

Braun Róbert: A falu lélektana

— Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai
fölvételhez —

Az alábbi sorok megírásához közvetlen okot Prof. William I. Thomas-nak egy cikke* és levélbeli föl-szólítása adták meg. Prof. Thomas kérdőívet állított össze, melynek alapján az európai parasztság pszichológiájára akart anyagot gyűjteni szociológiai összehasonlítások céljából. A magyarországi adatok gyűjtésére e sorok íróját kérte föl. E munka megkezdése után merült föl a *Társadalomtudományi Társaság*-ban egy szociográfiai osztály terve, mely osztálynak hivatása a Magyarországra vonatkozó szociográfiai nyersanyag összegyűjtése volna. A szociográfiai szakosztály legelőször a parasztsággal azért kívánt foglalkozni, mert nemcsak hogy ez Magyarország legnagyobb számú társadalmi osztálya, hanem mert egyúttal ennek pszichológiája a legkevésbé ismert. Minthogy Prof. Thomas tervének Magyarországra vonatkozó keresztülvitele az eredetileg tervezettnél nagyobb időt fog kívánni, az ő hozzájárulásával, az ő kérdőívének segítségével, de attól függetlenül úgy állítottam össze saját kérdőívemet, amint ez a mi viszonyainkhoz inkább illik.** Mikor az összeállítás megvolt, a gyakorlatban kellett helyességüket kipróbálnom és a mutatkozó hiányokat pótolnom. E célból két kirándulást tettem. Két hétig tartózkodtam egy aradmegyei marosmenti román faluban és három hétig a Szeged külterületéhez tartozó Felsőtanyán. Minthogy általában azt tapasztaltam, hogy még a legértelmesebb gyűjtő számára is alig lehet egy kérdést úgy megfogalmazni, hogy csak arra feleljen, amit a kérdező kér-

* *The American Journal of Sociology* 1912. májusi számában *Race psychology: Standpoint and questionnaire with particular reference to the immigrant and the Negro*.

** A kész kérdőívet utólag a szakosztály két tagjának, Farkas Geiza és Kóris Kálmán urak szíves közreműködésével újból átnéztük és e formában fogadta el végleg a szakosztály.

dezni kíván, erre azonban teljes választ adjon, leghelyesebbnek látszott példaként egy falura nézve megfelelni a kérdésekre és ezáltal útmutatást adni a kérdések értelmezésére. Ki kell emelnem, hogy minden válasznak egy bizonyos falura kell vonatkoznia.

Két vidéki kirándulásomat úgy intéztem, hogy parasztházban laktam, ott aludtam, etkeztem és lehetőleg ott is töltöttem az időt. (Mindez különösen Szegedfelsőtanyán volt megvalósítható.) Ez igen helyes eljárásnak bizonyult, mert a paraszt életének közvetlen közelből való látása sok téves nézetet oszlat el. Nem egy esetben volt alkalmam arról meggyőződni, hogy a parasztház belsejét még a falun lakó középosztályhoz tartozó sem ismeri. Más kutatók esetleges tanulságára említem, hogy tapasztalatom szerint mily magatartás mozdítja elő a helyes adatok gyűjtését, aminek alapföltétele a környezet bizalmának megnyerése.

1. A gyűjtő figyelje meg a tényeket, vegye tudomásul őket, de lehetőleg óvakodjék a kritikától. Gondoljon különösen arra, hogy célja nem agitáció, sem fölvilágosítás, hanem adatgyűjtés. Vegye tehát minden észrevétel nélkül tudomásul a legképtelenebb babonákat vagy mendemondákat. Íme, egy tapasztalati példa. E sorok írójának szegedfelsőtanyai házigazdája (egy különben igen értelmes ember) azt beszélte, hogy Szegeden a vásári tolvajok rendes adót fizetnek a városi hatóságnak foglalkozásuk szabad folytatásáért. Az adatgyűjtés érdekében ellenkezett volna e nyilván képtelen állítás cáfolata, mert 1. az elbeszélő vagy nem hitte volna el a cáfolatot, aminek következménye harag lett volna, vagy 2. elhite volna, hogy tévedett, aminek következményeként szégyenkeznie kellett volna ostobaságáért. Úgy a harag, mint a szégyenérzet arra bírta volna, hogy a jövőben gondolatait ne közölje a gyűjtővel és hogy általában óvatosabb legyen nyilatkozataiban.

Ha a gyűjtő parasztházban lakik*, igyekezzék mindenben a házi szokásokhoz alkalmazkodni. Beéri azzal, amit kap és nem kritizál semmit. Tehát szó nélkül megeszti paprikás ételüket**, iszik velük egy kancsóból, eszik velük egy tálból stb. Maga-

* Napi ellátást 2—3 koronáért kaphatni. Ezt előre kell fölajánlani, de csak mellékesen említve, a dolgot pedig úgy kell föltüntetni, mintha csak vendégszeretetet venne az ember igénybe, ami félig-meddig igaz is.

** Szegedfelsőtanyán egy átlagos háztartás évente 20—25 liter paprikát fogyaszt.

viselete legyen természetes. Ne akarjon „népiesen” beszélni, mert ezt csúfolódásnak veszik, ne viselje magát túlságosan fesztelenül, mert a paraszt nagyon figyel arra, hogy vajon betartják-e vele szemben a formákat. Ha a háznép hajlandóságát meg akarja nyerni, ne hanyagolja el a gyerekeket. Egy pár barátságos szó, néha egy krajcár vagy egy kis cukor, amit a gyerekeknek juttat, legjobb út a szülők, különösen az anyák jóindulatának elnyeréséhez.

2. Lehetőség szerint csak egyszerű tényeket tudakol és általában keresi az okokat, de nem kérdezi azokat. Minden kérdés fölvetése több-kevesebb körültekintést kíván. A kérdezett nem egy esetben, egy vagy más okból szándékosan és tudva mond valótlan-ságot. (Pl. ha az igazság elmondása bajba döntheti.) Máskor a kérdező kérdéséből, arcából vagy magatartásából igyekszik kiolvasni, hogy igen-t vagy nem-et szeretne-e hallani és vagy nem akarván neki ellentmondani, vagy éppen udvariasságból mond igen-t vagy nem-et. Hibás a bonyolult ténybeli, vagy érzelmi mérlegelést kívánó kérdésre egyszerre várni feleletet. Pl. hogy hány korona tiszta jövedelme van földjéből, vagy hol élt jobban, Amerikában-e, vagy itthon. Az utóbbi eljárást követte egy amerikai érdeklődő, aki e sorok írójának azt mondta, hogy a bevándorlók otthon jobban élnek, mert tőlük maguktól hallotta. Természetesen a fűszeres és mészáros számlák ennek ellenkezőjét igazolták, azonban pszichológiailag érthető, ha a bevándorló szereti úgy föltüntetni a dolgot, mintha ő minden amerikai jóhoz, sőt még jobbhoz is már rég szokva volna.

3. Ne vegyen kézpénznek oly magyarázatokat, melyeknek ellenőrzése lehetetlen, hanem kutasson más, ellenőrizhető magyarázat után. Tehát pl. nem valószínű magyarázat, hogy az amerikaiak azért ugranak föl a már mozgásban levő villanyosra, mintha faji természetük kívánná az örökös nyugtalanságot (pedig ha nem csalódom, e magyarázattal James Bryce szolgál), hanem valószínűbb, hogy azért, mert a villanyos köteles a társaság kapzsiságánál fogva bizonyos számú, csak a maximális gyorsasággal betartható fordulót megtenni. Minthogy az alkalmazottak nem akarják állásukat elveszteni, kénytelenek a kocsit minél hamarabb elindítani. Általában ne akarjon bármit is „faji tulajdonság”-gal fölfogni, mert ez annyi, mint egy ismeretlent egy másikkal magyarázni.

A kérdések összeállításánál e szempontok voltak irányadók.

1. Egy kérdés se legyen általánosságban mozgó, hanem

lehetőleg konkrét. Lehetőség szerint zárjon ki minden szubjektív elemet; ne véleményt kérdezzen (t. i. ne a gyűjtő véleményét), hanem tényeket.

2. E kérdőív célja nem etnográfiai kuriózumok gyűjtése és nem a múlt maradványait akarja egybeállítani, hanem a jelent kutatja és minél gyakrabban fordul elő valamely jelenség, annál fontosabbnak tartja. Nem indulhatott ki tehát olyféle romantikus föltevésből, hogy az igazi magyar csak a hortobágyi csikós és hogy az igazi román paraszt csupán Szelistyén tanulmányozható. Ellenkezőleg, mindkettő csak kuriózum lehet, mert hisz a csikósok már kevesen vannak, Szelistyéhez hasonló virágzó román falvak pedig sajnos, még alig vannak.

*

A két átvizsgált hely közül ismertetésre Csicsért tartom alkalmasabbnak. E községet már gyermekkorom óta ismerem, vidékén évekig laktam és így tévedésnek kevésbé vagyok kitéve, mint esetleg Szeged vidékénél volnék. A faluban sok régi ismerősöm volt, sőt mondhatom, hogy szinte mindenki ismert. Nagyban elősegítette ügyemet a faluban lakó intelligenciával való régi összeköttetésem. A papot, tanítót, jegyzőt és kereskedőt az összes kérdőpontra nézve megintervjuoltam és mint-hogy sok tekintetben nézetük nem csupán egyéni, hanem az egész társadalmi rendéi, melyhez tartoznak, sokszor külön hivatkozom rájuk. Így az olvasó egyben arról is nyerhet képet, hogy mily szemmel nézi a görög keleti pap és tanító, a magyar jegyző és a zsidó kereskedő egy román falu népét. Házigazdám egy jobbmódú, de nem gazdag paraszt volt, mintegy 45 éves. Gyerekek bőven voltak a ház körül, vendégek is jöttek, sőt éppen cséplés ideje lévén, napszámosok is szaporították a házbéliek számát. A román paraszt közlékeny természetű és általában szereti a társaságot. Így hát gyakran bejöttek szobámba és nem ritkán többet kérdeztek tőlem, mint én tőlük. Sőt mi több, bárkinek a házába bemehettem, bármit kérdezhettem tőlük, nem sértődtek meg érte. (A német vagy magyar paraszt ilyesmit aligha tartana természetesnek, ők bizonyos *regard*-ot várnak el.) Minden külső lehetősége megvolt tehát annak, hogy fölvételem helyes legyen; mindössze egy hátrányom volt, t. i. román nyelvismeretem tökéletlensége. Bár az embereket megértettem és ők is engem, mégis éreznem kellett, hogy e fogatkozás nélkül sok kérdést pontosabban tehettem volna föl és nem egy finomabb árnyalat kerülhette el figyelmemet.

I. Bevezető kérdések

1. A község neve és fekvése. (Talajminőség; víz; erdő-, hegy- vagy síkvidék stb.)

Csicsér (hivatalos néven Maroscsicsér) kisközség, Arad vármegyében van, Aradtól 11 km.-nyire kelet felé. A falu a Maros folyó jobb partján épült, határa azonban kisebb részben a balpartra is áterjed. Az egész határ sík terület, művelésre alkalmas, kötött talajú, csak igen kis részben homokos. Gazdasági szempontból fontos, hogy a Maros árterülete meglehetősen nagy és hogy az áradás gyakran okoz érzékeny károkat. Erdőterület a határban nincs.*

2. Fontosabb gazdasági adatok. Mindenesetre ezek: Birtokmegosztás, tagosítás és a gazdálkodás módja. Ipari és egyéb a földművelésen kívüli foglalkozások és keresetforrások.

A földtulajdon így oszlik:	kat.	hold	birtok	van	
0— $\frac{1}{2}$					63
$\frac{1}{2}$ —1					55
1—5					179
5—10					85
10—15					24
15—20					72
20—25					24
25—30					13

A három legnagyobb birtok kiterjedés 57, 37 és 36 kat. hold. Tehát a falusiak közt nagy vagyoni különbségek nincsenek. Tagosítás nincs, a legtöbb birtok legalább nyolc különféle dűlőben van, ami a racionális gazdálkodást nagyon nehezíti.

Az átlagos birtok, 8—9 kat. hold éppen ahhoz elég, hogy abból egy család megéljen úgy, hogy napszámba ne kelljen járnia. Általában a csicséri paraszt magánál szegényebbhez vagy magával egyformán szegényhez nem megy napszámba, ezt szégyennek tartaná. A termelés szokásos módja: két évig kalászos növény, a harmadikban kapás

* Talán e helyütt említendő az 1910. évi népszámlálás statisztikai adatai. (Ezeket főleg a gyűjtőnek külön föl kutatnia, a szakosztály ezt kényelmesebben végezheti.) A falu területe 3120 kat. hold. A lakosság száma 971 (1869-ben 1025 volt), ezek közül 488 férfi, 483 nő; külföldön tartózkodik 40; írni és olvasni tud 343 (35%). Nemzetiség szerint van: 32 magyar, 3 német, 4 tót, 932 román; magyarul beszél 66. Vallás szerint van 20 rom. kat., 1 gör. kat., 1 ref., 5 ev., 931 gör. kel., 12 izr., 1 egyéb. A házak száma 230; ezek közül 8 kőből vagy téglából van, 185 vályog vagy sár és 33 fa vagy egyéb; 43 cseréppel fődött, 3 zsindelyes, 184 nád vagy zsúp.

növény, noha a kevésbé kihasznált földeken vetnek háromszor is kalászt, teszik azonban ezt rövidlátásból is, vagy mert nagyon kell a pénz. Így házigazdám is háromszor egymásután vetett egy darabon búzát, mikor pedig alig maradt valami búzája betakaráskor, korántsem akarta belátni a tanító intelmének helyességét, hanem makacsul ismételte.

— Nem a három évi búzában a hiba, hanem ilyen volt az esztendő.

Az ugarolás már egyáltalában nem szokás. Mintegy 30 ember használ vasekét (Sack-félt), a többieknél még a faeke járja. A faluban 2—3 cséplőgép dolgozik, de a lovakkal való taposás általánosabb; vetőgép 4—5 van. Főtermékek jelentőségük szerinti sorrendben: a búza, kukorica, árpa (ha a búza kivesz, tavaszi árpa kerül helyébe), rozs (néha kenyérré valónak még mindig szoktak kétszerest vetni); továbbá burgonya, takarmány, répa, káposzta, lucerna stb. A szilva is jelentékeny cikk.

A mezőgazdaságon kívüli keresetforrások közül fontos a kosárfonás. A Maros mentén termelt fűz vesszőkből kétféle nagyságú, meglehetősen primitív formájú kosarat fonnak — szinte kivétel nélkül minden férfi ért e mesterséghez — és e kosarakkal üzérkednek, sokszor messze vásárookra is viszik. Ugyancsak fontos keresetforrás a szomszédos Hegyalján való szőlőmunka. Ehhez is legtöbben értenek, férfiak, nők egyaránt, némelyek csak a legdurvább részéhez, mások ellenben épp úgy, mint a Hegyalja lakói. Fuvarozni is szoktak elvétele, kivált vásárookra járó aradi iparosok részére. Rendes kereseti forrás az állati termékekkel (tej és tejtermékek, tojás, toll) és a szárnyasokkal (tyúk és liba) való piacrajárás. Az asszonyok durva fehérneműt (inget, gatyát, pendelt) szőnek, ezt az aradi hetipiacon más parasztoknak és szegényebb munkásoknak adják el, azonkívül alkalmilag csipkét, hímzést, szőnyeget is adnak el, noha ezt rendszerint csak házi használatra készítik.

3. Mennyi földet bírnak vagy bérelnek idegenek a falu határában és mennyit bírnak vagy bérelnek a falubeliek idegen határban?

E kérdés célja: kipuhatolni, vajjon a falu terjeszkedik-e a környező vidék rovására vagy megfordítva.

Csicséren mintegy 140 hold idegeneké, nagyrészt glogováci németeké, a bérbeadott föld pedig mintegy 200 hold lehet. A csicsérieknek viszont idegen határban 25—30 holdjuk lehet. Ez azt mutatja, hogy gazdaságilag gyöngébbek környezetüknél, azonban a falu földvesztése korántsem akkora, mint a hírek után gondoltam. Általában

a Maros mentén és a Bánságban gyakran hallható olyféle észrevétel román községekről, hogy a határ fele már a németeké stb. Ilyen adat mindig bizonyos óvatossággal fogadandó. Mindenki megegyezik abban, hogy a román parasztság gazdaságilag regenerálódik és valószínű, hogy az a távolság, mely őket a német paraszttól gazdaságilag elválasztja, bár nagy, de csökkenőben van. A meglévő német birtoknak is némileg magyarázatát adja az, hogy a csicséri, ha már meg kell válnia földjétől, inkább adja el idegennek, mint falubelinek. Ennek oka talán az irigység, talán az, hogy nem akarja a faluban sorra kínálgatni földjét (szégyenli), hanem inkább elmegy idegeneknek följánlani.

II. Közegészségügy

4. Mit esznek? Kávé, tea ismereteseke-e?

A főzést nyílt tűzhelyen végzik a konyhában és ugyanott étkeznek is. Aránylag kevés húst fogyasztanak, leginkább csak vásár- és ünnepnapokon, továbbá munkaidőben. Többnyire a télen vágott sertés füstölt húsát és szalonnáját fogyasztják, azonkívül vasárnap reggel a szomszéd faluból küld át juh- és marhahúst egy mészáros, melyből $\frac{1}{2}$ vagy 1 kilót vesznek családonként. Bőjtös napokon (gör. kel. naptár szerint 196 van évente) nemcsak a hús, hanem az állati termékek (tej, tojás) élvezetétől is tartózkodnak. Baromfit ritkán vágnak (ez nagy pazarlás volna), ludat legfőljebb akkor, ha valami baleset érte. Kedvelt étel a hal is, de marosi halhoz ritkán jutnak, többnyire tehát heringgel és muszkával érik be. A tej (aludt- és oltott-tej is) fontos élelmicikk, ellenben vaját és tejfelt egyáltalában nem esznek. A tojás élvezetétől takarékoságból tartózkodnak, de gyerekektől nem sajnálják. Növényi táplálékok közül első helyen áll a kenyér, mely rendszerint szitálatlan búza- és rozsliszt keverékéből készül, melyhez néha kukoricalisztet is vegyítenek. A kukoricaliszt szerepe (mint puliszka és málé) ugyan még mindig eléggé fontos, de a múlthoz képest vagy a hegyvidékhez hasonlítva erősen háttérbe szorul a búzával és rozssal szemben. A burgonya is jelentékeny élelmiszer, valamint bőjtben a tökmag és napraforgómag olaja is. Aránylag kevés fajta főzelékféléket esznek; legkedveltebb: a bab, tök, káposzta, paraj. Pl. a lencsét alig, a borsót egyáltalában nem eszik. Űzletből szoktak rizst és darát is vásárolni. A levest szeretik, igen gyakran eszik reggel is.

A konyha általában nem nagyon változatos, a főzés kezdetleges, de egészben véve — ha az újabb táplálkozási elméletek helyesek —

nem irracionális, sőt valószínű, hogy e szempontból jobban kiállja a próbát a középosztály étrendjénél.

A kávét kizárólag orvosságul használják, valamint a teát is, azonban a teát igen ritkán.

5. Milyen a test, a ruha, az étel és a lakás tisztasága? Döghúst esznek-e? Állatokkal laknak-e együtt?

Fürdenek nyáron a Marosban. Általában kivétel nélkül szoktak és szeretnek fürdeni, ha lehet, akár naponta is. Reggel a kút mellett a vályúban kezét és arcot mosnak (ez az egészséges, mondják), vasárnap pedig langyos vízben és ilyenkor használják a szappant. Egy babonával kapcsolatban Szt. Tódor napján mindenkinek lúggal alaposan meg kell mosnia fejét. Aki ezt elmulasztaná, azért éjjel eljönnek Szt. Tódor lovai és agyontapossák. A tisztaság haladásául vehető az is, hogy a férfiak elhagyták a hosszú haj viseletét. A fogkefe és zsebkendő használata ismeretlen.

Fehérműt minden héten egyszer váltanak, vasár- és ünnepnapokon pedig külön e célra való vékonyabb alsóruhát vesznek föl. A ruha egy hétig le nem kerül róluk (ha csak fürdéskor nem), mert persze ebben hálnak is. A bocskort, melynek kötése meglehetősen körülményes, sem szokás minden éjjelre levetni. Viszonylag nagy gondot fordítanak a fehérmű tisztaságára és nem ritkán láthatni rongyos felsőruha alatt tiszta alsóruhát. Egy idősebb nő, aki mintegy 12 évig lakott Csicséren és előzetesen ugyancsak évekig lakott magyar, német és szerb faluban, határozottan állítja, hogy a fehérmű tisztaságát illetőleg a románoké az elsőség. A gyermek fehérműjét sűrűn változtatják, az eladó lánynak pedig különös büszkesége tiszta és nagy gonddal kihímzett alsószoknyája (*poale*), mely akkor érvényesül, amikor tánc közben jól megforgatják.

Az ételt illetőleg határozott és tudatos kíváncsi vagyok a tisztaság, noha erről való fölfogásuk sok esetben eltérő a középosztályétól. Példaként szolgáljon a következő eset. A cséplés befejeztével való ünnepélyes jellegű étkezéskor, melyben magam is részt vettem, főtt tyúk volt. Mikor asztalra került az étel, a gazda rászólt fiára: „Oszd el!” A fiú pusztá kézzel tördelte darabokra a tyúkot és belemarkolva a sóba, megsózta az egyes darabokat. Minthogy étkezés előtt mindenki gondosan megmosta kezét (ahogy ezt Csicséren munka után általában szokták, ami pl. a középosztálynál nálunk éppen nem közsokás) bármily súlyos vétség is a fönti eljárás az etikett ellen, tisztaság és higiéné szempontjából alig tehető kifogás ellene. Egy tálból esznek és egy kancsóból (nem pohárból) isznak. Higiéné szempontjából

komoly megítélés alá eshetik az, hogy a konyha (ahol étkezni is szoktak) tele van legyekkel. Hébe-hóba használnak ugyan légyfogókat, de ez nem sokat változtat a helyzeten.

A lakás ellen sok egészségügyi panasz tehető. Szellőztetni télen egyáltalában nem szokás. Deszkapadló egyetlen parasztlakásban sincs. A padlóra köpés szokása általános.

Döghúst nem esznek. Általában kiemelhető, hogy a csicséri paraszt ételben és italban finnyás. (Többé-kevésbé a legtöbb paraszt az.) Nem eszik vagy iszik olyast, ami az ő felfogása szerint tisztátlan, vagy szokatlan és azt hiszem, hogy az undort nehezebben küzdené le, mint más osztálybeli.

Állatokkal együtt nem laknak. Legfőleg ludat vagy tyúkot ültetnek hideg időben szobájukban.

6. Szokásos gyógyító módok és személyek? Hisznek-e egyes betegségek ragadóságában? (Pl. tüdővész, vereshimlő, kolera stb.)

Az orvos iránti bizalom rohamosan terjedt ugyan az utóbbi időben (1. a 7. kérdést), azonban a kuruzslás mindenféle fajtája még virágzik. Van egy öreg asszony, aki a difteritist a gyermek torkába való nyúlással gyógyítja, mások mindenféle zsirokkal, kenőcsökkel, füvekkel operálnak. Van eset, hogy egy messze faluból (Fibis, Temes vm.) hozatnak egy öreg embert, mert „ha az sem segít, akkor már semmiféle doktor sem használ.” Szokás az is, hogy ha valaki beteg, beadják neki a házban történetesen található orvosságokat, tekintet nélkül a tényleges betegségre. Mindez természetesen inkább a régi nemzedékre nézve áll. A betegségek közül a kolerát és a gyerekek mindenféle torokbaját ragadósak tudják, sőt újabban a tüdővészt is. Több esetről hallottam, amikor a tüdővész orvosai segítséget vett igénybe és az orvosi előírást pontosan betartva, meg is gyógyult.

7. Hiszik-e, hogy az orvos megtudja gyógyítani a beteget? (Ha az orvos ingyen gyógyítana, hívnák-e?)

A második kérdés azért szükséges, mert abból, hogy a paraszt orvost nem hivat, korántsem következik, mintha kételkednék az orvosi tudományban. Pl. a csicséri sokszor azért nem veszi igénybe az orvost, mert vagy sajnálja a pénzt (esetleg egyáltalában nincs neki) vagy mert az orvos nem meri megígérni, hogy biztosan meggyógyítja. (Ha nem tesz egészségessé, minek költsem a pénzt, véli). Általában bíznak az orvosban. Sokat tett ez irányban néhány humánus orvoson kívül az

aradi kórház. Mióta látták, hogy sokan gyógyultan távoztak, sőt ami még több, mióta bejárhattak a kórházba és láthatták hozzátartozóikat a tiszta ágyakban és hallották, hogy mint gondozzák és ápolják őket, nagyot haladt az orvosok és kórházak tisztelete.

Néha persze túlkövetelők és teljesen tudatlanok arra nézve, hogy hol van az orvosi tudás határa. Pl. azt akarják, hogy az orvosság azonnal használjon; ha egy-két napig nem idéz elő változást, eldobják, mert úgysem használ. Házigazdám beszélt el egy esetet, amikor egy beteg gyerekhez vitte az orvost. Az anya azt követelte az orvostól, hogy azonnal mondja meg, meggyógyul-e a beteg vagy sem. Hát mi vagyok én, úristen? fakadt ki az orvos.

— No látod, hát ennyit ér az orvosok tudománya, tette hozzá házigazdám.

II. Családi élet. Nemi erkölcs

8. A házasságkötésnél milyen szerepe van a vagyonnak?

Általában szigorú szabály, hogy házasságot csak egyenlő vagyonúak kötnek. E szabály alól van ugyan kivétel, azonban sokkal ritkábban, mint a középosztálynál. Ha az apának vagyona elég nagy, kiadja a fiú részét. A leány föld helyett rendszerint pénzben kapja ki vagyonrészét (kivéve ha fiú nincs), azonban az ily vagyonkiadásnál a föld nagyon olcsón van számítva, úgy hogy a leány rendesen rövidséget szenved. Ha a fiú egyetlen, ottmarad az apai házban, melyben továbbra is az apa rendelkezik. Ha viszont a leány egyetlen, vagy nincs munkaképes fiú a házban, a vő költözik a házba. Az ilyen neve *ginere in casa* (beházasodott vő). A szegények minden vagyon nélkül kötnek házasságot, itt tisztán személyi hajlamok döntenek.

9. Mily korban történnek a házasságkötések? (Ki a vén leány vagy legény?)

A házasságkötés rendes ideje a leányoknál 16—20, a legényeknél 20—24. A legénynél döntő a katonaság ideje. Vén leány a 20 éven fölüli, vén legény az, aki a katonaságtól visszajöve egy éven belül nem nősül. Tulajdonképpen azonban épp a sorozáskor volna a legény nősülő sorban, amint ez a katonaságról szóló panaszos népdalok különféle variációkban igazolják: (A katonaságtól hazajöve)

„Nagyon megfogok öregedni
És senkinek sem fogok kelleni?”.

Egy idősebb asszony nyilatkozata szerint: akkor tetszik a leányoknak a legény leginkább, mikor húsz éves.

Végeredményben azonban a nyomorékok kivételével minden leány férjhez megy és minden legény megnősül; a kevésbé kívánatos leányokat özvegy emberek veszik el, akik ha gyermektelenek is, csak rangon alul nősülhetnek.

10. Milyen férfit vagy nőt tartanak szépnek? Szokás-e az arc festése? Férfiaknál a hosszú haj és szakáll viselete?

A szépségideálra nézve határozott választ adni vajmi nehéz, mert itt az egyéni nézetek csaknem oly eltérők, mint a középosztálynál. Pl. az egyik román népdal szerint:

Meg is fogadnám szeretőnek,
Mert tetszik nekem, mert kicsiny
És kis szájacskájával
Olyan, mint egy galambocska.

Holott a másik azt tarja:

Énekel a kakuk a fűzfa tetején
Kedves előttem a magas asszony,
Mert magas és karcsú
És szép a látásra stb.*

Említésre méltó a román leány megújuló dicsérete a Csicséren is énekelt népdalokban:

Bármily nagy is Magyarország,
A román leánynak csak nincs párja.

Ugyanily eltérő a vélemény a női arc festését illetően is, mely Csicséren általánosan elterjedt. (Rendszerint higanytartalmú festéket használnak, melytől idővel a fog is megfeketül.)

Az egyik népdal így szól:
Kedvesem, szép vagy,
De csak ha pirosítod magad,
Ha azonban pirosítatlan vagy,
Kereken kimondom, csúnya vagy.

Viszont a másik:

Ne ferd orcádat, kedvesem,
Mert bizony kárhozatban maradsz!
Hagyd arcodat tisztán,
Hogy üdvözült légy.**

Bár a legények teljes szakállviselete régóta idejét múlta, egy környékbeli népdal szerint:

* *O suta și șase doine*. Brassó: Ciurcu 1908. 17. 1.

** *Culegere de doine, strigaturi și chiuituri*. Brassó: Ciurcu 1911. 154 és 176.1.

A legény csak addig legény,
Míg kést nem fog szakállára,
Amikor a beretválkozást elkezdí,
Már csak félíg férfi.

Egyes elejtett megjegyzésekből úgy gondolom, hogy vannak köztük is olyanok, kik a női szépséget teljes raffinement-nal értékelik, pl. hogy az a szép asszony, aki derékban karcsú és csak csipőben széles stb. Legalább részben félreértésen alapul az a nézet, mintha a kövér nőt általában szépségnek tartanák, amint ezt az úriosztály a parasztokról általában véli. T. i. a kövérség nem annyira esztétikai dicséret, hanem azt jelenti, hogy az illető leány jó húsban van, erős (igazán kövér lány nincs is Csicséren), tehát munkabíró, dolgos asszony lesz.

11. A közös táncról: Az év mely szakában (kb. hány vasárnap) és a nap mely szakában (délután vagy este) van?

Van-e benne bizonyos szigorú etikett, mely kizárja a duhaj-ságot vagy teljesen fesztelen stb.? Az öregek, a pap kritizálják-e? Melyek a táncnak, ismerkedésnek, esetleg nemi érintkezésnek különös alkalmai? (Búcsúk stb.)

A táncot nyáron szabadban, télen egy üres pajtában tartják, bőjt kivételével az összes vásár- és ünnepnapokon. (A németeknél az egész betakarás idején szünetel a tánc.) Ideje kizárólag nappal van (ez szexuális erkölcs tekintetében igen fontos), délután 1—2 órától alkonyatig, kivéve munkaidőben, amikor korábban fekszenek. A tánc befejezésének oka gazdasági, t. i. a legelőre hajtott háziállatok (tehén, sertés) ekkor jönnek haza és el kell őket látni. A befejezést harangszó jelzi (ez speciális helyi szokás); mikor a harangozó harangozni indul, rendszerint elmondja a szemközt jövőeknek: No, megint fognak szidni a lányok. A tánc általában elég etikettszerűen folyik. Néha óraszámra sem szólnak a táncolók egymáshoz, bár máskor a legény a tánc végén erőszakosan magához öleli a leányt, ennek nagy viháncolása közben. Minthogy a tánc szabadban folyik, rendszerint van nézőközönsége. A kislányok itt tanulnak táncolni, míg iskola-köteles korban vannak. A legállandóbb nézők azonban az öreg-asszonyokból kerülnek ki, akik kritizálják a táncolók ügyességét és megszólalnak minden rendzavarást. Szoktak eljárni idegen legények is nézőkként, hogy esetleg ismeretséget kössenek házasság céljából. A tánc ellen semmi komoly kifogása nincs sem a papnak, sem az öregeknek.

A búcsú igen jelentéktelen szerepet játszik. Több év telik el,

míg búcsúba mennek a hodosbodrogi zárdához. Ellenben a Hegyaljára járás szállómunka idején mindenesetre nyújthat alkalmat a nemek közti szabadabb érintkezésre.

12. Szokás-e a házasság előtti együttélés titokban vagy nyíltan? Mit szól hozzá a közvélemény?

A pap: A nemi együttélés csak az esküvő után kezdődik. Általában ügyelnek, hogy a jegyesek egyedül egy pillanatra se maradjanak és még táncba is csak a szülőkkel mennek. A tanító: Előfordul rövid idővel a házasság előtt, azonban addig is oly szegénynek tartják, melyet csak a házasság tesz utólag jóvá. Így pl. nem járnak táncba, mert nyíltan kicsúfolnák őket. Erre már volt példa, amikor egy a szomszéd faluból ideszöktetett leány a táncban megjelent, ami közmegebotránkozást keltett. Jegyző: Szokás; a közvélemény teljesen rendben valónak találja. Kereskedő: Nyíltan előfordul, titokban soha. A közvélemény a nyíltan együttélőkkel szemben közönyös, mert ez az állapot sohasem állandósul, hanem többnyire csak átmeneti és ha a felek hamarosan szét nem válnak, csakhamar házasságot kötnek.

Egy olyan leány, aki együtt élt egy legénnyel, egy másik legénnyel nehezebben köthet egyenrangú házasságot. Bizonyos, hogy az ily viszony, ha nem is jár oly súlyos társadalmi következményekkel, mint a középosztálynál, a leányra nézve férjhezmenetelkor hátrányt jelent.

13. Mit nem illik speciálisan egy eladó leánynak tenni? (Pl. este egyedül járni stb.)

Általában külön illemszabályok nincsenek. Este, sötétség beálltakor nem illik a boltba vagy máshova eladó leánynak járni. A leány azt mondja, azért nem jár egyedül, mert fél, hogy ellopják. (L. 16.)

14. Kik esnek szigorúbb megítélés alá nemi erkölcs tekintetében, leányok-e vagy asszonyok?

A jegyző: Egyformán enyhe a megítélés mindkettővel szemben. A többiek szerint (szerintem is): A leányt sokkal szigorúbban ítélik meg. (A környékbeli sváboknál fordítva áll a dolog. A leány tehet úgyszólván úgy, ahogy akar, holott az asszony a férjnek felelős). Említésre méltó azonban, hogy a házasságtörés sohasem válási ok. Ilyenkor a megcsalt férj mindössze alaposan elveri az asszonyt, amivel a közvélemény szerint eleget lett férji kötelességének, bár az asszony természetesen jó hírét ezzel elvesztette. Ha a férj feleségét nem verné meg ezt a közvélemény rosszalná. Miért nem tanítja (t. i. jobb erkölcsre) az asszonyt? mondják ilyenkor. Meg kell említenem, hogy

egyáltalában nem hallottam semmiféle parasztnál sem példát arra, hogy egyes elszigetelt házasságtörés mint válási ok szerepelt volna. Természetesen a férj szokta legutoljára megtudni a nő hűtlenségét, amint ezt a román közmondás is tartja: *Ce scie satui, nu scie barbatul*, amit tud a falu, azt a férj nem tudja.

15. Sokkal enyhébb-e a férfi megítélése nemi erkölcs tekintetében? Mit tartanak férfinál megbotráncoztatónak?

A férfi megítélése sokkal enyhébb. Elítélik, ha a férfi feleségét kitől gyermekei vannak, elhagyja. Más az, ha gyermekek nincsenek, mert ilyenkor az elhagyás jogos okául a meddőséget tekintik. A jegyző szerint semmin sem botráncoznak meg, ellenben a többiek szerint (és ezt tartom igaznak) megbotráncoznak a férfin akkor, ha fölött gyermekeinek rossz példát mutat életmódja által.

16. Fordul-e elő leányszöktetés? Rendes intézmény-e? Mit szól hozzá a közvélemény? Hogy volt régebben? Leányp vásár vagy ilyenféle intézmények vannak-e?

Leányszöktetések meglehetősen gyakoriak most is. Úgy hallottam, még Amerikában is folytatják. Ha a szöktetés megtörtént, a leány visszaszerzésére a szülők legtöbbször a csendőrséghez fordulnak, de később beletörődnek a történetekbe. A közvélemény mindig a fiatalok pártján van, mert a meggyőződés az, hogy a szöktetés a leány hallgatolagos megegyezésével történt és célja az, hogy valamelyik fél szüleinek ellenállását megtörje. Régebben a leány rokonai nem fordultak a csendőrséghez, hanem a férfiak egymás közt fegyveresen intézték el az ilyesmit. Ma az ily esetek nem vesznek tragikus fordulatot és az egész szöktetés nagyon enyhe formája a réginek. Példaként lehetőleg szószerint idézem egy fiatal legény elbeszélését egy barátjának leányszöktetéséről. A szöktető egy vízimolnár Áron nevű fia.

— Az eset tánc közben történt. Előállt egy kocsi, rajta ült Áron két barátja. Erre Áron megfogta a leány kezét és rászólt: Gyerünk! A leány ellenkezett, sírt és kiáltotta: Megmondtam, hogy nem megyek. De a két legénnyel Áron gyorsan kocsira tette, noha a leány sikoltozott, hogy leugrik. Mikor már kinn voltak a faluból, a legények rászóltak: No Katica, most már leugorhatsz! De nagyon sáros volt az út, így hát azt felelte: Itt már nem ugrok le. (Ez persze az elbeszélő tréfája). A leányt azért kellett megszöktetni, mert csak akkor adták volna oda, ha már Áron túl van a katonaságon, ő pedig félt, hogy míg odalesz három évre, addig más veszi el a Katicát, mert ilyen leány nincs több a faluban.

Néhány nap múlva találkoztam a megszöktetett leány nagypapjával, aki mosolyogva beszélt az esetről és egyebek közt ezt mondta: „Ez a szokás már így volt, így találtuk mi és így is marad utánunk.”

A pap sem talál semmi rosszalni valót a szöktetésben. Maga is beszélt eseteket, amikor a legény apja nagy sopánkodás közben panaszolta fia tettét, fenyegetőzve, hogy följelenti, vagy már is följelentette a csendőröknek, azonban nyilvánvaló volt, hogy a dolog tudtával történt és nagyon örül annak, hogy sikerült, a paphoz pedig csak azért jön panaszkodni, hogy hallja, mit szól a világ fia tettehez.

Nem régen egy közeli román faluban tényleg erőszakos leányszöktetés volt, amikor is a bíróság (úgy látszik, példaadás kedvéért) a szöktetőt és barátait néhány évi börtönnel sújtotta. Ez sok szóbeszédre adott alkalmat. Nem helytelenítették a bíróság eljárását, azonban azt hiszem, annál nagyobb virtusszámba fog menni ezután a szöktetés.

Nagyon kiemelendő az, hogy a szöktetés csakis egyenlő vagyonúak közt szokásos és az esetek nagy részében a leány anyjának tudtával megy végbe. Néhány napig a kukoricában bujdosnak, amikor is nem ritkán a leány anyja látja el őket étellel.

17. Hogyan illik egy magányos asszonynak élni, akinek az ura katona vagy Amerikában van? (Pl. a férj szüleinél kell laknia stb.)

Rendszerint előzetesen megegyeznek. A fiatal asszony saját vagy férje szüleihez megy, az idősebb egyedül marad. Néha fiatalabb asszony is marad egyedül és ilyenkor gyakran előfordul, hogy kifogásolható erkölcsi életet folytat. Oly esetről is tudok, hogy egy menyecske kereken megírta Amerikába ment urának, hogy ha egy éven belül haza nem jön, tovább nem áll jót magáról.

18. Vérfertőzés és nemi perverzítások fordulnak-e elő? Mi erről a közvélemény?

Ilyenféléről egyik informálom sem tud.

19. Szokásos-e a magzatelhajtás? (Esetleges módjai.) Mi erről erkölcsi tekintetben a közvélemény?

Erről persze biztos adatokat nehéz szerezni. A pap azt állítja, hogy föltétlenül bűnnek tartják és már a veszélyesség miatt is félnék megtenni, ellenben a fogamzás megakadályozása szokásos. A jegyző szerint általában szokásos és a közvélemény nem ütközik meg rajta. Szerintem nyilvánosan mindenki helyteleníti, de valószínű, hogy titokban, ha már nagy a család, szükséges rossznak tartják.

20. Szokásos-e az egy- vagy kétyerekrendszer? Általában kisebb-e a születések száma, mint régen volt?

Általában négy gyermeket nem sokalnak; több azonban már igen ritka. Kevés gyermek a gazdagoknál szokás.

A tanító: Ha valakinek egyetlen gyereke meghal, azt mondják rá a többiek: úgy kell neki! Volt eset, hogy egy embernek két gyereke közül egy meghalt, mire sokan mondták: Csak haljon meg a másik is!

A születések száma csökkenőben van, de ennek legalább részben az is oka, hogy a javakorabeli férfiak egy része Amerikában van. A már előbb (1. l.) említett jelenség is figyelembe veendő, t. i. hogy 1869-ben a népesség száma nagyobb volt, noha a legújabb kortól eltekintve kivándorlás nem történt.

21. Hogyan nevelik a gyermeket? Egyetértenek-e ebben a tekintetben az iskolával?

Általában megnyugszanak abban, hogy az iskola helyes irányban működik, azonban nagyon elvárják, hogy az iskola jó modorra, tisztességtudásra (*omenie*) neveljen. (A jegyző: Keveset törődnek a gyerek nevelésével).

22. Hogy bánnak a gyerekekkel? Verik-e?

A pap, tanító és kereskedő egyetértenek ebben, hogy a gyerekekkel jól bánnak. A jegyző: Bár ritkán verik a gyerekeket, inkább rosszul bánnak vele, mint jól. Költségkímélés szempontjából, önzésből nem gyógyíttatják a beteg gyermeket és bajában nem éreznek vele. Abban egyhangú a vélemény, hogy a gyerek túldolgoztatásáról szó sem lehet. A tanító szerint egyik szomszédjának fia sem dolgozik eleget, amit már többször szóvá is tett, azonban eredménytelenül. Az egyik így felelt: „Minek dolgozzék uram, amíg én élek?”

Ami a jegyző állítását illeti, az valószínű, hogy sok esetben takarékoságból nem hívnak orvost, azonban a paraszt előtt nyilván nem oly világos e mulasztás és a beteg lehető halála közti szükség-szerű összefüggés. Az én tapasztalatom az, hogy a gyermekkel föltűnő gyöngédséggel bánnak, sőt sok esetben elkényeztetik. Néha, hirtelen haragból, ugyan megütik, de rendszeres, ismétlődő verésről sohasem hallottam, hacsaknem részegeseknél, amit azonban a közvélemény határozottan elítél. Ha gyerekek verekednek és a megvert fél anyjához megy panaszkodni, sok esetben láttam, hogy erre az animális anyai szeretet megdöbbenő kitorése következik, ami nem ritkán végződik a két gyerek anyja közti ellenségeskedéssel.

23. Gyakori-e az asszonyverés? Mily esetben?

Az asszonyverés összes informálóim és saját véleményem szerint is meglehetősen ritka, csupán a jegyző tartja gyakorinak. Az ok csaknem kivétel nélkül három csoportba tartozik: a férj részegsége, féltékenysége vagy pedig az, hogy az asszony tiszteletlenül viselkedik a férj szüleivel szemben. A közvélemény ugyan körülbelül magánügynek tekinti az ily eseteket, de a részegségből következő verést általában megszólják.

24. Mi az öregek sorsa? Nem tekintik-e a gyermekek tehernek az öregeket és nem éreztetik-e ezt velük?

A jegyző: Nagyon is annak tekintik és ezt éreztetik velük. Mikor a gyermekek fölnőnek, a családfő tekintélye megrendül, gyermekei presszionálják a birtok átadására. A többiek azonban meggyeznek abban, hogy a családfő tekintélyét megtartja, még ha munkaképtelen is és ha ki is adja a vagyont, kivéve ha valami föltűnő erkölcsi fogyatkozásban szenved (pl. részeges) vagy annyira elöregszik, hogy alkalmatlan a vagyon kezelésére. A kereskedő azt is állítja, hogy noha vannak egyes kivételek, de általában a szülők iránti tiszteletlenséget a gyilkosságnál is nagyobb bűn számba veszik.

E kérdésnél minden parasztságnál a fordulópont a birtok átadásának problémája. Mikor a gyermekek fölnőnek, természetesen megvan bennük a vágy, hogy a maguk urai legyenek. Ennek rendes időpontja a gyermek családalapítása. Míg Csicséren azonban a szabály az, hogy a szülői tekintély elnyomja a fiatalok hatalmi vágyát, a szomszédos németésnél a családfő befolyása és tekintélye egyenes arányban áll munkaképességével. — Jellemző e fölfogásra nézve az alábbi szó szerinti párbeszéd:

— *Wie geht's, dem Alten? Lebt er noch?*

— *Jo, jo, der lebt a' noch. Der esst schon a' mehr, wie sei' Arbeit wert is.*

Vagy ilyen épen nem ritka nyilatkozatok az apáról:

— *Der Teufel hätt' ihn a' schon holen können!*

IV. Társadalmi erkölcsök. (Hagyományok.)

25. Régi szokások, babonák komoly akadályai e a gazdasági haladásnak, vagy könnyen legyőzhetek?

Ilyen szokások és babonák nincsenek. A biztosításnál szokták ugyan mondani, hogy: „Nem biztosítok, az istenre bízom, legyen, ahogy ő akarja”. Azonban közelebbi vizsgálatra kitérnek, hogy ez

legtöbbször csak szólam és hogy az illetőnek vagy nincs pénze biztosításra, vagy nem hiszi, hogy a koczkázat nagy. Általában szabályként állítható föl, hogy ahol valamely szokás nagy gazdasági kárt jelent és e szokás és a kár közti összefüggés a paraszt előtt — az ő ítélőképessége szerint — világossá válik, e szokás még akkor is pusztulásra van ítélve, ha a régiség és a közvélemény egyelőre erőt is adnak neki.

26. Milyen szokásokhoz ragaszkodnak leginkább?

Nagyon ragaszkodnak a halotti torhoz (*pomana*) és a halál évfordulójának megünnepléséhez. A torokon nagy pálinkázások folynak (kisebb toron egy akó, nagyobbban egy hektoliter pálinka fogy el), ami érzékeny kiadás a családra nézve. A halotti miséknél a szomszéd falu papja megkísérelte kiküszöbölni azt a szokást, hogy a templomban pálinkázzanak, de ez az újítási kísérlet nagy visszatetszést keltett (még most is emlegetik) és kivihetetlennek bizonyult. Hogy a torokon a pálinka hamarabb elbódítsa a vendégeket, szokás titokban maszlagot keverni az italba.

27. Miben nyilvánul meg a fényűzés, különösen az olyan, mely gazdaságilag romlást okozó?

Nagy a fényűzés ruházkodásban, kivált fiatal nőknél, de újabban legényeknél is. Régebben a nők csak maguk fonta és szötte ruhát viseltek, újabban azonban városi boltok révén elterjedt a selyem szoknya. Ez leghőbb vágya és legnagyobb büszkesége a fiatal nőknek és az ennek megszerzésére fordított áldozat messze fölülmúlja anyagi helyzetüket.* Egy ily szoknya ára 20 és 50 korona közt ingadozik és van rá eset, hogy egy szegényebb leány egész nyáron csak azért dolgozik, hogy egy selyemszoknyára valót takarítson meg.

Egy asszony megmutatta nekem menyje összes ruhakészletét, közte mintegy tizenkét selyemszoknyát (szokatlanul sok), miközben sűrűn ismételte rosszul leplezett büszkeséggel.

— Látod úrfi, ilyen ostobák a románok, erre költik a pénzt.

Urához fordulva megkérdeztem, hogy nem sajnálnak-e ennyi pénzt selyemre? A következő példázattal felelt.

— Ha az én fiam sírva jön hozzám, hogy adjak neki egy darab kenyeret, mert a szomszéd fiának is van, kell hogy adjak neki is. Hát épp így van a dolog az asszonyokkal. Ha az egyiknek van, kell a másiknak is.

* Vigyáznia kell a kutatónak arra, hogy fényűzésnek első sorban csak azt tekintse, ami nem áll az illető anyagi helyzetével arányban.

A selyemszoknyán kívül a selyemkendő is költséges dolog és az ezüst tallérok nemkülönben.

— Mindenem kapnak, ami csak fényes, mint a majmok, mondta mérgesen a pap.

Újabban a legények is sokat költenek selyemmellényekre, továbbá nadrágra és csizmára (28—32 korona). A selyem költséges voltát nagyban emeli az, hogy igen hamar elvásik. (A szögön lóg és ott szakad el, mondják az asszonyok.) A divatra azonban a város hatása csakis a ruha anyagában mutatkozik. Legújabban Fibis nevű temesi faluból terjed egy költséges divat, az ingvállakra és fejkendőkre alkalmazott igen ízléses ezüstszálas hímzés. Talán érdemes azt is megemlíteni, hogy ezt az új divatot egy Fibisra férjhez ment menyecske honosította meg, aki látogatóba ilyen hímzéses ingvállban jött haza.

Mikor egyszer egy kelengyevizsgálatról tértem vissza, az úton egy öregebb asszony szólított meg.

— Igaz, hogy fölirtad, hogy N.-nek hány selyemszoknyája van?

— Föl bizony, feleltem.

— Hát azt is fölirtad mellé, hogy az apjának mennyi az adóssága?

E csípős megjegyzés egyúttal példája annak a társalgásban való ügyességnek és elmésségnek, mely különösen a nőknél gyakori.

28. Vannak-e oly költséges családi események (születés, temetés stb.), melyek a család anyagi romlását okozhatják?

Jobb-e ma a helyzet, mint régen?

Aránylag igen költséges az esküvő és a halotti tor. Egy átlagos lakodalom költsége 200 korona körül van, egy toré pedig 10 körül. Sokszor e költség megtakarítása okozza a szöktetést. E szokás változatlan és elég érzékeny teher egy családra nézve.

29. Az alkoholizmus erős-e? (A múlthoz képest.) Mit isznak? Nők, gyermekek isznak-e? Szégyen-e, ha egy asszony szeszes italt iszik?

Az alkoholizmus meglehetősen erős. Elfogy évente a korcsmában mintegy 4800 liter tiszta alkohol, 5000 liter bor és 5500 liter sör, összesen 17—18 ezer korona értékben. Fejenként jut tiszta alkohol-értékre átszámítva, 5,2 liter mintegy 17 korona értékben. Ez ugyan látszólag alatta marad az országos átlagnak, mely 10 liter tiszta alkohol, azonban csak látszólag, mert a főnti számban nincs benne a saját főzetű vagy szűrészű és a városban fogyasztott alkohol. A múlthoz képest (pl. húsz év óta) alig látható változás. Különös ok nélkül

hétköznapi nem igen ülnek a korcsmában, hanem hazahozatják a pálinkát. Nők ritkán, gyermekek még ritkábban isznak; van azonban néhány közismerten részeges asszony. Az asszonyok csak otthon isznak, nyilvános helyen inni szégyen.

30. Vannak-e abszolút antialkoholisták és antinikotinisták? Mi erről a közvélemény? Szégyen-e, ha valaki nem iszik, vagy elismerést kelt?

Olyan, aki nem iszik, alig van; nem dohányzó is csak néhány akad. Általában dicsérőleg szokták emlegetni, ha valaki sohasem látható részegen, vagy egyáltalában nem jár korcsmába. Azonban, ha valaki abszolút antialkoholista, arra nézve a tanító szerint az a vélemény, hogy beteg. A nemdohányzást különösen takarékosági szempontból dicsérik.

31. Hogy bánnak a háziállatokkal? Van-e kedvenc háziállat? Többre becsülik-e, mint amennyi gazdasági értéke? Becsülik-e? (Pl. csókolják stb.)

Mindenki egyetért abban, hogy jól bánnak a háziállattal. A kereskedő hozzászól: Általában jobban szeretik a szaporítás céljából megtartásra szántakat, pl. a kancacsikót, üszöborjút. Ezeket nagyon is becsülik: nyakára szalagot, csengőt tesznek, cukorra szoktatják, stb. és gyakran gazdasági értékénél többre becsülik.

32. Mi a falusi nép fő beszéd tárgya a szokásos gazdasági ügyeken kívül?

Általában azt mondhatni, hogy a faluban és a környéken előforduló nevezetesebb események. A pap szerint nagy előszeretettel kritizálják a falu egyházi és politikai vezetőinek hivatali és magánügyeit. A jegyző szerint az adózás és a nehéz megélhetési viszonyok nagyon gyakori beszéd tárgyak. A kereskedő szerint mindezekon kívül sokat beszélgetnek a többé vagy kevésbé szerencsés vételekről és eladásokról, pl. lóvásárlásról stb.

Ünnep- és vasárnapok délutánjain kiülnek a házak elé, néhol férfiak, néhol nők, vegyesen ritkán. Ezt úgy mondják, hogy díványoznak (*divanese*). Ilyen díványozáson sohasem énekelnek, sem nem mesélnek, hanem beszélgetnek, anekdotáznak. Egy öreg asszonyt, aki a tánc-hellyel szemben lakik és akinek a háza előtti hely különösen kedvelt találkozóhely, megkérdeztem, hogy miről szoktak ott az asszonyok beszélni.

— Selyem szoknyákról, arról, hogy ki kivel jár jegyben, hogy

ki kit vesz el, meg arról, hogy ki hogy táncol. Hogy ez a legény úgy táncol, mint egy vén ember, meg ilyenekről, hangzott a válasz. Mikor egy ember házából kijöttem, rámutattam a szomszéd ház előtt fonó és díványozó 5—6 asszonyra és megkérdeztem:

— Vajon miről beszélnek?

— Miről? Hát arról pl., hogy te itt vagy a faluban, meg hogy én mit beszélhetek most veled.

Egyes érdekesebb távoli esetek is sokat foglalkoztatják őket. Fölötte jellemző, hogy pl. nincs ember a faluban, aki ne tudna a Titanic süllyedéséről vagy Vlaicu repüléséről — ezek ott tartózkodásom idején gyakori beszédtemák voltak — ellenben a magyar parlamenti eseményekről, pl. a Kovács-féle merényletről senki sem tudott azok közül, akiket megkérdeztem. Pedig az aradi *Poporul Român* több példányban jár a faluba és ott olvashattak róla, de nyilván nem érdekli őket a parlament.

33. Mivel töltik a szabad időt: 1. este, 2. vasár- és ünnepnap és 3. télen?

Általában korán, a sötétség beállta után mintegy másfél órával fekszenek le. Vasár- és ünnepnapokon a templom után a fiatalok táncba mennek, az asszonyok „díványoznak” (1. az előbbi pontot), a férfiak pedig gyakran a ház előtt kártyáznak. A kártyázás szabályszerint nem pénzbe, hanem pl. mogyoróba megy, elvétele játszanak csekély pénzbe, még ritkábban nagyba. Ez utóbbi a jegyző szerint a napszamosok közt harapódzott el, a nyereségkülönbözet néha több forintra is rúghat. A gyerekek pénzezni szoktak, sohasem gomboznak.

Télen sok a szabadidő és tulajdonképpen ezen alapul a háziipar. A férfiak fűzfakosarakat fonnak, a nők fonnak, szőnek; a fonást télen-nyáron űzik, a szövést csakis télen. Minden házban van szövőszék és minden nő érti a rajta való munkát. A házban található ruhanemű a bőrön és selyemszöveten kívül csaknem mind otthon készül. Ily munkában a nők igen ügyesek és bizonyos, hogy amíg a téli munkaidő egyébként nem értékesíthető, gazdaságilag is teljesen megokolt e háziiparhoz való ragaszkodás. A fonáshoz hasonlóan félig munka, félig szórakozás télen a tollfosztás és kukoricamorzsolás. Télen az újságolvasás, és az olvasás általában véve, intenzívebb. Bár sokan ismerik a betűket, folyékonyan olvasni aránylag kevesen tudnak. Elmennek tehát télen az ilyenekhez, akik hangosan fölolvassák az újságból, a kalendáriumából és verseskönyvekből. A verseket éneklő hangon, a ritmust éreztetve olvassák, oly módon, mint a gyermekek szokták. Ilyenkor mesélnek az öregasszonyok a gyerekeknek is minden-

félét: anekdotákat, fantasztikus regéket, közismert didaktikus meséket (pl. a tücsökről és hangyáról) és végül bibliai történeteket. Iskolába nem járó gyermekek ilyenkor hallanak először Krisztus születéséről, az apostolokról stb. Szokás az is, hogy ahol jobbhángú énekes lakik, összejönnek a legények és óraszámra énekelnek.

V. A falu kriminalitása

34. Melyek a faluban gyakrabban előforduló bűntettek?

Lopás, mezőrendőri kihágások, könnyű és súlyos testi sértések. Gyilkosság igen régóta nem volt, a rablások, melyek régebben (25—30 év előtt) napirenden voltak, teljesen megszűntek. Azonban nagyon fejlődik a csalásra való hajlam. Idegen vagy ismeretlen névre varrógépet vesznek. Hasonló nevűek telekkönyvi kivonatával kísérelnek meg csalást. Újabban váltót is hamisítanak, sőt saját aláírásukat letagadják.

35. Miben mutatkozik a legénykedés? (Verekedés, lopás, csalás, ivás stb. oly cselekedetek, melyeknél a főmotívum nem az anyagi előny vagy az élvezet, hanem a bravúr, a veszély keresése.)

Ivásban, verekedésben, lopásban és csalásban. Verekedni többnyire kézzel szokás, azonban a bot és kés használata sem szokatlan. A verekedés oka a legkülönbélebb, de előfordul, hogy minden különösebb ok nélkül leütnek valakit a sötétben. Legénykedésből lopni, kivált valami furfangos lopást véghez vinni, nagyon szokásos. Mióta azonban a csendőrök szigorúan kinyomozzák az ily eseteket, a lopás túlságosan kockázatos lett és helyét meglepően foglalja el a csalás, mely néha a legfurfangosabb módon van kieszelve. Fordulnak elő vásári csalások, városi kereskedők megkárosítása oly módon, hogy más falubeli neve alatt vesznek hitelt igénybe stb., ahol azonban mindig a furfang, a más eszén való túljárás a fő, nem pedig az anyagi előny.

36. Milyen erkölcsi megítélés alá esnek a lopás, csalás különféle kategóriái? (Pl. vadorzás, mezei lopás, stb.) Mi a különösen elítélt lopás és csalás?

Általában a lopás hasonlíthatatlanul enyhébb megítélés alá esik, mint a középosztálynál, Különösen enyhítő körülmény, ha a lopás motívuma nem anyagi előny szerzése, hanem bosszú, virtuskodás avagy éppen szükség.

A tanító szerint: Ha gazdag lop, arra azt mondják, hogy ez rossz hajlam jele, míg a szegény csak kényszerből teszi. Mert mi mást tehetne? Ha a lopott tárgy csekély értékű, az egész esetet igen

enyhén ítélik meg. Ha valaki más határból lop búzát, senki sem árulja el, hacsak nem félelemből. Természetesen a vásári lopás még enyhébb dolog. A legsúlyosabb esetnek tekintik, ha valaki a faluban egy házból (tehát nem a mezőről) lop gabonát. A kereskedő szerint, még ha tekintélyesebb gazda is követ el lopást, akkor sem a megvetés, hanem inkább az őt ért büntetés fölötti káröröm nyilvánul meg.

Kiemelendő, hogy a vadorzást legtávolabbról sem ítélik el, sőt férfias sportnak tekintik. E fölfogáson a súlyos büntetések mit sem változtatnak.

37. Nagy szégyen-e börtönviseltnek lenni? Melyek az enyhítő körülmények? (Pl. nőtlennél nem nagy szégyen, nősnél igen, verekedés miatt nem szégyen stb.)

A börtön egymagában nem megszegyenítő. Egyáltalában nem szégyen a vizsgálati fogság vagy a virtuskodásért (verekedés, lopás, csalás) kiszabott büntetés. Szégyen ellenben a szülők vagy öregemberek bántalmazásáért bezárva lenni. A szégyen jobban sújtja a nőt, mint a nőtlent (feleségét és gyermekeit is csúfolják), a gazdagot mint a szegényt. Nagy szégyen lenne nőnek bezárva lenni, de erre aligha volt eset.

38. Különösen milyen törvényeket nem respektálnak és mily törvények áthágását mozdítják elő? (Pl. dohánycsempészet, titkos szeszfőzés stb.)

Különösen nem respektálják a vadászati, halászati törvényeket, szeszfőzési és dohánycsempészeti tilalmat, általában — mint a tanító összefoglalólag mondta—minden oly intézkedést, mely a megélhetést nehezíti. A jegyző: Egyáltalában semmi törvényt sem respektálnak, csak a büntetéstől félnek.

39. Kinek megkárosítása esik enyhébb megítélés alá? (Más falubelié, zsidóé stb.)

Általában mindenkié, aki nem hozzájuk tartozik, pl. más falubelié, más osztályhoz tartozóé. Így a faluban lakó kereskedőt is kevésbé szabad megkárosítani, mint egy idegen kereskedőt.

VI. Esztétika és kultúra

40. Szoktak-e télen olvasni és miféle könyvek (Biblia, imakönyv, naptár, Petőfi stb.) gyakoriak? Gyakori-e a levélírás?

Sok teljes analfabéta van és nem kevés azok száma, akik csak a betűket ismerik és csak nevüket tudják nehézség nélkül leírni, ellenben kevesen tudnak folyékonyan olvasni. Az ilyenek télen nagyon

keresett egyének; ők olvasnak föl az újságból és a naptárból. A *Poporul Român* c. hetilapnak, mely Aradon jelenik meg, 15 előfizetője és kb. 20 vevője van (kolportálják) egy szám ára 10 fillér. A lap bő tartalmú (talán kevesebb több volna); mint Aradon hallottam, most készülnek nagyobb gonddal szerkeszteni. Legkedveltebb olvasmány télen a régi és új kalendárium, melyből az egyik fajtát az egyházmegye adja ki (ára 50 fillér), a másikat Aradon veszik a vásáron (30 fillér). Tartalmuk hasonló a magyar népies naptáréhoz. Naptár és imakönyv (ezt hoznak Amerikából is) átlag minden második házban akad, iskoláskönyv (ezt is szeretik olvasni) pedig mindenütt. Egyéb könyv ritka; egyházi énekeskönyv van körülbelül 20, népdalgyűjtemény 20—25 darab és 2—3 biblia, a baptistáknál. Az utóbbi az angol bibliatársaság kiadványa, állítólag igen rossz fordítás és a Károlyi-féle magyar szöveg után készült. E szegényes viszonyokon nagyot lendített az, hogy egy év óta az aradi püspök szigorúan követeli, hogy a már előzetesen könyvtári célra szánt 100 koronát tényleg el is költse az egyház, úgy hogy már most mintegy 50—60 ilyen kölcsönzésre szánt könyv van a papnál.

Levelet írnak a távollevő katonák (de ez ritka, mert kivételes eset, ha valaki nem Aradon szolgál) és az Amerikában levők. Minden más levél szabály szerint fizetési fölszólítás és levelet kapni, ha valakinek nincs katona fia vagy amerikai rokona, szegyen. Magam is hallottam több alkalommal: „Úgy szégyeltem, hogy ma levelet kaptam”. Mikor a postásfiúnak egyszer azt mondtam: Hát ennyi levél az egész posta? Így vágott vissza: Persze! Mert nálunk nem sokan adósok, mint nálatok Aradon.*

41. Mutatnak-e fogékonyt a zene, ének és költészet iránt? Keletkeznek-e a faluban ma is népdalok? Átvesznek-e idegen (más nemzetiségű) dalokat és dallamokat? Operettmelódiákat? Szoktak-e jönni komédiások? Van-e mozi, grammofon?

A zene, ének és költészet iránt általában fogékonyak, a faluban ma is keletkeznek egyre-másra népdalok, magyar melódiákat énekelnek, néha a szöveg egy részét is (németet soha, pedig a németek közelebb laknak a faluhoz, mint a magyarok), valamint operettmelódiákat is, melyek vagy a város vagy a katonaság közvetítésével jutnak el hozzájuk. Komédiások a faluba ritkán jönnek, de a

* Külön kell fölhívnom a gyűjtők figyelmét a paraszt levelek gyűjtésének nagy fontosságára, melyek sokszor fölötte értékes adatokat tartalmaznak. Ha a levél tulajdonosa bármily okból nem akarja a levelet odaadni, legcélszerűbb leírásra elkérni, amit ritkán tagadnak meg. Sőt legjobb így kezdeni a kérést, mire a tulajdonos rendszerint önkénynt mond le a levélről.

városban látnak ilyesmit, még mozit is. A bűvészmutatványokat természetesen módon magyarázzák, egyszerűen csalafintaságnak tekintve azokat. Grammofonja a tanítónak van, melyet nagy élvezettel hallgatnak. Amikor Aradról román népdalokat tartalmazó füzeteket hoztam magammal, még a szomszédságból is eljöttek és néha este addig kértek, míg föl nem olvastam nekik. Öregebbek is hallgatták és bár mosolyogtak a szerelmi daloknál, egészen meglepett az egyéb osztályoknál öregebb korban oly ritkán mutatkozó élvezése a költészetnek. Bár semmiféle más dolgot nem kértek tőlem, e könyveimet elkéreggették sorra. A román népdalok igen olcsó (néhány filléres) füzetekben kaphatók és bizonyára könnyen lennének még jobban terjeszthetők.* E gyűjteményeket elolvastam és azt hiszem, szerencsés az a nép, melynek ezek legkedveltebb olvasmányai. Bár persze vannak köztük selejtes darabok, legtöbbjük túlárad a naivságtól, frissességtől és költészettől. Hogy az olvasó némi fogalmat szerezzen e dalok hangulatáról, hadd álljon itt lehetőleg szó szerinti fordításban két próba. Az első (egy magyar költő szavaival élve) „az oktan szomorúság” gyöngéd hangulata, a másik pedig a virágszeretet parasztos, pompázó és naiv megnyilvánulása:

Odalenn, anyám, a mezőn
 Van egy diófa különös levéllel;
 A diófa tetejében
 Kakukfőka énekel
 És olyan bánatosan énekel,
 Hogy a víz egy helyben áll folyás helyett.
 Az emberek nem tudnak szántani,
 Sem az urak reggelizni,
 Kakuk madár, a te bánatodtól!

*

Ha tudom, hogy szeretőm jön,
 Földíszítem a házat.
 Az ablakba
 Bazsalikomot,
 Az üvegbe
 Úri bokrétát,
 Az asztalra
 Válogatott csokrot;
 Az ágyra pedig,
 Fenyőfácsokrot,

* Meglepő, hogy mennyire nincsenek csak félig-meddig is elfogadható népies kiadású magyar népdalgyűjtemények.

A kemencére
Hajnalkacsokrot,
A rácsra
Hársvirág csokrot
És az ajtóra
Finom rózsát

Hogy a népköltészet milyen eleven, azt eléggé mutatja, hogy már Amerika is bevonult a falu költészeti témái közé. Ennek példaként hadd álljon itt egy legújabb próba. Szerzőjét is sikerült megállapítanom, egy fiatal, Amerikát járt ember személyében. Ha versnek rossz is, a benne megnyilvánuló érzelem igaz és közvetlenségében fogalmat nyújt arról a csüggedt, kétségbeesett hangulatról, mely Amerikába úzi a falu népét

Zöld levele a moharnak . . .
Néha az jut eszembe,
Hogy mérget igyák, hogy meghaljak.
Egy helyben állok és gondolkozom:
Még vannak leélni való napjaim,
Hegy kedvesemet szeressem,
Hogy adót fizessek
És hogy aztán katonáskodjam.
Amerika jó ország,
Sok legény gyűl ott össze,
A nagy fölírású pénz
Nagyon csábítja az embert.
Ott vasgyárok vannak,
Sok legény vész el bennük.

A faluban van parasztokból álló egyházi énekkar, melyet a tanító szervezett és melyre a csicsérik fölötté büszkék. Ez az énekkar buzgón gyakorol. A tánchoz való zenét régebben cigány szolgáltatata, ma azonban ezt románok végzik.

42. Virágos kert van-e mindenütt? Melyek a kedvenc virágok? Van-e ebben valami újabb divat? Télen van-e virág a szobában?

Virágos kert minden háznál van és télen is tartanak virágot, többnyire muskátlit. Kedvenc virág a bazsalikom, ezt tűzik föl a leányok, ezt hordják kalapjuk mellett a legények.* Újabban terjed a nemesített rózsza, de egyelőre még csak mintegy tíz házban van.

*) A gyűjtő figyeljen arra, hogy legtöbb helyt, ha többféle virágot is szeretnek, rendszerint csak 1—2 félért tűznek föl.

43. Van-e népművészet és miben mutatkozik a művészi képesség? (Szövés, varrás, faragás, berakás, ölmózás, agyagipar, festés, házormokon és bútorokon, gyékényfonás.)

Már az 1. pontban volt szó a háziiparról, mint kereseti forrásról. A férfiak kosárfonásának művészi jellege alig van. Inkább mondhatni ezt a nők munkájáról, a szövésről, fehérneművarrásról és díszítésről. A juhot főként gyapjáért, a háziipar kedvéért tartják, hogy fonaluk legyen. E fonalból szövik azt a szövetet, melyből szőnyeg, ágytakaró, tarisznya (strața), továbbá a férfiak és nők ruhája készül. A fonalat városi szépfestők színesítik, a subaszövetet pedig bánzági falusi iparosok kallózzák és néha varrják is. A nők mindenféle varrást könnyen tanulnak meg és végeznek is ilyen munkát mások számára. Annyi azonban kétségtelen, hogy ízlésük (talán a város közelléte folytán) megingott, az újabb szövések a régiekhez képest veszítettek egyszerűségben, jellegzetességben.

— Második közlemény a következő számban. —

Szende Pál: Adóreform és osztálytagozódás

magyar alkotmánynak és politikai szervezetnek lényeges ismertető vonásai a következők:

1. A vagyontalan elemek ki vannak zárva az állami hatalom gyakorlásából, a csekély vagyonerejű rétegek befolyása pedig minimális.
2. A politikailag jogosítottak körében a földbirtokosság háttérbe szorítja az ipari, kereskedelmi és értelmiségi osztályokat, azaz a sajátos értelemben vett városi lakosságot.
3. A földbirtokos osztály körén belül a nagy- és középbirtok szövetsége hatalmában tartja a kisbirtokot.

Míthogy az adórendszer éppúgy függvénye az osztálytagozódásnak, mint az erre felépült politikai szervezet, a magyar adórendszer lényeges ismérvei a következők:

1. A vagyontalan és kisebb vagyoni erejű elemek megterhelése aránytalanul nagyobb, mint a vagyonos osztályoké.
2. A földbirtok az adózás terén előnyben részesül az ipari és kereskedelmi osztályokkal szemben.
3. A kisbirtok adója súlyosabb, mint a nagy- és középbirtoké.

Végül a városi lakosság adóterhe jelentékenyen nagyobb mint a falusi adózóké.

Ezek voltak a főelvek, melyeket az osztálytagozódás és adórendszer közötti kapcsolatra nézve 1907 év őszén, az adóreform tárgyalásának előestéjén irt tanulmányunkban felállítottunk.* Az alábbi fejtegetések célja megvizsgálni azt, hogy az 1909. évi adótörvények, s egyáltalában 1907 óta az adózás terén történt törvényhozási és kormányzati intézkedések mennyiben módosították a fenti alapelvek

* *A magyar adórendszer igazságtalanságai.* Természet és Társadalom IV.

érvényesülését. Előzőleg meg kell vizsgálnunk azokat az eltolódásokat, melyek az utolsó évtizedben az osztálytagozódás terén végbementek és amelyek éppen az adóreform tárgyalása idején, a koalíciós korszakban éreztették legszembetűnőbben hatásukat.

I.

Az alkotmányosság helyreállítása óta az állam politikai és gazdasági vezetése ismét a volt földesúri osztályra szállt, s a törvényhozás, kormányzat, adórendszer egyaránt az ő érdekeit szolgálta. A földbirtokosság vezetőelemei már kezdettől fogva a külföldi *haute finance* érdekeit képviselő pénzintézetekre és vállalatokra támaszkodtak, mert ez a kapcsolat igen alkalmas volt az abszolutizmus alatt megromlott gazdasági helyzetök megjavítására. Később a választási korrupció kifejlődése lehetővé tette oly többségek létrehozását, melyek tisztán a kormány mindenkorinak akaratát szolgálták, s melyben a vezetést a nagy pénzintézetek zsoldjában álló ú. n. üzleti politikusok ragadták magukhoz, akik lassanként a nagybirtok vezető csoportjaival is ellentétbe kerültek. A megindult harc folyamán a nagybirtok győzedelmeskedett és 1899-ben Széll Kálmán miniszterelnökségével korlátlan uralomra jutott. A küzdelem egyrészt a szabadelvű párti korrupció kiirtásának jelszava alatt indult meg, másrészt a kormány pénzügyi szövetségesei és leltári szavazói: az iparosok és kereskedők ellen irányult, s a kisember-mentés, ez a Németországból átvett frázis lett a küzdelem leghangzatosabb csatakiáltása.

A kereskedelem- és városellenes irányzatot — melyhez felekezeti szempontok is járultak — erősen előmozdította a városi lakosság számának és befolyásának emelkedése. Ez a szám az előbbi évtizedekben oly csekély volt, hogy egyáltalában nem veszélyeztette a nagybirtokosság egyeduralmi állását. Míg 1869-ben az iparral és kereskedelemmel foglalkozók az összlakoságnak alig 5%-át tették csak ki, addig 1900-ban ez az arány már 19,6%-ra és a választójogi statisztika szerint 1910-ben 24,8%-ra emelkedett. Nyilvánvaló tehát, hogy az az osztály, amely 1869—1900 között négyszeresen szaporodott meg, többé nem volt oly ártalmatlan a földbirtok érdekei szempontjából, mint az előbbi évtizedekben, annál is inkább, mert úgy a törvényhozás, mint a közigazgatás gyakorlásából részt követelt magának. A nagybirtok tehát veszélyeztetett uralma érdekében mind jobban és jobban felkarolta a kereskedelem- és városellenes irányzatot.

De még hatalmasabban fejlesztették ki ezt az irányzatot más okok. Magyarország színpadán felléptek oly tényezők, amelyek eddig szerephez nem jutottak: a parasztság és az ipari munkásosztály.

A nagybirtok egyoldalú uralma folytán a parasztság pusztulásnak indul, véres agrárlázadások törnek ki és mikor ezeket a kormány kiméletlenül elfojtja, megindul az amerikai kivándorlás. Viszont más oldalról az ipari munkásság erőteljesen szervezkedni kezd, a politikai és gazdasági élet tényezőjévé válik és elsősorban nem munkaadói, hanem a fennálló uralmi rendszer és közigazgatás ellen fordul, amely részére nemcsak a politikai befolyást, hanem legminimálisabb gazdasági követeléseinek érvényesítését is lehetetlenné teszi. A mindenthatóvá vált agrárius irányzat odatörekedett, hogy ezt az elégtelenséget az ipari és kereskedelmi osztályok ellen irányítsa és a tömegekkel elhitesse, hogy ezek az okai az alsóbb osztályok megrosszabbodott helyzetének. Ha az elégtelenségnek ily hamis csatornába való levezetése nem sikerült, akkor engedményeket is adott, de nem a saját zsebéből, hanem a kereskedelem és ipar, a városi polgárság rovására, egyúttal mindig felhasználta az alkalmat arra is, hogy — mint becsületes alkusz — a kisbirtoknak kijáró kedvezményeket a maga részére is biztosítsa.

Az 1905. évi januári választások a nagybirtok vezetése alatt álló koalíció döntő győzelmével végződtek. A már csak névleg létezett szabadelvű párt megszűnt, és a túlzó és agresszív agrárizmus az egész vonalon átvette az uralmat. A képviselőház többsége oly egyénekből került ki, akiket egyedül a nagybirtok befolyása juttatott mandátumhoz és akik most azzal akarták meghálálni a támogatást, hogy a pápánál is pápábbaknak mutatkoztak. A parlament visszhangzott az agrárius jelszavaktól és a városi lakosság ellen irányított gyűlöletes kifakadásoktól és a kormánynak legjelentéktelenebb közegei is szükségesnek tartották, hogy az agrárius és kereskedelemellenes meggyőződésükről minél nyomatékosabban tegyenek nyilvános tanúságot.

Az új kormánynak kezdettől fogva nagy akadályokkal és ellenszenvvel kellett megküzdenie. A levert szabadelvű párt titokban szította ellenök az elkeseredést, a városi lakosság — a vezető klikkek kisded csoportjaitól és a hivatásos közvéleményszállítóktól eltekintve, — hidegséggel fogadta őket, később pedig gyűlölettel fordult ellenök. Az ipari munkásság, amelynek politikai jelentőségét az 1905/6. évi alkotmány-konfliktus és az általános választójognak kormányprogrammá válása rendkívül elősegítette, izzó gyűlölettel támadt ellenök és a földmunkás mozgalom teljes erővel újult ki. A nagy pénzüzetek üdvözölték ugyan a felkelő napot és a kormány uszályához szintén hozzávarták magukat, de az agráriusok amaz igyekezete, hogy az összes állami üzleteket az ő vezetésük alatt álló intézetek részére akarták biztosítani, bankkörökben is erős visszatetszést keltett. Végül

a kormányzat és törvényhozás túlzó klerikalizmusa a szabadelvűbben gondolkozó elemeket idegenítette el.

A koalíciós kormányzat mindeme nehézségekkel, gyűlöletekkel és ellenszenvekkel szemben először a terror fegyveréhez fordult. Mindenkit, aki bármi kérdésben ellentétes véleményt mert mondani, hazaárulónak nyilvánított és ráeresztette közéleti, tudományos és sajtóbeli vérebeit. Akivel szemben ez az eljárás nem sikerült, ahhoz a lekenyerezés, a prostituálás eszközeivel közeledett. De a terror később megszokottá vált és elveszítette hatását, a korrupció pedig a nagy tömegeket érintetlenül hagyta. A növekedő elégtelenség csökkentésére tehát pozitív, szociálpolitikai alkotásokra is szükség volt, még pedig annál sürgősebben, mert a nagybirtok érdekeit brutálisan védelmező intézkedések, mint pl. a mezőgazdasági cselédek jogviszonyáról szóló törvény nagy felháborodást és elkeseredést támasztottak. Lázás törvénygyártási folyamat indul meg és nagyszámú javaslat kerül nyilvánosságra és később a törvénytárba. Mindezen javaslatokat a félhivatalos sajtó hangos dicshimusszal kísérte, s a tájékozatlan közvélemény eleinte azt hitte, hogy komoly szociális vívmányokról van szó, csak behatóbb vizsgálat után tűnt ki a valódi cél. Pl. a munkásbetegségélyezés egységesítése és a kötelező balesetbiztosítás nagyszabású tettnek látszott, holott — és ezt az azóta lefolyt tapasztalatok igazolták — a törvény százféle hibában szenved és főcélja nem a munkásokról való gondoskodás, hanem az volt, hogy a kormány a betegpénztárak autonómiájának elkobzása útján megbénítsa és állandóan sakkban tartsa a szociáldemokrata munkásmozgalmat. Az állami munkásháztelepek építése is nagyszabású kezdeményezésnek ígérkezett, az állami szénbányák létesítésével pedig a kormány azt a reményt keltette, hogy a szénkartell hatalmát megtöri. Mindezen akciók minimális eredménnyel végződtek és szégyenletes botrányokba fűltek. Az ipartörvény javaslat néhány merész újításával elképeztette a közönség jórészét. A valóság az volt, hogy a javaslat, ha törvénné válik, teljesen megfojtotta volna a munkásság gyülekezési- és sztrájkjogát, az ipart és kereskedelmet pedig az osztrák keresztényszociálistáktól átvett minta szerint céhrendszerű ipartestületekbe akarta szorítani és az agrár reakció uszályhordozójává tenni. A végrehajtási novella, a bortörvény, a perrendtartási-, uzsora-, homesteadjavaslat megalkotása, illetőleg nyilvánosságra hozatala, a fogyasztási szövetkezetek állami támogatása, mind csak alkalmul és ürügyül szolgált arra, hogy a gazdasági és szociális bajok ódiúmat az iparra és kereskedelemre tolja át és őket tegyék mindenért felelőssé, amellet a nagybirtokosok a kisbirtok védelmének ürügye alatt minden egyes esetben a magok részére

biztosítsanak jelentős engedményeket. A végrehajtási novella keretében még a hitbizományok haszonélvezetét is mentesítették a foglalás, illetőleg az árverés alól, a börtörvény kitűnő alkalmul szolgált arra, hogy a hegyaljai előkelő birtokosok érdekeit megvédjék, a kötelező munkásbiztosítási törvényből kihagyták a mezőgazdasági munkásokat, az áruuzsora ellen törvényt akartak hozni, de a munkabér- és haszonbér-uzsoráról megfélemedtek, a fogyasztási szövetkezetek mesterséges dédelgetésével pedig minden faluban közköltségen kortesszervezetet létesítettek, stb.

Az adótörvényjavaslatokat a kormány 1907 őszén, a legkritikusabb időszakban terjesztette elő. Ugyanekkor kerültek a kiegyezési javaslatok is tárgyalás alá és ekkor kellett a kvóta fölemelését az országgyűléssel elfogadtatni. A választójog elsikkasztása, valamint a szakszervezetek ellen intézett brutális rendszabályok folytán az elkeseredés úgy az ipari, mint a mezőgazdasági munkásság körében rendkívül erős volt, a Polónyi—Lengyel-ügy, továbbá a napról-napra megújuló botrányok teljesen aláásták a kormány tekintélyét. A városi polgárság is a folytonos kereskedelemellenes törvények hatása alatt lassanként kormányellenes irányba terelődött. Wekerle Sándor miniszterelnök és pénzügyminiszter már első miniszterelnöksége idején, 1893-ban egy emlékiratot tett közzé, amelyben az adóreform irányelveit megjelölte. Ezen alapelvektől az 1907. évi javaslatok két irányban tértek el, az osztályerőviszonyokban és politikai helyzetben bekövetkezett eltolódások kifejezése-képpen. Az adóreformjavaslatok az 1893. évi Emlékiratnál tovább mennek demokratikus irányban, viszont azonban a földbirtokosság részére nagy kedvezményeket nyújtanak, olyanokat, minőket Wekerle 1893-ban még visszautasított. Ez utóbbi szempontból a javaslatok később, a bizottsági és képviselőházi tárgyalás folyamán még jobban megromlottak. A kereskedelemellenes irányzatnak már is több koncessziót tettek, de azért hiányzott belőlük az a kereskedelem és tőkeellenes él, melyet a javaslatok a pénzügyi bizottság tárgyalásai folyamán nyertek. A támadás a javaslatok ellen azonnal megindult s a küzdelmet első sorban az ipari és kereskedelmi érdekképviselők vették fel. Kimutatták, hogy a javaslatok egyrészt a városi lakosság ellen irányulnak, másrészt pedig a földbirtok adóterhét akarják csökkenteni. Továbbá helyes taktikai érzékkel kiélezték azt a kérdést, hogy a javaslat u. n. szociális intézkedései mennyire elégtelenek és követelték a létminimum fölemelését, az adókulcs skálájának enyhítését és a családtagok adózására vonatkozó határozatok törlését, illetőleg módosítását. A kormány kénytelen volt alkudozásokra lépni és e kívánságok egy részének teljesítését meg is ígérte.

A kiegyezési javaslatok tárgyalása, a házszabály revízió, a horvát konfliktus folytán az adójavaslatok a napirendről egy időre lekerültek. Midőn azonban 1908 őszén a plurális választójogi javaslat tárgyalása lehetetlenné vált és a bankkonfliktus kiélesedett, Wekerle igyekezett az adójavaslatokat az utolsó pillanatban tető alá hozni, hogy az adóreform megalkotása az ő nevéhez fűződjék. A kiélezett politikai helyzetben a megindult küzdelem hullámverései közepette minden irányban kénytelen volt engedményeket tenni. Az agráriusok a kisbirtok terheinek könnyítése érdekében követelték módosításait. Az osztályellentétek kiélesedése és a közvélemény tisztánlátása folytán a nagybirtok többé nem folyamodhatott ahhoz a módszerhez, amelyet 1875-ben követett a II. oszt. kereseti adó szabályozásánál. 1875 tavaszán ugyanis az országgyűlés törvényt hozott, hogy a II. osztályú kereseti adó fejében a földbirtok után a földadónak 4%-a fizetendő, s az adótétel 2 frtnál kisebb nem lehet. 1875 őszén, mikor már Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, elejtették a 4%-os kulcsot de megtartották a minimumot és kimondták, hogy a kereseti adónak három fokozata van: 2, 3, 4 frt, úgy, hogy a legalsó és legfelső fokozat között csak két forint különbség volt. Ez az eljárás 1907—09-ben már lehetetlen volt s a nagybirtok csak úgy juthatott engedményekhez, ha azokban a kisbirtokosok is részesültek.

A javaslatokat a pénzügyi bizottság vette tárgyalás alá és a tárgyalás lefolyása egyike a magyar parlamentarizmus legsötétebb emlékeinek. A javaslat előadója egy közgazdasági analfabéta volt, tagjai pedig egymással vetélkedtek abban, hogy ipar, kereskedelem, város egy szóval minden iránt, ami Magyarországon kultúrát és gazdasági haladást jelent, féktelenül és leplezetlenül mutassák ki gyűlöletüket. A földbirtokosságnak kedvező újabb intézkedések egész sora vétetett fel a javaslatokba és a pénzintézetek elleni animozitás több megszorító és büntető intézkedésben nyilvánult.

A képviselőházi tárgyalás 1909 január 18-án kezdődött meg és azt megelőzte az ipari és kereskedelmi egyesületek budapesti tüntető nagygyűlése. A kormány nem merte bevallani, hogy az adóreform a földbirtokosság kivételével adóemelését céloz, s azt hirdette, hogy az bevétel-csökkenéssel fog jární és az eddigi eredménynél 20 millió koronával fog a kincstárnak kevesebbet hozni. Ez az állítás azonban nem felelt meg a tényeknek és az érdekképviseltek ezt ki is használták a saját javukra. Intézményes garanciát követeltek, hogy tényleg nem lesz adóemelés és a kormány kénytelen volt beleegyezni, hogy a kereskedőkre és iparosokra nehezedő általános kereseti adó 29 millió korona évi maximális összegben kontingentáltassék. Viszont a kormány

az agrárius oldalról gyakorolt nyomásnak sem tudott ellentállni és számos módosítást volt kénytelen elfogadni. A képviselőházi vita hetekig húzódott és nagy jelentőséget nyert azzal, hogy mintegy Loria elméletének igazolásaképpen éppen a városi lakosság képviselői voltak azok, akik a kisbirtok érdekében síkra szállottak, különösen Sándor Pál a harcias kereskedelem vezére, két nagy beszédben részletes adatokkal mutatta ki a nagybirtok adó kedvezményeit, a kisbirtokra nehezedő egyenlőtlen adóterhet, ami igen heves ellentmondást váltott ki a többség részéről, de érdemleges cáfolatban nem részesült. A pénzintézetek ellen irányuló intézkedések tárgyalásánál kiderült, hogy a banktőkének befolyása a képviselőházban még mindig elég erős, a bankok felvonultatták összes érdekeltségüket s bár a döntés úgyszólván hajszálon függött, a sérelmes rendszabályokat a képviselőház csekély szótöbbséggel elvetette.

Az adóreform létrejötte rendkívül hasonlít az osztrák 1896. évi adóreform megszületéséhez. Az 1896. évi okt. 25-én kelt osztrák törvényt is egy agrárius többség alkotta meg,* amely az adóreform ügye alatt a kataszteri földadót leszállította, s a földbirtok jövedelmi adójának megállapítására nézve már előzetesen oly szabályokat állított fel, amelyek később lehetővé tették, hogy a földbirtok a jövedelmi adó alól majdnem teljesen kibújjék. De azért lényeges különbség van a két törvénytű között, mert az osztrák kuriális parlament (az ötödik kúria is csak 1896-ban létesült) már ebben az időben is több kapcsolatot tartott a néppel és jobban kifejezte a társadalmi osztályok kívánságait és akaratát, mint akár a koalíciós-, akár a munkapárti országgyűlés. A parasztság képviselői, továbbá a felekezeti jelzavak által félrevezetett városi kispolgárság pártja a keresztényszociálisok, a nagybirtokosokkal megegyeztek ugyan, de egyúttal érvényesítették megbízóik reális érdekeit is, s így az osztrák törvénynek a létminimumra, az adóskálára, s általában a szegényebb néprétegek adójára vonatkozó intézkedései hasonlíthatatlanul progresszívebbek és demokratikusabbak, mint a tizenkét évvel később létrejött magyar adóreformé. Az adójavaslatok 1909: V—XII. t.-c. névvel kerültek be a törvénytárba. A földadó kataszter kiigazítására vonatkozó munkálatok azonnal megkezdődtek, a házadó 1910. január 1-én lépett életbe, a többi törvények életbeléptetésének napjával 1911. január 1. jelöltetett meg. Közben a Wekerle-kormány megbukott és helyét a munkapárt foglalta el, melynek vezető egyéniségei, elsősorban Hieronymi Károly, tevékeny részt vettek

* Erwin Steinitzer: *Die jüngsten Reformen der veranlagten Steuern in Österreich* 10. és köv. 11. Friedrich Fhr. v. Wieser: *Ergebnisse und Ausichten der Personaleinkommensteuer in Österreich* 73. és köv. 11.

a koalíciós adótörvények elleni mozgalomban. Az új kormánynak megalakulásakor még pártja sem volt, s ezért népszerűsítés céljából már 1910. márciusban kijelentette, hogy az adótörvények életbeléptetését két évvel kitolja és megígérte, hogy azok revíziója előtt az érdekelt köröket meg fogja hallgatni. 1912. június havában bekövetkezett a Tisza-féle államcsíny és a kormány a törvényalkotás terén minden akadálytól megszabadult. Mivel az államkincstár pénzügyi helyzete rendkívül megromlott és katonai célokra egyre nagyobb összegek szükségeltettek, a kormány elhatározta, hogy az adótörvényeket, melyeknek végrehajtására addig komolyan nem is gondolt, 1913. január 1-én tényleg életbelépteti s azok néhány intézkedését módosítja. A javaslat gyors letárgyalásával a kormány kortes célokat szolgált, meg akarta mutatni, hogy az erőszak árán munkaképessé tett parlament mily eredményesen tud dolgozni és a városi polgárság megnyerése céljából a kereseti adó kulcsát leszállította. Minthogy azonban a javaslatnak nyilvánosságra hozatala ellenvéleményt váltott volna ki, azt tüneményes gyorsasággal hajtotta keresztül és a meglepett városi polgárság csak később vette észre, hogy az ú. n. adónovellába (1912: XLIII. t.-c.) oly intézkedések csempésztettek be, amelyek a kereseti adó kulcsának leszállítást teljesen hatástalanná teszik, sőt megsemmisítik azokat a vívmányokat is amelyeket a polgárság az 1909. évi adómozgalomban elért. A földbirtok adó cirkulusait a novella egyáltalában nem zavarta és a későbbben kiadott végrehajtási rendeletek pedig egyenesen kedvezményeket nyújtottak. Ugyancsak kedvező módosításokat tartalmaz a novella a nagy bankok és iparvállalatok adójánál, mintegy jelölve annak, hogy a munkapárt egyenes leszármazója a szabadelvű pártnak, az üzleti politikusok és a banktőke szövetségének.

II.

Valamely adórendszer antidemokratikus jellegének legfőbb ismeretőjele a fogyasztási adók túltengése. Az adóreform csak az egyenes adókra terjedt ki, s fogyasztási adórendszerünket teljesen érintetlenül hagyta, sőt 1907 óta a törvényhozás és kormányzat — egy kivételtől eltekintve — a fogyasztási adóterhet még jobban fokozta, s az államháztartás súlypontja az egyenes adókról egyre jobban a közvetett adókra tolodott át. Az egyenes adókból eredő összes zárszámadásszerű bevétel 1906-ban 287,531.036 kor.,* 1911-ben pedig 309,623.959 kor. volt. A költségvetés és

* Az 1906. évi tulajdonképpen bevétel 311 millió kor. volt. Ez a szám azonban nem lehet irányadó, mivel 1906 jún. havában ért véget az exlex, s így az 1905-ben be nem fizetett, illetőleg a községek és törvényhatóságok

zárszámadás az egyenes adók rovatában tünteti ki a vasúti és gőzhajózási szállítás használata utáni adót, mely szolgáltatás lényegére nézve fogyasztási-, illetőleg forgalmi adó; azonkívül a bankjegyadót (a kontingensen felül kibocsátott bankjegyek után az Osztrák-Magyar-Bank által fizetett járulék), ami szintén forgalmi adó. Ha helyes képet akarunk nyerni, akkor a fenti címen kitüntetett összegeket az egyenes adóbevételből le kell vonni. A szállítási adóbevétel összege volt 1906-ban 31,968.310 kor., 1911-ben 40,001.976 kor. a bankjegyadóból befolyt 1906-ban 352.473 kor., 1911-ben 1,263.656 kor.* Ezen összegeket levonva, mint egyenes adóbevétel marad 1906-ban 255,562.726 kor., 1911-ben 269,621.983 kor., az emelkedés tehát mindössze 14,059.257 kor. azaz 5,5%.

Ezzel szemben a fogyasztási adóbevétel összege 1906-ban 205,647.670 kor., 1911-ben 268,121.834 kor. volt, az emelkedés tehát 62,474.164 kor., azaz 30,3%.** A fogyasztási adókhoz kell továbbá számítani a dohány- és sójövedéket, valamint a közös vámbevételből Magyarországra eső részt (melynek kiszámítására később reátérünk), melyek lényegökre nézve szintén fogyasztási adók. Mindeme tételek alatt befolyt bevétel összege 1906-ban 441,339.600 kor., 1911-ben 578,185.136 kor. volt, az emelkedés tehát 136,845.536 kor., azaz 31%.

Ha a nyugati államokat vesszük szemügyre, akkor látjuk, hogy bár a fogyasztási és egyéb közvetett adók még mindig az államháztartás gerincét alkotják és hozadékuk folyton emelkedik, mégis a demokrácia előrehaladása és az alsóbb osztályok fokozódó befolyása következtében az egyenes adók szerepe az államháztartásban egyre jelentősebbé válik. Az angol jövedelmi adó (*income tax*) hozadéka 1906/7—1911/12 között 31.5 millió £-ról 44.3 millió £-re emelkedett, a növekedés tehát 40%, a vámok és fogyasztási adókból eredő bevétel 1907/8—1910/11 között csak 1,4%-al (68 millió £-ról 69 millió £-ra) emelkedett. A német birodalomban (birodalom és államok együttvéve) az egyenes adók összege 1907-ben 534 millió

által visszatartott adóösszegek is 1906-ban folytak be. A fent kitüntetett szám az 1906—10. évek átlaga, s helyessége annál nyilvánvalóbb, mivel az egyenes adókból eredő összbevétel 1908., 1909. 1910. években 277, 276 és 277 millió kor. volt.

* A szállítási adóbevétel tulajdonképpeni összege 1906-ban 28,137.081 kor., a bankjegyadóé 12.221 kor. volt. Minthogy azonban az egyenes adóbevétel összehasonlításánál az 1906—10. évi átlagot vettük alapul, a levonásra is az átlagszámokat használtuk fel.

** Az itt feltüntetett összegeket, amennyiben külön hivatkozás nem történik, az 1911. évi zárszámadásokban összeállított kimutatásokból vettük.

Mk. 1911-ben 758 millió Mk. volt, az emelkedés 42%, ugyanakkor vámok, fogyasztási- és egyéb közvetett adók hozadékának emelkedése csak 27% (1536 millió Mk. 1944 millió Mk.) volt. Poroszországban a költségvetési előirányzatok szerint az egyenes adóbevétel 1907—11 között 264.28 millió Mk.-ról 399.44 millió Mk.-ra növekedett, az emelkedés tehát több mint 50%. Még abban az államban is, melynek adórendszere a közvetett adók túlsúlyára van alapítva, Franciaországban, az egyenes adóbevétel emelkedése nagyobb a magyarnál. Franciaországban 1908 és 1913 között az egyenes adók emelkedése 12% volt. Ausztriában az egyenes adóbevétel 1906—11 között 317,5 millió kor.-ról 383,7 millió kor.-ra, tehát 20%-al, az összes közvetett adók hozadéka pedig 738 millió kor.-ról 879 millió kor.-ra tehát 19%-al emelkedett.*

A pénzügyminisztérium a napokban tette közzé az állampénztárak 1912. évi forgalmáról szóló kimutatást, mely szerint az egyenes adóknál az 1911. évi eredményekhez képest 6 millió kor. bevétel csökkenés, a fogyasztási és italadóknál ellenben 38.8 millió kor. emelkedés mutatkozik. Az egyenes adóbevétel csökkenése a másfél év óta tartó gazdasági krízis eredménye, s hogy ennek dacára a fogyasztási adóknál mégis többlet mutatkozik, csak úgy érthető meg, ha tudjuk, hogy ezek az adók nélkülözhetlen és elsőrendű cikkeket terhelnek, melyeknek fogyasztása és az adó megfizetése alól a nagytömegek és főleg a városi lakosság még gazdasági hanyatlás idején sem tudják magukat kivonni.

Az egyes fogyasztási adókra nézve 1907 óta a következőket kell megemlítenünk:

A szeszdó tételeit az 1908. évi XXVIII. t.-c. jelentékenyen felemelte. A szeszfogyasztási** adónak két tétele van egy kisebb és nagyobb, s a kisebbik adótétel mellett termelhető szesz mennyisége kontingentálva van s a szeszdón kívül még külön pótlék is fizetendő.

Az 1901: XIII. t.-c. adótételeket 90 és 110 fillérben állapította meg, melyhez még 10 fillér pótlék is járult, úgy hogy az összes szeszadóteher hektoliter szeszfokonként 100, illetőleg 120 fillért tett ki.

* Az adatokra nézve: Edwin R. A. Seligman: *L'impôt sur le revenu*, 266 l. Conrad: *Grundriss zum Studium der pol. Ökonomie*. Finanzwissenschaft VI. kiadás 35, 320 l. *Stat. Jahrbuch für den preussischen Staat*, 1911. 470 l. *Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich* 1911. *Österreichisches Stat. Handbuch* 1911. 382 l.

** A termelési adó, mely a kisebb mezőgazdasági szeszfőződékek és különösen az u. n. kisüstökön termelt szesz után fizetendő, csekélyebb jelentőségű. 1907-ben fogyasztási adó címén 707 millió kor. termelési adóból csak 37 millió kor. folyt be. Az 1907. évi fogyasztási adóeredmények statisztikai egybeállítására 8. l.

Az 1908. évi XXVIII. t.-c a szeszadópótléket megszüntette, s a szesz-fogyasztási adót 140, illetőleg 164 fillérre emelte fel. Ez az emelés azonban egész terjedelmében csak akkor léphet életbe, ha Ausztriában hasonló törvény hozatott, mivel pedig az osztrák népparlament sokáig nem volt reábirható a szeszadó fokozására, a magyar kormány úgy segített magán, hogy már magában az 1908: XXVIII. t.-c. 123. §-ban a szeszadópótléket (a 90, illetőleg 110 filléres alapadó mellett) 30 fillérre, s később az 1911: XIV. t.-c. 8. §-ban 50 fillérre emelte fel, úgy hogy a tulajdonképeni adóteher ma 140 fillér, illetőleg 160 fillér. A kedvezőtlen pénzügyi helyzet nyomása alatt az osztrák képviselőház pénzügyi bizottsága (*Finanzausschuss*) az elmúlt hónapban elfogadta a kormánynak a szeszadóemelésére vonatkozó javaslatait, s valószínű, hogy azok a parlamentben is többséget nyernek.

Az adóemelés hatása ugyancsak meglátszik a szeszadó-bevétel növekedésén. — A szeszadó és szeszadópótlék hozadéka 1906-ban 91.110.350 kor., 1911-ben pedig 118.215.301 kor. volt, az emelkedés 30%. A fokozódó hadügyi terhek nyomása alatt mindkét kormány foglalkozik azzal a gondolattal, hogy szeszmonopoliumot létesít. — Ausztriában évi 200 millió kor., Magyarországon évi 150 millió kor. bevételi többletre számítanak*. Ennek a tervnek kétségtelenül vannak előnyös oldalai is, — de a viszonyokat ismerve, egészen bizonyosra vehető, hogy a magyar törvényhozás és kormány az egyedárúságot kizárólag az adóteher emelésére és a nagybirtokosoknak nyújtandó kedvezményekre használná ki.

A söradó- és söradópótlék összege 1906-ban 25,150.092 kor., 1911-ben 36,755.775 kor. volt, az emelkedés 46%.

A cukoradó hozadéka 1906-ban 42,658.826 kor., 1911-ben 60,388.605 kor. volt, az emelkedés 41%. Az 1912: XXII. t.-cz. a mesterséges édesítő szerek elsősorban a *saccharin* gyártását és elárúsítását állami egyedárúsággá nyilvánította. — A *saccharin*-termelvények, melyeknek édesítő ereje néha 700-szor nagyobb, mint a répacukoré, erős versenyt támasztottak a cukorgyáraknak. A cukorrépa termelő nagybirtokosok és *kartellált* cukorgyárak keresztülvitték a kormánynál, hogy behozza ezt az egyedárúságot, ami a valóságban a *saccharingyártás* és behozatal eltiltásával egyértelmű és az alsóbb néposztályokat s városi lakosságot egy olcsó táplálkozási pótszertől fosztotta meg.

Az ásványolajadó hozadéka 1906—11. között 12,162.560 K-ról 14,109.534 K-ra tehát 16%-al emelkedett. Ez az adó úgy-

* *Adó- és illetékügyi Szemle.* 1913/304. 1. *Szeszadóügyi problémák.*

szólván teljesen a városi szegényebb lakosságra nehezedik, mert a falusi lakosság alig használ petróleumot, viszont a városi vagyonosabb elemek többnyire gázzal és villannyal világítanak. Így pl. Budapesten 1911-ben az 1 szobás lakásoknak csak 7,3%-ba, a 2 szobás lakásoknak csak 30,9%-ba volt a gáz és villany bevezetve, ugyanakkor midőn a 6 szobás lakások közül 72,5% volt gázzal és villannyal ellátva. A vezeték a lakások 19%-ban nem volt használatban, ami kizárólag a kis lakásokra esik*. — Az 1911. évi VI. t.-cz. az ásványolaj bányászatra és a földgázokra nézve állami egyedáruságot létesített. A földgáz felhasználása úgy az ipar fejlődése, mint olcsó világítás szempontjából nagy, szinte korszakalkotó jelentőségű, de mindaz, ami a földgáz körül eddig történt, csak a pártkorrupció táplálására szolgált s a legnagyobb bizalmatlanságra ad jogot. — A német birodalom mintájára, úgy az osztrák, mint a magyar kormány foglalkozik a petróleumfinomítás- és elárúsítás monopolizálásának kérdésével is.

A húsfogyasztási adó, mely elsősorban a városi lakosságra nehezedik, csekélyebb fejlődésképeséget mutat. — A bevétel 1906-ban 8,809.958 millió kor., 1911-ben 9,524.721 kor. volt, az emelkedés tehát mindössze 8%, s ez is csak 1911-ben mutatkozik. A stagnáció oka a húsáraknak 1906. óta bekövetkezett nagymérvű emelésére vezethető vissza, melynek folytán a fejenkénti húsfogyasztás megcsökkent. Így pl. Budapesten 1905—1908. között a fejenkénti húsfogyasztás 47.5 kg.-ról 43.8 kg-ra csökkent**. Dacára annak, hogy a drágaságellenes mozgalmak igen erős hullámokat vertek, a kormány nem volt hajlandó a húsfogyasztási adó megszüntetésére és az 1912: XXXVIII. t.-cz. csupán a házi szárnyasok, vadak és vadszárnyasok után fizetett s csak Budapesten beszedett adót, melyből 1910-ben 783.730 kor. bevétel folyt be — szüntette meg.

A boritaladó hozadéka 1906—11 között 20,586.627 kor.-ról 23,815.472 kor.-ra tehát 15%-al emelkedett. A koalíciós korszak kisérményező jelszavai közzé tartozott a boritaladó eltörlése is, de mivel ez éppen csak jelszó volt, a kormány nem mondott le ily nagy összegű bevételről.

A helyett, hogy a fogyasztási adó alá eső tárgyak köre szűkebbre szorulna, igen alaposan kilátás van arra, hogy a gyufaadó is bevonul állami háztartásunkba. A német birodalomban az 1909. évi júl. 15-én kelt törvény behozta a gyufaadót (*Zündwarensteuer*)-a, s az osztrák

* Pikler J. Gyula: *Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás eredményei.* 28. lap.

** *Budapest székesfőváros közigazgatása és közállapotai.* 1908. 363. 1.

pénzügyminiszter ily irányú javaslatot a közelmúltban nyújtott be a Reichsrathhoz, s nagyon valószínű, hogy a német és osztrák példát, — nem általános választójogról lévén szó — igen gyorsan utánozni fogjuk. Az osztrák gyufaadójavaslat nem egyedáruságot létesít, mint Franciaországban, hanem a német törvény mintájára gyártmányadót akar behozni. Az adótétel kénes gyufáknál 80 drbonként 2 f., más gyufáknál 60 drbonként lenne 2 f., azonkívül a gyűjtőeszközök 2 kor.-ig terjedő adó alá esnének.* A javaslat indokolása abból indul ki, hogy a jövőben a fogyasztás 40%-a a kénes gyufákra fog esni, s az eddigi fogyasztás, mely Ausztriában naponként és fejenként 8—9 darabot tett ki, felére fog csökkenni, s ezért az évi hozadékot 12,7—15,9 millió kor.-ára teszi. A számítást alkalmazhatjuk Magyarországra azzal a különbséggel, hogy a fogyasztás 60%-ja fog olcsó gyufákra esni, s ebben az esetben 8,5 millió kor. bevételre lehet számítani, a mi fejenként és évenként 42 fillér adóteher. Ez az adó éppen a legszegényebb osztályra fog nehezedni, és az egyenlőtlen adózásnak szembeszökő és lazító példája lesz.

Az állami egyedáruságok közül idetartozik:

A sójővedék bevétel 1906—1911. között 32,852.481 kor.-ról 33,414.838 kor.-ra, tehát mindössze csak 1,7%-al emelkedett. Ez nem azt jelenti, mintha a só ára csökkent, vagy a sóadó súlya enyhébbé vált volna. A só alapára ma is az, mint 1906-ban, ellenben kicsinybeni vételára a szállítási és kezelési költségek növekedése folytán emelkedett. Az eladott só mennyisége 1910-ről 1911-re több mint 7,2 millió kg.-al emelkedett, s hogy ennek dacára az emelkedés miért oly csekély, arra csak a hírhedt sószereződés pontos ismerete tudna felvilágosítást nyújtani. Továbbra is rendületlenül megmaradt az az állapot, hogy az emberi élvezetre szolgáló jelentékenyen drágább a marhasónál.

A dohányjővedék terén 1911 július 1-én nevezetes fordulat történt, Lukács László pénzügyminiszter a dohánygyártmányok árát rendeletileg fölemelte. A magyar közvélemény szervezetlenségére, a parlament teljes tehetetlenségére nézve jellemző tény, hogy a fel-emelés ellen erélyesebb akció nem történt, pedig a dohánygyártmányok áraiban foglalt adótételeknek 10—100%-al történt felemelése oly bevételi forrásra vonatkozott, melynek brutto hozadéka 1910 év végén 69%-át tette ki az összes (a szállítási adóval kevesbített) egyenes adóknak és 241%-át a földadónak. A budgetjog és adómegszavazási jog értéktelenségét mi sem mutatja jobban, mint az a

* A javaslat ismertetése: *Neue Freie Presse*, 1912. febr. 11. sz.

tény, hogy a legnagyobb bevételi források (dohányjövedék, vasút stb.) hozadékának fokozása egyszerű miniszteri rendelettel történhetik.

Az emelés minden dohánygyártmánynál jelentékeny volt, de legerősebb azoknál, melyeket az alsóbb néprétegek fogyasztanak. A pipadohánynál az emelés a legolcsóbb fajoknál (hazai, kapa, debreceni, közönséges magyar) 10—20% és ez az arány a jobb fajtájúaknál is (egy fajt kivéve). A szivarok közül a „rövid magyar” ára 33%-al, a „vegyes külföldi” 20%-al, míg a többi fajké csak 10—16%-al emeltetett. Még szembetűnőbb ez az irányzat a szivarkáknál, melyek fogyasztása épen az alsóbb néposztályoknál, s főleg a munkásságnál az utolsó 10 évben 1901—1911 több mint 100%-al emelkedett (szivarkák eladásából befolyt 1901-ben 26.2 millió K, 1911-ben 52,4 millió K) s a pipadohányt egyre jobban kiszorította.* Az emelés mérve a következő volt: Virginia: 100%; Drama: 100%; Sport: 50%; Jenidge: 50%; Hölgy: 33%; míg a drágább fajoknál csak 17—25%. Egyedül a „Magyar” szivarka ára maradt változatlan. Ezzel szemben a különlegességi szivarok és szivarkák árának emelése csak 10—25% között mozgott, s csak néhány esetben érte el a 33%-ot. Az ár és adóemelések pénzügyi hatásai a következőképpen alakulnak: A dohányjövedék bruttó hozadéka 1906—11. között 136,057.868 kor.-ról 180,223.083 kor.-ra tehát 32,5%-al emelkedett. De míg az emelkedés 1906—1910. között évenként 5,1%, 6,3%, 4,4%, 4,8% volt, 1910-ről 1911-re 8%. A bevétel emelkedésével nem tartott lépést a fogyasztás növekedése. Az 1911. év második felében erősen érezhető volt, hogy a közönség az árak emelkedését azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy fogyasztását korlátozta, illetőleg az olcsóbb fajtákra tért át. A közönséges pipadohányból eladott mennyiség 1911-ben 1910-hez képest 18,326.259 kg.-ról 18,322.350 kg.-ra csökkent, holott az előző években állandó volt az emelkedés. Még nagyobb a csökkenés a szivaroknál és a szivarkáknál. 1910-ben eladott 583.6 mill. drb (belföldi) szivar, 1911-ben csak 555.6 mill. drb, s az eladott mennyiség az 1907. évi eredmény (559,1 mill. drb) alá csökkent. Legnagyobb a csökkenés az olcsó fajtáknál. Így a „vegyes külföldi” fogyasztása 286,8 mill. drb-ról 266 mill. drbra csökkent. A (belföldi) szivarka-fogyasztás 2.347 mill. drb-ról 2.295 mill. drbra csökkent, (a „Virginia” 207 mill. drbról 132 mill. drbra, a Drama 780 mill. drbról 649 mill. drbra, ellenben a „Magyar” szivarkának ára változatlan maradván, fogyasztása 266 mill. drbról 438 mill. drbra emelkedett). Az eladott dohánygyártmányok árából a lakosságra esett fejenként 1901-ben

* Az idevonatkozó összes adatok: *Magyar Stat. Évkönyv.* 1911. 193—196 11.

5,45 kor., 1911-ben 7,47 kor., az emelkedés tehát 37%. Ezen számok a tényleges megterhelést nem kellően mutatják, mert a fenti átlagok kiszámításánál alapul a kincstárba a dohányárusoktól befolyt nagybani árak szolgáltak. A párhuzam okából megjegyezzük, hogy az egyes adókból az ország lakosaira eső fejenkénti átlag 12,9 kor. volt.

A fogyasztási adók terhét csak úgy ítélni meg a valóságnak megfelelően, ha a vámból eredő bevételt is tekintetbe vesszük. A közös ügyek költségeinek fedezésére első sorban a közös vámbevételek szolgálnak, s csak a fennmaradó rész osztandó fel a két állam között a kvóta arányában. A közös vámbevételből Magyarországra eső rész minden esetre kisebb a kvóta aránynál (36.4: 63.6) mivel a behozatalból nagyobb rész esik Ausztriára, mint a kvótakulcs szerint, s ezért mérsékelt számítással a vámbevételnek csak 25%-át vesszük számításba. A közös vámbevétel eredménye (a kezelési költségek levonása után) 1906-ban 154,578.000 K, 1911-ben 230,748.247 K* volt. A fenti összegek 25%-a 38.644.500 K, illetőleg 57,687.061 K, az emelkedés tehát 1906—11 között 19,042.561 K, azaz 49%. A közös vámbevételek emelkedése főleg az 1906 év óta érvényesülő merev védelmi rendszerre vezethető vissza. A közös vámjövedék tiszta hozadéka 1881—1911 között 22.2 millió K-ról 230.7 millió K-ra, tehát majdnem 1000%-al növekedett.

Annak megítélése és kiszámítása céljából, hogy a fogyasztási adóteherből mennyi esik a városi lakosságra és mennyi az ipari munkásságra, nem állanak kellő adatok rendelkezésünkre. A német birodalomban a *Hansabund* végzett ily számításokat és részben hivatalos adatok,** részben tudományos felvételek alapján megállapította, hogy négytagú családokat véve alapul a városi munkáságnál és a csekélyebb vagyonerejű városi elemeknél egy háztartásra esik a vám- és fogyasztási adó bevételből (a dohányadót külön számítva) 50—120 Mk, ellenben a mezőgazdasági lakosság körében csak évi 2.5 Mk. Ez az óriási különbség több okra vezethető vissza. A mezőgazdasági lakosság kultúrszínvonala, s így fogyasztása is alacsonyabb, azonkívül számos fogyasztási tárgyat (hús, pálinka, bor) a saját gazdaságában adómentesen termel, míg ugyanazt a városi lakosságnak készpénzen és adóval terhelve kell beszereznie. A birodalom bevétele a vámokból és fogyasztási adókból 1910-ben 1233 millió Mk. volt, ebből a városi és általában a nem mezőgazdasági lakosságra esett 1075 millió Mk., azaz 87%***.

* *Magyar Stat. Évkönyv.* 1911. 550 l.

** *Die öffentlich-rechtlichen Belastungen vom Gewerbe, Handel und Industrie Denkschrift des Hansa Bundes.* 2 5 11.

*** Varga Jenő: *A drágaság.* 33. l.

Magyarországra nézve ily részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre. Varga Jenő szerint egy öttagú munkáscsalád fogyasztási adója évi 5831 kor., Rác Gyula szerint pedig 96,55 korona*. Az eltérés abból származik, hogy Rác nagyobb ital-, főleg borfogyasztásból indul ki. A két számítás közepén maradván egy munkáscsalád évi fogyasztási adóterhét 70 kor.-ra tehetjük. Ez az összeg a kisebb iparosoknál, kereskedőknél, hivatalnokoknál stb. szintén beválik, illetőleg aránylagosan magasabb. A falusi lakosság fogyasztásának színvonala nálunk még sokkal alacsonyabb, mint Németországban. Az 1910. évi választójogi statisztika adatai szerint a 24 éven felüli férfilakosságban a mezőgazdasági elem aránya csak 63,8%***, úgy hogy a fenti számok alapul vételével állíthatjuk, hogy a fogyasztási és egyedárusági adók, vámok terhének több mint 50%-a az ipari stb. rétegekre, illetőleg a városi lakosságra nehezedik. Ha pedig az egész lakosságot vesszük tekintetbe, — úgy megállapíthatjuk, hogy a fogyasztási adóteher 90%-át az alsóbb néposztályok és a gyengébb vagyonerejű elemek viselik.

A fogyasztási adóstatisztika nem mutatja ki, hogy az elfogyasztott adóköteles árukból mennyi jut a városi lakosságra. A fogyasztási adók túlnyomó része akkor fizetendő, midőn az adóköteles áru forgalomba kerül, s az adatok csak arra vonatkoznak, mily helyen fizetett az adó, de hogy ki és hol viselte, arra nem nyújtanak tájékoztatást. A hús- és borfogyasztási adók eredményeiből nyerhetünk egyedüli felvilágosítást. Húsfogyasztási adó fejében a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokból az 1908. évben befolyt 6,23 millió K,*** s ugyanakkor az összbevétel az állam egész területén 8,66 millió K volt, tehát a városokra esett 72%. Ha most az ipartelepeket és az iparosabb jellegű nagyközségeket is ide számítjuk, tisztán áll előttünk, hogy a húsfogyasztási adó par excellence városi adó. 1907-ben a húsfogyasztási adó hozadéka 8,73 millió K volt, s ebből 3,12 millió tehát 38% esett Budapestre, a boritaladó 20,09 millió hozadékból pedig 4,14 millió K, tehát 25%.† A városoknak és községeknek joguk van továbbá a bor, hús és szesz után községi adópótlékot szedni, melynek összege Budapesten 1908-ban 4,08 millió K-t, (1911-ben 4,5 millió K) az összes törvényhatósági városokban 5,5 millió K-t tett ki. Tekintetbe kell még venni azt is, hogy egyes városok önálló fogyasztási adókat létesíthetnek, — akadnak olyan

* Rác Gyula: *Az adóreform*. Népszava 1907. nov. 1. és köv. sz.

** *Statisztikai táblázatok*. 15* 1.

*** *A Magyar Városok Stat. Évkönyve* I. 581. 1.

† *Budapest Székesfőváros közállapotai* 1908. 363. 1.

városok is, melyek az ásványvízfogyasztást is megadóztatják, — azonkívül a legtöbb helyen kövezetvám is áll fenn, mely lényegében nem más, mint az áruk szállításánál beszedett fogyasztási adó.

A fogyasztási és forgalmi adók között középhelyet foglal el a vasúti szállítás használata után szedett adó, melynek eredménye 1906—11 között 28.137,081 K-ról 38.738,320 millió K-ra tehát 37,6%-al növekedett. A gőzhajózási szállítás után szedett adót (1908-ban 744.614 K-t hozott) az 1908. évi XV. t.-c. az osztrák kormánynak hajózási vállalatok érdekében gyakorolt nyomása folytán megszüntette.

Bélyeg, illetékek és díjak címe alatt a költségvetésben és zárszámadásban a legkülönbözőbb szolgáltatások vannak összefoglalva, melyek részben forgalmi adók, részben pedig hatósági cselekvények ellenértéke gyanánt lefizetett illetékek. Minthogy a progresszivitás belőlük, — némely kivételtől eltekintve, — hiányzik, rohamosan növekedő bevételek túlnyomó részben az alsóbb osztályok zsebéből kerül ki. Eredményök 1906—1911 között 122,663.152 millió K-ról 168,582.294 K-ra, tehát 37,5%-al emelkedett.

A magyar államháztartás tételei között egyre nagyobb jelentőségre jutnak az u. n. közgazdasági regalék-ből (posta, vasút stb.) származó jövedelmek.

A m. kir. posta-távírda és távbeszélő brutto hozadéka 1906—1911 között 65,674.352 K-ról 92,134.969 K-ra, tehát 40,3%-al emelkedett. A postai intézmény a tömegforgalomra van alapítva, jövedelmezősége ettől függ, s a posta nemcsak azért demokratikus intézmény, mert mindenkinek rendelkezésére áll, de azért is, mert bevételeit a nagytömegek szolgáltatásaiból meríti. A posta — eltekintve az utalványportó tökéletlen progresszivitásától, — nincs arra tekintettel minő a szolgálatait igénybevevő fél vagyoni ereje. A postai bevételekből az ország egy lakosára esett átlagban 1886-ban 1,42 K, 1911-ben 4,41 K, az emelkedés tehát több mint 200%.

Az állami bevételek emelésére az utolsó öt évben a kormányzat a Máv-ban, a m. kir. államvasutakban találta meg a legalkalmasabb eszközt. Míg a vámtarifa legjelentéktelenebb tételeinek emelése törvényhozási útra tartozik, addig az államvasúti áru és személydíj-szabás változtatása felett a kormány korlátlanul rendelkezik. Jól tudjuk, hogy minden egyes díjszabási kedvezmény elintézése nem bocsátható nehézkes parlamenti tárgyalás alá, de azt joggal lehetne megkövetelni, hogy úgy a személy, mint az áru díjszabás (*Barème*) alapelvei törvényben szabályoztassanak, mert, mint az utóbbi évek eseményei mutatják, a kormánynak módjában áll 50—60 millió

kor.-val a vasútat igénybevevő közönséget rendeleti úton megterhelni. Csak természetes, hogy a kormány ily körülmények között minél gyakrabban nyúl az ily kényelmes kisegítő eszközökhöz, mikor az egyenes adók terén már egy-két milliós emelésnél kellemetlen parlamenti vitákkal és a közvélemény mozgolódásával kell számolnia.

Az áruszállítás után fizetett díjak fogyasztási adó jellegével bírnak, mert azokat a termelő, iparos és kereskedő a fogyasztóra igyekszik áthárítani. A vasúti áruforgalomban legnagyobb mennyiséggel szereplő áruk túlnyomó része elsősorú szükséglet kielégítésére szolgáló cikk vagy ipari nyersanyag (gabona, liszt, szén, tüzelőfa, kőolaj, élőállatok stb.). Az áthárítás sikere az alsóbb osztályokkal szemben rendszerint bizonyos. A kormány szempontjából a díjmelés keresztülvitele annál könnyebb, mert míg a menetjegyek megdrágítása a közönség figyelmét felkelti, addig az árudíjzabás emelése az adóteher viselése szempontjából oly távoli és közvetett dolog, hogy a fogyasztó közönség alig veszi észre.

A Wekerle kormány 1910. jan. 1-én új felemelt árudíjzabást léptetett életbe. Az emelés pénzügyi szempontból igen hasznos rendszabálynak bizonyult, mert míg az 1906—9. években a gyors- és teherárak szállításából eredő bevétel az előző évhez képest csupán 7,3, 2,7, 5,7%-al szaporodott, addig a növekedés az 1910. év végén 10,8%, 1911-ben 12,2% volt*. E kedvező eredmény dacára Lukács László pénzügyminiszter, aki ugyanakkor a kereskedelmi minisztériumot is vezette, 1911. okt. 12-én tartott költségvetési beszédében bejelentette, hogy a kormány a fuvardíjakat 1912. jan. 1-én ismét emelni szándékozik, még pedig úgy, hogy a gyorsáraknál fennálló 7%-os, a teheráraknál fennálló 5%-os szállítási adót, melyet eddig a vasút viselt, illetőleg a díjtételekbe belekalkulált, ezentúl a szállító közönség fizesse meg. Ez az emelés az előbbinél annál súlyosabb, mert minden árura nézve egyenlő arányú lévén, nem volt tekintettel az áruk különböző teherviselő képességére. Az érdekképviseletek erélyes tiltakozása nem használt, az emelés 1912. márcz. 1-én életbelépett. Pénzügyi eredményét ebben az évben a külpolitikai helyzet és a gazdasági krízis okozta áruforgalmi csökkenés ellensúlyozta. A MÁV. 1912. évi bevételeiről szóló ideiglenes kimutatások szerint** a gyors- és teherárak szállításából eredő bevétel 301 millió kor. volt, 9,3%-al több, mint az előző évben (1911-ben, mint említettük, a növekedés 12,2% volt)

* Kiszámítva a *Magyar Stat. Évkönyv* 1911. évi kötetében 236. 1. levő adatok alapján.

** L. *Vasúti és Hajózási Közlöny* 1913. 15. sz.

A tömegek megterhelésére irányuló törekvés még jobban kéri a személydíjszabás felemeléséből. A Wekerle kormány 1909-ben még csak a zónatarifa mérsékelt felemelését tervezte 4,5 mill. kor. többlet-bevétel nyerése céljából. Az étvágy azonban evés közben jön meg s mivel a zónatarifa alapján nagyobb bevételemelkedés nehezen volt elérhető, Lukács László 1911. okt. 12-én azt is bejelentette, hogy a kormány a zónadíjszabás elejtésével kilométrikus tarifát akar életbe léptetni. A zónadíjszabás elméleti szempontból sok és súlyos kifogás alá esik, de a menetdíjak rendkívüli leszállításával jótékonyan hatott közgazdasági életünknek s különösen a városoknak fejlődésére, s egyike ama kevés magyar kezdeményezésnek, melyre jogosult büszkeséggel lehet visszatekinteni. A rideg fiskális szempontokkal szemben a közgazdasági érdekek el kellett némulnia, s mivel a személydíjszabás megváltoztatása a kormány rendeleti hatáskörébe tartozik, a zónatarifa sorsa megpecsételtetett.

A menetdíj megdrágítás valódi hatásait csak úgy mérlegelhetjük, ha megvizsgáljuk, hogy az utasok számából és a MÁV. személyszállítási bevételeiből mennyi esik a különböző vonatokra (gyors, személy) és kocsiosztályokra. (I. II. III.) *

A szállított utasok számából esett %	
gyorsvonatokra	5,9%
személy és vegyes vonatokra	94,1%

A személy- és vegyesvonatoknál az utasok számából esett a különböző kocsiosztályokra:

- I. 0,7%
- II. 12,6%
- III. 86,7%.

De nemcsak az utasok számából, hanem a szállított utasok utáni bevételekből is jelentékeny a III. osztály részesedése. A személy és vegyesvonatok összes bevételeiből a III. osztályra 73,7% esett.

A személydíjszabásból eredő bevételeket tehát kiválóan az alsóbb osztályok szolgáltatják, s ebben az értelemben a MÁV. is demokratikus intézmény. Az arányos teherviselés elve azt követelte volna, hogy a III. oszt. viteldíjak emelése mérsékeltebb legyen, mint a felsőbb kocsiosztályoké, azonban a kormány nem arányosságot, hanem több bevételt akart s ezért az emelés a személy- és vegyesvonatoknál teljesen egyformán történt, a gyorsvonatoknál pedig a III. osztály emelése erősebb, mint az I. és II. osztályé. — Az új díjszabásnak szociális szempontból legsötétebb oldala a szomszédos

* Az idevonatkozó adatokat 1. *Magyar Stat. Évkönyv* 1911. 239 és köv. lapszám.

forgalom (0—20 km.) és az I—II. zóna (21—40 km.) menetdíjainak megdrágítása. Mióta a városi élet Magyarországon is erős lendületet nyert, a szomszédos forgalom az olcsó menetdíjak folytán rendkívül megélénkült. Munkások, hivatalnokok és azok családtagjai, a termelvényeiket a közeli város piaczára vivő kisgazdák, napszámosok és mezőgazdasági munkások teszik ki az utasok túlnyomó részét, amit bizonyít az is, hogy a személyvonati utasok számából a III. osztályra esett a szomszédos forgalomban 89,4%, az I—II. zónában 85,8%, — a bevételekből pedig 84,7%, illetőleg 77,5%. A gyárosok és mezőgazdák érdekképviselői erőlesen tiltakoztak az emelés ellen, mely a munkások költségeit szaporítja, s így a munkabérek emelkedésére fog vezetni. De siket fülekre találtak, mert a kormány a díjemelésből 15,2 millió kor. többletet várt, s ebből 4,6 millió kor., azaz 30% esik 0—40 km. közötti távolságokra. Az emelés 6—20 km. között 20%, 21—37 km. között 17%, 30—40 km. között 30% (1—5 km., 28—30 km. között emelés nem történt). A munkásbérletjegyek ára 10%-al, a kedvezményes jegyfűzeteké pedig 20%-al emeltetett. A díjemelés mértéke a középtávolságoknál kisebb, mint a nagytávolsági forgalomban, mintegy természetes következménye gyanánt annak a ténynek, hogy az utóbbi esetben kisebb a III. oszt. utasok aránya. A közönség meglehetősen védekezett a díjemelések ellen, — s bár erre statisztikai adatok még nincsenek, — tapasztalásból megállapítható, hogy a magasabb kocsiosztályok és gyorsvonatok igénybevétele csökkent. Persze, aki eddig is a személyes vegyesvonatok III. osztályán utazott, az igényeit már nem szállíthatja le, s ez magyarázza meg, hogy a MÁV. ideiglenes bevételi kimutatásai szerint a személyszállításból eredő bevétel 95,5 millió kor.-ról 105,7 millió kor.-ra, tehát 10,6%-al emelkedett, míg az előző évben az emelkedés csak 7,7%-ot tett ki.

A közönség megterhelését még jobban fokozza, hogy a magán vasutak is siettek az állam példáját követni s díjszabásaikat szintén felemelték.

A MÁV. összes üzemi bevételei 1906—11 között 284,233.758 K-ról 412,618.422 K-ra, azaz 45,2%-al emelkedtek.

A fényüzési adók behozatalára nézve — eltekintve attól, hogy az 1913: XIII. t.-c. a lóversenyfogadások után fizetendő járulékot felemelte — még csak kísérlet sem történt, sőt éppen a napokban semmisítette meg a belügyminiszter Pozsony város ama szabályrendeletét, melyben községi pezsgőadó létesítését határozta el. Az osztrák kormány ellenben a Reichsrath elé javaslatot terjesztett a pezsgőbor megadóztatásáról.

Összefoglalás céljából az alábbi táblázatot készítettük, mely fel-tűnteti, hogy minő az egyes bevételi források szerepe a magyar állam-háztartásban s hogy az egyenes adók jelentősége mennyire meg-csökken.

Bevételi ág	Zárszámadási bevétel koronákban		%		Emelke- dés %-ban
	1906	1911	1906	1911	
Egyenes adók (szállítási és bankjegyadó nélkül)	255.562,726	269.621,983	20,69	16,70	5,5
Fogyasztási és italadók	205.647,670	268.121,834	16,65	16,61	30,3
Sójövedék	32.852,481	33.414,838	2,66	2,07	1,7
Dohányjövedék	136.057,868	180.223,083	11 02	1116	32,5
Közös vámjövedék fáránylagos rész)	38.644,500	57 687,061	313	3,57	49,3
Szállítási adó	28.137,081	38.738,320	2,28	2,40	37,7
Bélyeg és jogilleték	122.603,152	168.582,294	992	10,44	37,5
Bankjegyadó	12,221	1.263,656	000	008	—
Posta- távirtda telefon	65.674,352	92.134,969	532	5,71	40,3
M. Á. V.	349.908,112	504.753,491	2833	31,26	44,3
Összesen:	1235.100,163	1614.541,529	100%	100%	30%

Ez a táblázat annál tisztább képet ad az államháztartás és osztály tagozódás kapcsolatáról, mert az 1911. évi zárszámadás szerint a rendes kezelésben a bevételek összege 1.752.750.508 kor. volt, tehát a fenti táblázat a rendes bevételeknek több mint 90%-ról nyújt felvilágosítást.

1870—1911 között az egyenes adók (szállítási adó nélkül) és a fogyasztási adók (jövedékek nélkül) az összes rendes állami bevételekben a következő arányban vettek részt:

Egyenes adók		Fogy. adók	
%		%	
1870	37,2		9,1
1887	25,6		9,6
1896	20,3		15,2
1911	16,7		16,6

Az egyenes adók hozadéka 1870 — 1911 között 150%-al, a fogyasztási adóké 900%-al emelkedett.

— Második közlemény a következő számban —

Erdős Lajos: Ernst Mach filozófiája*

— Befejező közlemény —

V.

A Mach világa tehát egységes természetű elemekből épül fel, a legteljesebb és legkövetkezetesebb monizmus. Azt kérdezi valaki, milyen természetűek ezek az elemek: testiek-e, vagy lelkiek. Nyilvánvaló, hogy e kérdésre nincs felelet, mind a kettő, vagy egyik sem, ahogy tetszik, a kettő lényegileg azonos és az elemek ránk nézve a végső fölbonthatatlan adatok. Ha most valaki a felfogást úgy értelmezné, hogy az elemek azonosak az érzetekkel és azt az ellenvetést tenné, hogy igen ám, de ki az, aki ezen érzeteket érzi, visszasülyed a régi naiv álláspontra. Úgy tesz, mint az anekdota parasztja, aki nagy figyelmesen végighallgatta a mérnök magyarázatát, mellyel neki a lokomotív szerkezetét előadta s mikor már mindent megértett, még csak egy kérdezni valója volt, hogy hát hol is vannak a lovak befogva. Mert nem az én érzi, szüli, fogja fel az elemeket, hanem az elemek alkotják az ént és a testeket is. S mikor az „én”-ből indulok ki, egy praktikus szempontból megalkotott ideális egységet azon mód megalizálatlanul tekintek primärebbnek, mint azon elemeket, melyekből alkotva van.

Úgy látszik egy pillanatra, mintha e felfogás által a szilárd, kompakt, jól megalapozott világ szétporladna bizonytalan elemeknek bizonytalan természetű kapcsolataira, ez azonban csak látszat. Ez a felfogás elismeri a naiv realizmus jogosultságát, mellette a tudományok minden igazi eredménye érvényben marad, ellenben kiküszöböli a metafizikai problémák megoldhatatlan, tehát káros tömegét. Még egyszer hangsúlyozom, minden helyes eredmény és probléma érvényben marad az új felfogás mellett, csak az alapfogalmakat kellett kikorrigálnunk. Érzésünk e gondolatoknál olyasféle lehet, mint azé a tanulóé, aki először tanul a csillagászati sugártörésről s azt hiszi, hogy ezáltal minden mérés eredménye hibás lesz. Holott világos, hogy egy könnyen eszközölhető jelentéktelen korrekтура minden adatot helyesbít.

Sok tévedésre különösen az a körülmény adott okot, hogy környezetünkben embertársak vannak, akikről fel kell tételeznünk, hogy ép úgy, mint mi, lelki étellel bírnak. Látok magam előtt egy fát: színek, illatok, térérzetek stb. komplexumát. Ez a komplexum a fa, és átlépek a tapasztalás körét, hibát követek el,

* Az első közleményt l. a *Huszedik Század* f. évi áprilisi számában.

ha fölteszem, hogy az érzetkomplexumon kívül, vagy mögött, mely csak látszólagos, van még egy valódi fa, amelynek az előbbi csak jelképzése. Egy ilyen metafizikai fának föltételezése fölösleges, sőt káros, mert metafizikai problémák fölvetésére ad alkalmat. Megkettőztetjük a világot, amely tulajdonképpen csak egy és egységes s kérdezzük, miképen hozza létre a valódi (metafizikai) fa a fa képzetét bennünk? A kérdés nyilvánvalóan hibás. A hibát, amelyet e jogosulatlan megkettőzésnél elkövetünk, Avenarius és tanítványai *introjectio*-nak nevezik. Az *introjectio* tényének felderítése és a tudományos gondolkodásból való kiküszöbölése az elméleti gondolkodásban igen nagy jelentőségű. Egyúttal világosan látható, mi ezen tévedésnek pszichológiai alapja. Nem más, mint az a körülmény, hogy embertársaim is látják a fát s így közel fekszik a gondolat, hogy a fa valami, ami mindnyájunkon, mindnyájunknak tudatán kívül esik s azoktól független valóság.

Mach filozófiájának alaptanait megfogjuk érteni, ha még az eddigieket kiegészítjük az okság elemének új értelmezésével. Fölösleges hosszan bizonyítani, hogy a világ jelenségeinek bizonyos állandósága szükségképpen föltétele minden tudománynak, sőt az életnek egyáltalában. E stabilitás nélkül az élő organizmus képtelen volna alkalmazkodni a körülményekhez. Természetesen a stabilitás sohasem abszolút, csak relatív, ilyenkor azonban felszoktuk tételezni, hogy a megelőző körülmények nem teljesen azonosak azokkal, melyeket más esetben tapasztalunk s így a következő körülmények sem egyeznek meg teljesen. A világban mutatkozó stabilitások keresése elsősorú biológiai és tudományos fontossággal bír, annyira, hogy bár abszolút stabilitást nem tapasztalunk, feltételezzük, posztuláljuk, mert ez a világ megismerhetőségének szükséges és egyszersmind elegendő föltétele, e nélkül sem élet, sem tudomány nem képzelhető.

A törvényszerűségek keresése tehát egészen ösztönszerűleg történik s megvan nemcsak az embernél, hanem az állatnál is. Így jutunk az okság elvéhez, amelynek azonban különböző kultúrfokokon különböző a jelentése. A naiv embernél igen gyakran az ok fogalom teljesen azonos a cél fogalommal, saját animisztikus okságát kihelyezi a természetbe. A nehéz testek azért esnek, mondja az aristotelesi fizika, mert helyüket keresik s az lenn van. Miért érvényes a fényvisszaverődés törvénye? Mert ez jelzi a visszavert sugárra nézve a legrövidebb utat stb. Később az okság elve úgy alakult, hogy a jelenségek sorrendjében találtak változatlan egymásutánokat s ilyenkor mondták, hogy A jelenség oka B-nek. A rezgő mozgás oka a hangnak, a hő oka a testek kiterjedésének, az elektromos áram a drót felmelegedésének. Sőt kvantitatív összefüggéseket is találunk az ok és okozat közt, úgy hogy nagyobb oknak nagyobb okozat felel meg és viszont.

Az okság elvének ezen felfogása, mely szerint egy dózis ok előidézi egy megfelelő dózis okozatot, semmiképpen sem

elégítette ki a tudományos precizításra törekvő gondolkodókat. Egynéhány megjegyzés elegendő annak kimutatására, mennyi zavar és homály van az értelmezésben. Azt mondjuk pl. a beeső fény oka a testek láthatóságának. Ez nyilván nem igaz, mert hisz a beeső fény csak egyike az okok ill. föltételek szinte beláthatatlan láncolatának (ideghártya, látóideg, érzőelemek stb.). Ha szigorúan vesszük, a világegyetem minden jelensége összefügg s részt kér az okok láncolatában. Ha akarom, megváltoztatom a hold pályáját (igaz, hogy csak nagyon is szerény mértékben). Aztán meg ok és okozat nagyon gyakran felcserélhetők. Két test vonzást gyakorol egymásra. Mi az A gyorsulásának oka? Felelet: a B s megfordítva B-ének, az A. Mármost melyik az ok, melyik az okozat? Vagy közönségesen azt mondjuk: a hő oka annak, hogy az elzárt gáz térfogata növekszik. Igen ám, de honnan tudom, hogy a hőmérséklet emelkedett? Nyilván onnan, mert a hőmérő higánya fölemelkedett. Szigorúan véve csak azt szabadna konstatálnom, hogy a hőmérő higanyának állása és az adott gáztömeg térfogata közt állandó összefüggés van. De meg aztán azok az ú. n. okok legtöbbször, sőt mindig csak üres szók. Mi az oka a vezető drót felmelegedésének? Minden gyerek tud rá felelni: az áram. De hogy mi az az áram, sejtelmünk sincs róla, tulajdonképpen csak gondolatszimbólum, mely az áramkeletkezés minden föltételét mintegy komprimálva viseli magában. Miért esik a test? Mert vonzza a föld. De mi az a vonzóerő? Ha a tényállást pontosan és elfogulatlanul megvizsgáljuk, nem más, mint kifejezése annak, hogy ha két tömegünk van, azok egy bizonyos gyorsulással közelednek egymás felé. Az erő csak egy szó, és nem ok. Ebben a tekintetben Mach joggal áll a legszűz nominalizmus álláspontján.

Szóval az okság elvének közönséges értelmezése csak a gyakorlati élet igényeit elégítheti ki. Ezért a fejlettebb tudományok más formulát keresnek raja. Így van ez kiváltképpen a matematikában. Mi az oka annak, hogy parabola csúcspontjában húzott érintő a tengelyre merőleges? A matematikus azt fogja mondani, a változók közötti összefüggés speciális természete. Még világosabb példákat szolgáltat a fizika. Nem mondjuk, hogy a gáz térfogatnövekedésének oka a nyomás csökkenése, mert a dolgot megfordítva is mondhatnók, hogy a nyomás-csökkenés oka a térfogatnövekedés, hanem egyszerűen konstatáljuk, hogy az állandó hőmérsékleten levő elzárt gáztömeg nyomása és térfogata közt van egy összefüggés: $pV=c$. Itt nincs ok, nincs okozat, csak törvényszerű összefüggés.

Előbb láttuk, hogy a világ ránk nézve végső felbonthatatlan elemekből áll, melyeket az A B C . . . K L M . . . $\alpha \beta \gamma \dots$ jelekkel szimbolizáltunk. A tapasztalat szerint ezek összefüggésben állanak egymással. Ezen összefüggések tapasztalat szerint állandó természetűek, csakis ilyen világban beszélhetünk okságról. Az álomvilágban, vagy tündérorságban semmi értelme sincs

az okság elvének. Mármost a tudomány feladata nem más, mint megállapítani azokat a funkcionális összefüggéseket, amelyek az elemek közt vannak, ahol ezek a funkciók a szó matematikai értelmében veendőek. Végző elemzésben minden elem összefügg minden más elemmel $A=f(B, C, \dots, K, L, M, \dots, \alpha, \beta, \gamma, \dots)$ Azonban a legtöbb problémánál sok elemet állandónak vehetünk, úgyhogy megelégszünk részletfunkciók megállapításával. Ezek primitívebb fokon kvalitatív jellegűek, magasabb fokon azonban pontosabb matematikai, kvantitatív összefüggések, melyekben az f függvény alakja esetleg explicite adva van, illetve megtalálható.

A matematikai gondolkodásban járatos olvasó előtt, teljesen világos és precíz ez a gondolatmenet. Most még kiemelendő, hogy az összefüggések háromféle természetűek. $A = f(B, C, \dots)$ általános kifejezése a fizikai törvénynek, a $K = \varphi(A, B, C, \dots, L, \dots, M, \dots)$ a fiziológiai és végül pl. $\alpha = \varphi(A \dots K \dots \beta \dots)$ a pszichológiai okság elvének pontos alakja. Semmiféle tudomány sem érhet el más eredményt, s viszont ily funkcionális összefüggések útján teljesen eligazodhatunk a világban s megismerhetjük azt. Az okság elvének ez a funkcionális értelmezése épp úgy kielégítheti a gyakorlat, mint az elmélet emberét, s ha az utóbbit nem is elégítené ki, nem segíthet magán. Ilyen szimultán egyenletek és egyenletrendszerek felállítása képezi a tudomány célját. Vagy pontosabban mondva, a tudomány feladata nem más, mint ily természetű összefüggések oly rendszerének felállítása, melyben lehetőleg könnyen igazodhatunk el, amely a gondolkodás ökonómiájának elve szerint van rendezve. Mindaz amit a tudomány céljának szoktunk nevezni, megmagyarázás, okokra való visszavezetés stb. tulajdonképpen erre vezethető vissza.

Az okozatiság elvének érvényesülése teljesen instinktíve történik, azonban ez az ösztönszerű készítés semmiképp sincs arányban az okok megtalálásának készségével. Ellenkezőleg, amint a tudományok története igazolja, hihetetlenül sok tévedésnek vagyunk e téren kitéve. A valóság rendkívül bonyolult s így a tényleges összefüggések felismerése igen nehéz. A logikában szoktak ugyan valami módszert, vagy módszereket adni, melyeket új igazságok keresésénél sikerrel alkalmazhatunk, a dolog azonban úgy áll, hogy e módnak pusztá ismerete még senkit sem tett képessé nagy fölfedezésekre, ezek semmiképpen sem szabhatják meg a kutató elmék útjait. Ellenkezőleg, minden séma, minden szabály, mereven alkalmazva inkább akadályozza, mint előmozdítja a tudományok haladását. A zseni meglátja, instinktíve megérzi a dolgok összefüggését, s ezen intuíció nélkül nincs igazi nagyobb jelentőségű tudományos fölfedezés.

Ezek után megérthetjük Mach filozófiai gondolatainak irányát. Egy sajátos atomizmussal, a monizmusnak egy különös rendszerével állunk itt szemben, mely lényegesen különbözik a materializmus atomizmusától s amely alapjait épp az észrehevés

és gondolkodás kritikájában találja. Tényleg nála a gondolatok összefüggése oly korrekt, hogy a legerősebb kritikát is kiállja, a természetvizsgáló, sőt a filozófus a legnagyobb megnyugvással építhet rajta. Mindazonáltal ezek a gondolatok képezik Mach filozófiájának mulandóbb oldalát. Soha el nem múló értékkel bírnak azonban azok a speciális ismeretkritikai és tudománypszichológiai vizsgálatait, melyekkel művei telve vannak. Nem képeznek összefüggő zárt egészet, Mach ezeknél nem is törekszik teljességre, épen azért igen nehezen is adhatók vissza, különösen pedig rövid kivonatban nem, mikor is a gondolatok elvesztik azt a frisséget és természetes üdéséget, amellyel eredeti összefüggéseikben bírtak.

Ismereteinknek egyetlen forrása az észrevevés, illetve azon elemek, melyekből minden, még a mi énünk is össze van téve. Ezek képezik minden megismerésnek alapját és minden igazságnak végső kritériumát. Az érzékek soha sem csalnak, ellenben annál többször a belőlük vont következtetések. A nagyon hosszú kettős faszor optikailag tényleg összeér, ellenben csalódunk, ha azt hisszük, hogy a sor végén a fák egymástól kisebb távolságra vannak, mint az elején. Ezerszer és ezerszer meggyőződünk róla, hogy divergens sugarak találkozási pontjában, ahol a tárgyakat látni szoktuk, meg is foghatjuk őket. Úgy szoktuk ezt mondani: a tárgy tényleg ott van, ahol látjuk. Ezt annyira megszoktuk, hogy a tükörben is látjuk a tárgyakat, ahol pedig „tényleg nincsenek”. Szemünk azért nem csalódik, a tükörkép optikai realitás, csakhogy a tapintás számára irrealitás s mivel a tapintás reánk nézve megszokottabb, hogy úgy mondjam, organikusabb, reálisabb, jobban bízunk benne, azt mondjuk: „a tükörkép csak látszat”. Oka a dolognak az, hogy minden érzékelésnél pontosan meg kell vizsgálnunk az összes föltételeket. A zavarok, a látszatok, az érzékesalódások ott keletkeznek, ahol a különböző érzékszervek adatai közt ellenmondások merülnek föl.

Az érzetek között folytonosan kapcsolatok létesülnek. Azáltal válnak ismeretté, hogy alkalmazkodnak egymáshoz és a külső körülményekhez. Minden ismeretprocesszusnál ezt a kettős alkalmazkodást látjuk. Az ismeret maga is organikus produktum s így szükségképpen kell, hogy maga alá legyen vetve az alkalmazkodás biológiai alaptörvényének, melyet Darwin fejezett ki. Ha elég soká vagyok egy környezetben, gondolataim alkalmazkodnak hozzá. Előre lemásolják a világot türethő hűséggel, úgy hogy nagyjában meg tudjuk jósolni, hogy adott körülmények közt mi fog történni. Ilyen körben aztán gondolataink egymáshoz alkalmazkodnak, a köztük levő ellenmondásokat igyekszünk megszüntetni. Mihelyt azonban megváltozott körülmények közé kerülünk, nem tudunk többé tájékozódni. A gondolatok és tények összeütközéseiből, ellenmondásaiból származnak a problémák. Tudjuk pl. megszoktuk sok-sok tapasztalatból, hogy a nehéz testek a föld felé esnek. És íme a további meg-

ismerés arra vezet, hogy nehéz testek néha, például az emelőn, emelkednek. A látszólagos ellenmondás megoldódik, ha előttünk világossá vált, hogy minden ily emelkedésnél egy másik test súlyod. Újra bonyolódottá válik a tényállás azáltal, hogy felismerjük sokszor kis, könnyű test súlyodése előidézhetheti nagy, nehéz test emelkedését. Gondolataink egyelőre nem tudnak pontosan alkalmazkodni, az emelő elvének fölfedezéséig nem is tudtak az efajta tények közt pontosan eligazodni, nem tudták a jelenség föltételeit pontosan és szigorúan megállapítani, a tények nem illeszkedtek be a megszokott gondolati formák kereteibe. Íme így jelentkezik a probléma. Megoldást nyert a kérdés azáltal, hogy felismerték a munka fogalmának döntő befolyását. Ezen fogalom segítségével az összes idevágó tények pontosan leírhatók, a probléma megoldást nyert, gondolataink alkalmazkodtak a tényekhez. Fontos és lényeges momentum itt az, hogy nemcsak a közönséges ismeretek, hanem a tudományos ismeretek is teljesen azonos forrásból erednek s teljesen azonos motívumok által növekszenek, csakis fokbeli különbség van köztük.

Ismereteink ilyen átalakulása teljesen úgy történik, mint más alkalmazkodási folyamatok. Előbb igyekszünk a régi fel-fogással valami módon boldogulni. Ha a szervezet életkörülményei megváltoznak, nem kap rögtön új szerveket, hanem a szükséges mozgásokat előbb lehetőleg a régi szervekkel végzi, illetve ezek alakulnak át célszerű módon. Éppígy a tudományok története igazolja, hogy új tények fölfedezésével nem dőlnek meg mindjárt a régi gondolatformák, hanem igyekszünk kezdetben valami kompromisszumot létesíteni az új tények és a régi elméletek közt, ha ez nem sikerül, módosítjuk a régi elméletet, s csak a végső esetben adjuk föl, hogy helyébe teljesen újat állítsunk. Gondolatainknak ez a plaszticitása, természetes konzervativizmusa épen úgy érvényesül a tudományos gondolkodásban, mint a gyakorlati életben.

Az ismerettanban sohasem szabad egy pillanatra sem felednünk, hogy a tudomány eredetét illetőleg tisztán praktikus természetű. Érzékeink berendezése is olyan, hogy nem azokat a benyomásokat vesszük első sorban észre, amelyek az absztrakt megismerés szempontjából fontosak, hanem azokat, amelyek biológiai jelentőséggel bírnak. A tudomány tulajdonképpen a technikából fejlődött azáltal, hogy az ismereteket rendszerbe foglalták. A munkafelosztás által lehetségessé vált, hogy a társadalom bizonyos egyénei felmentettek az animális élet gondjai alól, hogy alkalmuk legyen kizárólag az ismeretszerzéssel és azok közlésével foglalkozni. Ezeknek szeméi előtt aztán a tudomány öncéllá lesz. Világos azonban, hogy hibát követünk el, ha az ismeretet bármiképpen, bármiféle vonatkozásban is abszolút értékűnek feltételezzük. Minden megismerés szükségképpen relatív.

Minél megszokottabb valamely gondolatkapcsolat, annál világosabb, annál inkább vagyunk hajlandóak szükségképpeninek

tartani. A legáltalánosabb, leggyakrabban föllépő kapcsolatokat pedig ily módon felruházzuk a szükségképpeniség alanyi érzésével, sőt elménk apriorikus birtokának tekintjük. Ilyen velünk született ismereteink tényleg vannak is, nemzedékeken keresztül felhalmazódott tapasztalatok eredményei ezek. Azonban tévedés azt hinni, hogy sok ily ismeretünk van. Ellenkezőleg! Minél fejletlenebb valamely organizmus, annál kevesebb ismerettel beéri, annál kevésbé individualizált az ismeretrendszere, annál több az öröklött reflex, amely elégséges arra, hogy életét leélje. A tojásból épen most kibújt csirke egész biztosan mozog, jól tájékozódik, apró szemeket egész biztonsággal megragad, legyen az jó mag, vagy haszontalan szemét. Azt, hogy csak a jó szemet kapja fel, már csak az egyéni tapasztalatok útján tanulja meg. Mindazonáltal világos, hogy térszemlélete a születés pillanatában készen van. Az embernél nem így áll a dolog. Sokkal bonyolódottabbak, sokkal változatosabbak, egyénibbek az életviszonyai, semhogy ily általános alkalmazkodással beérhetné. Éppen ezért sokkal kevesebb mozgást és gondolatot örököl, inkább rá van utalva az egyéni tapasztalatokra, mint az állatok.

Nagyon érdekesek és mélyrehatóak azok a vizsgálatai, melyek a tudomány keletkezésére és különösen kifejlődésére vonatkoznak. Legnagyobb szerepet itt a gondolkodás ökonómiajának elve játssza, amely öntudatosan és öntudatlanul érvényesül minden gondolati és különösen tudományos tevékenységünkben. Egy ember munkája sohasem alkothat tudományt, ehhez generációk felhalmozódott tapasztalatai szükségesek. Ez a felhalmozódás nem történhetik meg az ismeretek közlése nélkül. Minden ily közlés nem egyéb, mint utasítás arra, mint lehet a tényeket gondolatainkkal lemásolni. Mármost minél bonyolódottabb az a ténykomplexum, melyet ily módon lemásolunk, annál ökonomikusabban kell az ábrázolás eszközeit alkalmaznunk, hogy az anyagot a gondolkodásnak és emlékezetnek lehetőleg csekély megerőltetésével feldolgozhassuk. A tudomány eszközei tehát ökonomikus természetűek. Magától értetődik, hogy a szellemi energiával való gazdálkodás nem öncél, cél a tudás és annak élvezése. A tudomány ökonómiajának célja egy lehetőleg teljes, összefüggő, egységes, új tények által lehetőleg kevésbé megingatható világgép, melynek lehetőleg legnagyobb a stabilitása. Minél inkább közeledik a tudomány ehhez az ideálhoz, annál pontosabban fog korrektívum gyanánt visszahatni a gyakorlati életben felmerült zavarokra s annál inkább fogja szolgálni azt a célt, amelynek eredetét egyáltalában köszöni.

Egy ilyen világgép a dolog természete szerint nem tartalmazhat mást, mint a jelenségek lehető pontos összefüggését, illetve ilyenek konstatacióját. A szigorú tudomány semmiképpen sem az okok keresése, feladata nem a jelenségek megmagyarázása, hanem a leírás és pedig a Kirchhoff értelmében vett leírás, amely a gondolkodás ökonómiajának elvei szerint való.

A tudomány egész története igazolja ezt. Vegyünk egy példát. Meg akarom magyarázni a fényjelenségeket. Felhasználom erre a szokásos módon a rezgési hipotézist. Vajjon igazi magyarázatot adtunk ezáltal, a szónak abban az értelmében, amint azt közönségesen venni szokás? Egy kis elfogulatlansággal beláthatjuk, hogy egy ily magyarázat nem nyújt mást, mint a kevésbé ismert fényjelenségek visszavezetését jobban ismert, organikusabb mozgásjelenségekre, illetve egy lehetőleg pontosan keresztülvitt analógiát a két jelenségsoport között. Innen van, hogy az analógiának oly nagy a tudománytörténeti jelentősége. Valójában csak leíró tudományok vannak. Következik ez az okság elvének azon értelmezéséből, melyet előbb részletesen kifejtettünk.

A magyarázás fogalmának hibás értelmezése nagyon sok tévedésnek képezi az okát. A tudományokban közönségesen hipotézisekkel szokás magyarázni, vagyis oly módon, hogy a kevésbé ismert tényeket visszavezetjük, összefüggésbe hozzuk ismertebb jelenségsoportokkal. Az ismeretkritikával kevésbé foglalkozók azt hiszik, hogy ily módon az igazsághoz jutnak, a jelenségek belső okainak feltáráshoz. Nyilvánvaló azonban, hogy az tévedés. A hipotézis csak egy kép, amelynek alapján a jelenségek kényelmesen összefoglalhatók, ismertebb jelenségekkel összefüggésbe hozhatók.

Ha azt kérdezem igaz-e egy hipotézis vagy nem, éppúgy nem felelhetünk rá, mintha azt kérdezzük, igaz-e a métermérték-rendszer. A hipotézis legfeljebb csak kényelmes lehet, de soha sem igaz. Ez az oka, hogy az ú. n. elméleti magyarázatok éppúgy változásoknak vannak alávetve, mint bármilyen organikus képződmény s principiális tévedést követ el, aki bármily természet-tudományi tételt dogmatikus érvényűnek tekint. Erre pedig a tudománytörténet tanúsága szerint a természettudósok, de különösen a fizikusok közt nagy a hajlandóság. Fizikusaink az előbb jelzett pszichológiai okok folytán minden jelenséget mozgásjelenségre vezetnek vissza. A létrejött világkép a mechanisztikus világrendszer, mely a világegyetem minden jelenségét atomok mozgására s az atomok közt működő centrális erők hatására vezeti vissza. Igen előkelő gondolkodóknál pl. egy Helmholtznál vagy egy Du Bois Raymondnál egyenesen ez a természettudományok feladata. Nem veszik eközben észre, hogy az ismeret alapelveinek figyelmen kívül való hagyása ugyanolyan pszichológiai helyzetet teremtett, mint amilyenben az ősember volt, midőn a maga animisztikus okságát a világba kihelyezte. Az Ősember legjobban önmagát ismerte. Tudja, hogy akarata a mozgások rugója, ilyen akaratokat alkot képzeletében; mithológiát, mely teljesen az ő képére van alkotva. A modern fizika világnézetében hasonló módon szerepel egy mechanikai mithológia, melynek entitásai az anyag, erők, atomok stb. Valójában ezek semmiképpen sem metafizikai entítások, szubstanciák, hanem csak abstrakciók, célszerű gondolati termékek,

melyeknek egyedül az ad létjogosultságot, hogy velük a jelenségek s azok összefüggései célszerűen leírhatók, mintegy számai a mechanikai tudományoknak. A dolog természetéből következik, hogy vannak és lesznek jelenségek, melyek e fel fogás alapján kielégítően nem tárgyalhatók. Ilyen pl. a test és lélek összefüggésének problémája. Du Boisnak igaza van, a testi és lelki jelenségek kapcsolatát soha sem érthetjük meg a mechanikus világfelfogás alapján. Ellenben nyilvánvalóan téved, mikor azt állítja, hogy egyáltalában nem érthetjük meg. Hipotetizálja az erőket és atomokat s azt, ami csak egy tudománycsoportnak segédeszköze, azonosítja magával a világgal.

Egész kötetet lehetne megtölteni Mach ismeretelméleti részletgondolatainak felsorolásával. Irányzatukat azonban már az eddigiek is eléggé feltűntetik, úgy hogy nem szükséges velük tovább foglalkozni, csak még azzal a megjegyzéssel egészítem ki az eddigieket, hogy Mach a tér-, idő- és a logikai formák keletkezését illetőleg a leghatározottabban az empirizmus alapján van, azonban elismeri, hogy itt nem csupán az egyén tapasztalatairól van szó.

VII.

A továbbiakban még csak azokat a hatásokat akarom megvizsgálni, melyek filozófiai gondolatainak kialakulásánál szerepet játszottak. Első helyen kell itt említenem az érzékszervek pszichofiziológiájának beható tanulmányozását. E téren maga is kiváló eredménnyel búvárkodott. Innen tanulta, hogy a lelki élet eleme az érzet, érzetek komplexumai alkotják a képzeteket s a lelki élet minden képződményét. Csakhamar felismerte azonban, hogy az, amit objektív világnak nevezünk, sem egyéb, mint képzetek összessége. Ugyanezen úton jár az összehasonlító fiziológiának kiváló művelője Max Verworn is, s egy világképet alkot, melyet pszichomonizmusnak nevez. Mach azonban tovább megy, magát az ént is képzetek, illetve érzetek vagy még pontosabban elemek kapcsolatának tekinti, miáltal monizmusa homogén elemekből építi fel a világot, ez elemek azonban, mint fentebb láttuk nem pszichikus, de nem is materiális természetűek.

Rendkívül nagy hatással van reá az elméleti fizika, s különösen annak története. Vizsgálja az elméletek és magyarázatok keletkezését, változásait s ezeknek pszichológiai és logikai, továbbá gondolatesztetikai momentumait. Talán ezekből tanul legtöbbet. Ismerettani eredményei jobbára ezen tanulmányaiból származnak, ilyenféle tételeinek felállításánál mindig vagy legtöbbször fizikai példákra gondol. Az, amit ő is ismeretnek nevez s mint ilyet vizsgál, nem is más, mint a fizikai tudományok ismeretfogalma. Innen van az, hogy filozófiai álláspontja oly közel áll azon irányzathoz, melyet a legújabb filozófiában pragmatizmusnak neveznek. Nála is, mint a pragmatizmusban ismeret és tévedés azonos forrásból, érzékletadatokból

keletkezik, azonos pszichológiai és logikai készítesek és eljárás-módok szerint. Csak az eredmény döntheti el, hogy a gondolat-termék ismeret-e vagy tévedés. Minden ismeret végső igazolását a tapasztalás szolgáltatja. A fizika mellett a matematika van rá nagy hatással. A matematikustól tanulja mindenekelőtt az előadásnak azt a szigorúságát és precizitását, amely őt mindenütt jellemzi. Másfelől azonban gondolatainak tartalmi kialakulására is befolyással volt és pedig különösen az abszolút geometria.

Világnézetének egyik legfontosabb és legerősebb sark-tétele a darwinizmus. Teljesen jól és pontosan ismeri nemcsak magát Darwint, hanem egész iskoláját is és alapgondolatát teljesen magáévá teszi. Főlegesen itt erről újból részletesen szólnom, azon biológiai szempontok, melyeknek fontosságát a pszichológiában nálánál senki sem hangsúlyozta jobban, a darwini gondolat teljes megértéséből származnak.

A hivatásos filozófusok közül különösen kettő van rá nagyobb hatással, a kritikai filozófia két legnagyobb képviselője Hume és Kant. Eredményeit illetőleg határozottan közelebb áll az előbbihez. Majdnem teljesen megegyezik vele az „én” képzetéről való felfogásban, az okság értelmezésében és abban a módszerben, amellyel a pszichológiai analízist ismeretelméleti kérdések megoldására alkalmazza. A dolog természete szerint sokkal teljesebb, kimerítőbb, pontosabb, szigorúbb, hiszen pozitív ismereteknek sokkal nagyobb tömegével rendelkezik. Mindazonáltal, mint már fentebb jeleztem, a Mach-féle filozófia nemcsak hogy kapcsolatban van a Hume-féle szenzualizmussal és kriticismussal, hanem egyenesen úgy fogható fel, mint annak folytatása, következetes, teljes, modern kiépítése.

Nagyon jól ismeri Kantot és igen sokat tanul tőle. A Prolegomenát már tizenöt éves korában olvassa, maga is ír arról a mélységes hatásról, melyet a könyv reá gyakorol. Tőle a legfontosabbat tanulja, a módszert, egész filozófiájának legsarkalatosabb tételét, azt, hogy semmiféle filozófiai tételt nem tárgyalhatunk, ha előbb az ismerettan kérdéseivel nem vagyunk tisztában. Világa körülbelül azonos a Kant-féle fenomenologisztikus világgal, amely mögött azonban nincs még egy noumenalis világ. Eredményei lényegesen és gyökeresen eltérnek Kanttól, de a kritikai szellem hatása az egész vonalon érezhető. Határozottan a pozitivista irányzathoz tartozik, de erős ismerettani árnyalattal. Álláspontját a mai filozófiában úgy is nevezik: „ismeretelméleti pozitívizmus.” Sok rokon vonást tartalmaz a C. F. S. Schiller és különösen W. James által képviselt pragmatizmussal, azon gondolati *salto mortale* nélkül azonban, mellyel ez irányzat a pozitív vallásanoknak tesz engedményeket.

Jelen értekezés keretében nem tartozik feladataim közé bírálatot mondani, céloom csak az volt, hogy lehetőleg világosan és szabatosan mutassam be a természettudományi világfelfogás egyik legmélyebb, legmodernebb képviselőjét. Befejezésül csak

még egyszer ki kell emelnem, hogy Mach maga sem tekinti rendszerét végleges, abszolút értékű alkotásnak, nem is szabad benne ilyet keresnünk és ilyen szempontból kritizálnunk, ő nem is akar a filozófusoknak írni, a természetvizsgálókhöz szól, velük akarja magát megértetni elsősorban, oly világfelfogást keres, mely az ő igényeiknek megfelel. Hogy a természettudományi ismeretek ezen szinthezise mennyire sikerült, annak megítélése a legközelebbi jövő feladata. Mert kétségtelennek látszik, hogy filozófiai téren is maradandót alkotott. Hatása napról-napra növekszik, a fiatal természettudósokból hatalmas gárda csatlakozik hozzá, amely megértette őt és vezérének vallja. Bármint gondolkozzunk is pozitív filozófiai — ha úgy tetszik — metafizikai világfelfogásáról, el kell ismernünk, hogy ő volt az, aki a természettudósokat felébresztette dogmatikus álmukból.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Erdélyi Victor: Szélgjegyzetek a tótkérdéshez

Nemrégiben a románkérdéssel foglalkozva reámutattam annak néhány kevésbé ösmert és még kevésbé méltott méregfogára.* Hogy szűklátkörü kormányaink és azok közegei a közigazgatási táborkarral együtt közönyösen nézik, — sőt egyenesen előmozdítják a románság, — az állampolgárok húsz százalékának gazdasági lezülését. Hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szempontjából a román: *vogelfrei*. Hogy részükre egészen különleges joggyakorlatot léptették életbe, — amint a sötéten szomorú esetek egész sora, — alig áttekinthető tömege bizonyítja.

Azóta hozzájutottam néhány aktacsomóhoz, amelyek alapján kissé részletesebben megrajzolhatom ezt a képet és egyszersmint szélesebb keretbe helyezhetem. Amit a románkérdésre vonatkozólag állítottam, az áll a tótkérdésre nézve is. Ez csak természetes mindenki előtt, hiszen a nemzetiségi kérdést minálunk ugyanazon recept alapján kezelik minden nemzetiségnél, de tekintettel az óriás elfogultságra nem általánosítottam a következtetéseket, nem haladtam messzebbre, mint ameddig állításaimat kifogástalan bizonyítékok fedezik. Ezért megmaradok most is a lassú felépítésnek eddigi módszere mellett és a bemutatandó eseménycsoporttal kapcsolatban csak azt fogom igazolni, hogy nem jó tótnak lenni Magyarországon. És ezzel kapcsolatban vázolni fogom azt is, hogyan fogamzik meg, hogyan vajúdik és születik a nemzetiségi kérdés. Azután hogyan erősödik, terjeszkedik, hogyan fertőzi meg a környezet egész közéletét.

Újabban divatossá lett egyes haladó szellemű körökben az az állítás, hogy nemzetiségi kérdés tulajdonképpen nincs is. Csak a politikusok és a lapok csinálják. Be akarom bizonyítani a következőkben, hogy nemzetiségi kérdés mint olyan csakugyan van, él, sőt a nemzetiségi kérdés Magyarország legveszedelmesebb problémája.

A vázolandó eseménycsoport színhelye Nógrádmegye.** Itt van

* *Szélgjegyzetek a románkérdéshez*. Huszadik Század. 1912. 9-ik szám. 271 oldal.

** Szerző már a *Világ* pünkösdi számában közölte volt a helyszínén gyűjtött tapasztalatainak egy részét. Jelen cikk ezek kiegészítése s a kérdés általános elvi oldalának kidomborítása. Mikor a hivatalos körök és az üzleti sajtó a nemzetiségi sérelmeket minduntalan vakmerően letagadják és az elnyomott nemzetiségek védőit megrágalmazzák: az ilyen és hasonló eseteknek pontos fölvétele azt a fontos elméleti és gyakorlati szerepet tölti be, mint a gyógyászatban a kórkép leírása. *A Szerk.*

a főváros közelében, tehát legkevésbé sem eldugott hely. Nem is szegény, mint a többi nemzetiségek lakta megyék jó része. Sőt egyenesen az ország gazdagabb megyéi sorába tartozik. Déli része termékeny síkság, közepén a dús szénbányák körül élénk ipar fejlődik, csak északi része szegény. De azért a déli résznek is megvannak a nagy nyomorúságai. A nagybirtokosok, — a Coburg-Góthai herceg, az Almássy, Zichy, Mailáth, Degenfeld, Forgách, Berchtold, Pejachevich, Keglevich, Károlyi, Pappenheim, Vay, Wilcesek grófok és a többi nagybirtokosok jól érzik magukat, — 110 birtokos kezében 253.698 katasztrális hold van, ezzel szemben 19.239 törpebirtokos csak 31.452 hold földet mondhat a magáénak. A megye középső részén is sok a baj-nyomorúság. A termőföldek nagyrésze, — az elsőosztályú földek majdnem kivétel nélkül — nagybirtokosok kezében vannak, a maradék pedig kevés ahhoz, hogy a lakosság megéljen belőle. Réá vannak utalva a szénbányákra, az ipartelepekre, ahol épen ez a reáutaltság leszorítja a munkabéreket. Az állam pedig csendőrszuronynyal védi őket a „szocialista mételey” ellen. De a legszomorúbb az északi részeken lakó tótság sorsa. Szegények sokhelyt még ma is faekével kínlódva művelik sovány földjeiket, amíg a nyomor ki nem hajtja őket egyenként Amerikába. Viszont az is igaz, hogy a kivándorlás bizonyos tekintetben hasznos reájuk nézve. Az Újvilágban megtakarítanak egy kis tőkét és főképen megszerzik azt a minimális kultúrát, amelytől itthon oly gondosan elzárják őket.

A nógrádi tótság alázatos, félénk nép, amelyet össze sem lehet hasonlítani például az erdélyi románokkal. Kezet csókol még a megyei hajdúnak is, nem renitens, még kétségkívüli igazáért sem tud lelkesen küzdeni. Legfeljebb az Amerikát megjártak önérzetesebbek. Ezért is oly nagy ellenségei a megyei urak az amerikai kivándorlásnak és küzdenek ellene minden rendelkezésükre álló eszközzel. Természetesen csak amúgy a maguk módszerük szerint. De azért a megye urai és a tót parasztság között korántsem volt nagyon rossz a viszony. A nógrádi urak már régesrégén kiszorultak lovagváras birtokaikból és ma szolgálják az államot, szolgálják a megyét, ügyvédeknek, bankokban húzódnak meg és üzleteket kötnek. Exisztenciájuk ma is csak a földnépén nyugszik. A fukar tót paraszt a városi bankokba hordja megtakarított garasait, ott törleszti adósságait, pöréiből az ügyvéd urak élnek jól. A tót paraszt jobb kliens, mint a hitbizományos gróf, mert könnyebb megnyúzni.* Igaz ugyan, hogy sovány falat, de sokan vannak és az urak hatalma korlátlan Nógrádban. Ezt a nagy hatalmat a szoros összetartásnak köszönhetik. Talán sehol az országban nem oly szoros az ilyen klikkek szövetsége, mint itt. A hozzátartozó bírók, ügyvédek, közigazgatási hatalmasságok és úri bankárok valósággal egyetlen családot alkotnak és tűzön-vízen keresztül támogatják egymást. A közös veszedelem, az abszolút letörtség a magyarázata ennek az összetartásnak, amelyről csodákat mesélnek az akták. Sőt a csodák közszájjon is forognak, senki sem ütődik meg rajtuk. Losoncon például

* Lásd például a *Dzsentrí meg a szegény özvegy* című cikket a *Népszava* f. évi április 30-iki számában.

köztudomású volt, hogy a klikk egyik vezetője, dr. Honti Rezső ügyvéd Gottl Rezső bírónak váltókat zsrál és senki sem akadt meg rajta. Ugyancsak természetesnek találták azt is, hogy viszont Gottl Rezső a legzsirosabb telekkönyvi ügyeket és gondnokságokat dr. Honti Rezsőnek osztotta ki. Nem volt itt feltűnő, hogy a csödreferenssé előléptetett bíró (papája kúriai bíró!) az első csödtömeggondnokságot jótállójának adta és mielőtt ez a csödügy befejeződött volna, máris megajándékozta a második csödtömeggel. Ezekkel a dolgokkal és más hasonlókkal kapcsolatban egész sor szabálytalanság, visszaélés volt köztudomású ezekről az urakról, de azért befolyásuk, hatalmuk egyre növekedett. Sőt minden visszaélést mint hatalmuk látható jelét tekintették és tisztelték. Ez természetes is. A kis klikknek nem volt ellenzéke, a szerencsétlen tót nép túrt és hallgatott. Hogyha olykor-olykor megmozdultak imitt-amott, a nyakukra küldték a csendőrséget és elnémították a „pánszláv összeesküvést”.**

Ez a jó élet körülbelül 1900-ig tartott így, akkor változott meg a helyzet egy kis dolog következtében. Losoncon egy tót ügyvéd, dr. Bazovszky Lajos telepedett meg. Egyszerű, munkás, jómodorú ember, akinek nem voltak messzemenő céljai, nem akart zavart, felfordulást támasztani, de betelepése már magában véve is óriás konsternációt okozott. Az urak féltették a koncot. A klikk lapjai óvatosan csipkedték a jövevényt, a vezetők gyanakvó tekintettel figyelték minden lépését és várták az alkalmat, hogy beleköthessenek. Bazovszky nem sokat törődött mindezzel, alig vette észre a körülötte történő dolgokat, minden figyelmét ügyvédi irodájára fordította. És az iroda tényleg gyorsan föllendült. A környék tótsága előszeretettel kereste fel és elhalmozták ügyeikkel. Ő tudott a nép nyelvén, ősmerte gondolkozásukat és így minden fontosabb, bonyolultabb ügyben hozzá fordultak. Természetesen a többi ügyvéd megérezte a konkurenciát és véd és dacszövetséget kötöttek ellene. Bazovszky még semmit sem vett észre, bár a hangulat már nagyon éles volt és csak egyetlen szikra hiányzott ahhoz, hogy a lappangó szenvedélyek lángra lobbanjanak. Ezt a szikrát az 1901. évi képviseléválasztás váltotta ki és ezzel megindult a vajúdas.

1901-ben Andrássy Gyula gróf lépett fel Losoncon és a klikk lelkesen fogadta a kitűnő jelöltet. Andrássy a politikában a „magas iskola” híve, keveset törődik a néppel, de annál többet a „társadalom oszlopai”-val. Csak a még kezdő Bazovszky nem értette meg, hogy mi szükségük van egy idegen főúrra oly kerületben, ahol a választók túlnyomó többsége tót kisember. Össze is állott néhány tekintélyesebb tót iparossal, gazdával és egy odavaló birtokost léptettek fel ellenjelöltnek. Ettől a perctől kezdve megindult a harc Losoncon. A lapok átmenet nélkül, vad haraggal támadták a „tót agitátort”, belegázoltak magánbecsületébe és a klikkhez szítók megszakitottak Bazovszkyval minden érintkezést. Mindez egyszerre, máról-holnapra történt és Bazovszky szemei csak most nyíltak fel, csak most látta, hogy milyen veszedelmes darázsfészekbe nyúlt és az első percben visszariadt. A jelöltet visszaléptette, nyugodtan megvárta, amíg a vihar elvonul és ezután már több figyelemre méltatta a körülötte folyó dolgokat.

Mérlegelte az erőviszonyokat és arra az eredményre jutott, hogy a tót nép javára csak egy magyar párttal karöltve dolgozhatnak. Akkor nem vádolják meg pánszláv agitációval, nem közösíthetik ki, nem fordíthatják ellene a közigazgatás minden hatalmát.

Abban az időben a losonczy ellenzékét — a függetlenségi negyvennyolcas pártot — néhány kisintelligenciájú mesterember és néhány a klikkből kiszorult úr alkotta, összes szereplésük kimerült a március 15-iki és október 6-iki ünnepi szónoklatokban. Bazovszky az első kudarc után belépett a pártba, reorganizálta azt és csakhamar vezető szerephez jutott. Az 1905-ös választások előtt már biztos volt az ellenzéki választók többsége, Bazovszky mint ügyvezető titkár megnyerte a tót választók túlnyomó többségét és érintkezésbe lépett a budapesti központtal. Olyan jelöltet kért, aki ellenzéki programmal lép fel, de egyszersmint hajlandó a nemzetiségi törvény végrehajtásáért küzdeni. Kossuth dr. Molnár Albertet ajánlotta. Molnárról már akkor el volt terjedve az a hír, hogy a mandátumot csak lépcsőnek akarja a közjegyzőséghez, de Bazovszkyék nem hittek a híresztelésnek, kortesfogásnak tekintették és megválasztották. Molnár persze rögtön megfeledezett ígérteréről, csendesesen viselkedett néhány hónapig, amíg kinevezték Czeglédre közjegyzőnek. Bazovszkynak a jutalma az volt, hogy kiszorították a pártból. Igaz, hogy azóta a párt ténykedése újra csak ünnepi szónokok állításában merül ki. (Mindez azonban nem akadályozta meg a „lelketlen pánszláv agitátort” abban, hogy az utolsó választásoknál a Justh-párti jelöltet — az általános választójog hirdetőjét — teljes erejével ne támogassa a kormánypárttal szemben. Tényleg a Kreuzer Lipót szavazóinak nagyobb része a Bazovszky veszedelmes pánszlávjaiból került ki!)

Bazovszky egyidőre visszavonult, de csakhamar belátta, hogy nem maradhat izoláltan. A sajtóhadjárat megújult, minden oldalról támadások érték és kénytelen volt szövetségesekeket keresni. Most fordult először a tót nemzetiségi párt felé. Óvatosan, tüntetés nélkül. Ez a lépése akkor került nyilvánosságra, amikor 1907-ben a tót nemzetiségi párt az általános választójog érdekében népgyűlést hívott össze Zólyomban és Bazovszkyt mint magyar szónokot jelentették be. Természetes, hogy a városi kapitány betiltotta a gyűlést, de Bazovszky ezzel a sikertelen szereplésével felszakította a lappangó gyűlölet-tenger zsilipjeit. A losonczy lapok gyászkeretes cikkeiben végezték ki a pánszláv agitátort, társadalmi harcot hirdettek ellene. Ügyvédtársai elkerülték, a bírók sanda szemmel nézték, kliensei lassanként elmara-doztak és helyzete tűrhetlenné lett. Kénytelen volt kilépni a kaszi-nóból, a polgári körből és a szocialisták felé húzódozott. De most már belátta, hogy existenciája alaposan alá van ásva és amint növekedett családja, úgy fogyott a jövedelme. Néhány jó barátjával, a szomszédos megyében élő rokonaival ült össze tanácskozni, hogy mittevő legyen. Ő sohasem politizált, az egyes pártokhoz is csak azért csatlakozott, hogy segítőtársakat kapjon a társadalmi harcban. De a hét éves próbálgatás után rájött arra, hogy védelmet, immunitást csak a kormány-párt biztosít, az pedig ellenségeinek, a klikknek hitbizománya.

Bazovszky rokonai nagyrészt bankemberek és így természetesen

felszínre került az az eszme, hogy Losoncon egy bankot alapítsanak. Az már magában véve is nagy erőssége lenne, de ezenkívül a bank kliensei egyszersmint ügyvédi irodáját is nagyobb számban keresnék fel. Így függetleníthetné magát. Az eszme valahogy tudomására jutott a klikknek és Losoncon egyenesen forrongás tört ki. Bazovszky letagadta a dolgot, kissé leszerelte a mozgalmat és nagy titokban folytatta az előmunkálatokat. A losonciak már egészen megfélemeztek a dolgról, amikor 1909 február 21-én váratlanul megalakult a losonci „Általános Bank” részvénytársaság 200.000 korona alap-tőkével.

A losonci urak tudták, hogy a bankalapítás révén Bazovszky kisiklik karmaik közül és ezért minden lehetőt elkövettek, hogy a bankot már születése előtt letörjék. Legelsősorban a törvényszéknél jártak el, hogy a cégbejegyzés késleltetésével időt nyerjenek és azután munkához fogtak. A Losonci Hitelbank és Takarékpénztár részvénytársaság vezetői,* a város, a járásbíró és a szolgabíró vezetői, a klikkhez tartozó ügyvédek és más kültagok összeültek és elhatározták, hogy Bazovszky ellen bojkottot indítanak. Egy bojkottfelhívást szerkesztettek,** azt rendőrökkel küldték házról-házra aláírás végett. Ennél a felhívásnál klasszikusabb okmánya alig van a nemzetiségi kérdésnek. Elnevezték benne Bazovszkyt „mételty”-nek, „városunkon ragadó szű”-nak és „legyünk méltók őseinkhez” jelszóval felhívták a városi polgárokat, hogy bojkottálják Bazovszkyt, sőt még azokat is, akik érintkeznek vele. Az emberi dokumentumok e kiváló példányát aláírták a városi rendőrkapitányon és polgármesteren kívül a hatóságok vezetői, az egyházközségek fejei és a klikk vezetőinek uszályhordozói fajra, vallásra és nemre való tekintet nélkül. Azután a városi képviselőtestület elé vitték a dolgot, jegyzőkönyvileg „megbélyegezték” Bazovszkyt, végre óriás nemzetiszínű falragaszokon hívták fel a lakosságot a bojkottra. „Bojkottáljuk mindazokat, akik vele nem hivatalosan érintkeznek, akik neki vagy az igazgatása alatt álló pénzügyintézetnek, ezen pénzügyintézet alkalmazottainak üzleti helyiséget, lakást adnak: akik neki élelmet és közszükségleti cikkeket eladnak ...” És ezt a pirosfehérvörös szégyeniratot aláírták egy magyar város vezetői. Sőt még itt sem állottak meg. Bazovszky házat megtámadták, ablakait betörték, berendezését megrongálták és mindent elkövettek, hogy Losoncon való tartózkodását lehetetlenné tegyék.***

Bazovszky nem ijedt meg a barbár hajszától, jól ösmerte már a losonci urakat és ahelyett, hogy meddő védekezéssel fecselelt volna az időt, mindent megmozgatott, hogy a bank cégjegyzését keresztül vigye. Hosszas fáradozás árán ez végre sikerült is és az intézet május

* Elnöke Török Zoltán volt főispán, jogtanácsosa a fentebb említett Dr. Honti Rezső.

** Évi jelentés Losonc rendezett tanácsú város 1909. évi közigazgatási állapotáról. Beterjeszti Wagner Sándor kir. tan. polgármester. Losonc, 1910. 158-163. old.

*** L. ezen akció pontos és hiteles leírását *A losonci hazaárulás* c. alatt a *Husadik Század* 1909. évi XIX. kötet 398. l.

15-én megkezdhette működését. Bazovszky jól számított. A bojkott-ívet aláíró urak közül egyre többen somfordáltak bankjába váltóval, kötelezvénynyel. A pénz hatalma lehűtötte a hazafias hevet és a bojkott vezetői csakhamar magukra maradtak. De azért nem tették le a fegyvert. Újabb és nagyon jellemző módot gondoltak ki arra, hogy Bazovszkyt letörjék.

Már fentebb reámutattunk arra, hogy a bojkott-komédiát nemcsak a losonci társadalom oszlopai rendezték, hanem tevékeny részt vettek abban a hatóságok fejei is. Ennek a hatása természetesen nem maradt el. Persze lehetőleg bújkáltak a paragrafusok között, de azért gyakran összeütközésbe is kerültek egyikkel-másikkal. Az idevonatkozó esetek özönéből csak kettőt emelek ki annak a bizonyítására, hogy a nemzetiségi emberek Magyarországon törvényen kívül állanak.

I. Bazovszky 1909 március 8-án hivatalosan megkeresi Bory Sándor felsőtisztzasi körjegyzőt, hogy állítson ki felei részére egy adó-bizonyítványt. A jegyző egy hét múlva a következő megjegyzéssel küldi vissza Bazovszky megkeresését:

„Hivatkozva a társadalmi bojkottra, visszaküldöm. Felső Tisztás, 1909 március 15, Bory Sándor körjegyző”. Talán fölösleges is megemlíteni, hogy Bory Sándor uramnak egy hajszála sem görbült meg ezért, sőt . . .

II. Bazovszky mint aki megfelelő adót fizet és mint ügyvéd évek óta virilista volt a megyében. 1910-ben kihagyták azon a címen, hogy ügyvéd voltát nem igazolta a bizottság előtt és így nincs meg az alap arra, hogy adóját kétszeresen számítsák.**

Az urak azonban még itt sem állottak meg. Egy szép napon feljelentés érkezik a királyi ügyészséghez Bazovszky ellen. Noszály János csalással vádolta meg. A helyi lapok kéjelegtek a gyönyörűségben. Bazovszkyt kihallgatják, „persze tagad” ujjongtak a lapok. De a szenzáció rövidéletű volt. Kihallgatták a feljelentőt*** és az elképedve jelentette ki, hogy a feljelentést nem ő tette, hanem Szomor Dezső körjegyző élt vissza nevével.†

A rövidéletű szenzációk nagy károkat és sok bosszúságot okoztak Bazovszkynak, de a szívós ember nem csüggedt és a losonci urak kénytelenek voltak újat produkálni. Olyat, ami még mozgásba hozza a már eltompult kedélyeket. Legelsősorban újabb fegyvertársat kerestek és ezt dr. Gyíkos Mihály ügyvéd személyében fedezték fel. Gyíkos hosszú időn keresztül Bazovszky irodájában dolgozott, nagyobb összegekkel adósa is volt Bazovszkynak és sokáig együtt verkedett vele. Ő nagyon jól ösmerte a Bazovszky-iroda minden ügyét és amikor önállósította magát, felhasználta tapasztalatait. Valami pénzügyi differenciákon összevesztek és Gyíkos felcsapott a klikk hadácsává. Ő már legalább a valószínűség látszatával bíró névtelen feljelentésekkel

* Akták a losonci kir. járásbírósnál 1909. B. 208. szám alatt.

** Akták a magy. kir. közigazgatási bíróságnál 1001—1911. szám alatt.

*** Akták a losonci főszejtábiróságnál 218—1910. szám alatt.

† Szomor ellen úgy tessék-lássék még ma is folyik valami fegyelmihez hasonló komédia.

üldözhetette Bazovszkyt és a szerencsétlen embernek minden percét megkeserítették.

Klasszikus volt már az első feljelentés is. „A Cebrián pör tanúi” aláírással dr. Gyíkos Mihály, mint névtelen feljelentő azzal vádolta meg volt gazdáját, hogy egy bűnpörben hamis tanúzásra kényszerítette a tanúkat. A vizsgálóbíró komoly képet vágott a rút játékhoz és bűnügyi zárlatot rendelt el Bazovszky vagyonaára. A klikk lapjai újra hangosan kihirdették kiseded szenzációikat, „Bazovszky a rendőrségen”, „Bazovszky a vizsgálóbíró előtt”, „vall a koronatanú”. Ez az ügy már tovább húzódott, mint korcsszülött elődei, de egyszer csak vége szakadt ennek is. Az ügyészség tett pontot a végére meg” szünetítő határozatával*. Ebből a határozatból közlöm a következő jellemző kitételeket: jelen ügyben egyedül dr. Gyíkos Mihály tett terhelő vallomást, de ez részint tárgyi okokból, részint a dr. Gyíkos Mihály és dr. Bazovszky Lajos közt fennálló ellenséges viszonynál fogva figyelmet nem érdemel”. „De nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a nyomozás során annak jelenségei merültek fel, . . . hogy a jelen ügyben a feljelentést ő készítette** és a nyomozás során is tőle telhetőleg arra törekedett és működött közre, hogy a dr. Bazovszky ellen szóló terhelő vagy terhelőnek mutatózó adatok és körülmények a bíróság és ügyészség tudomására jussanak”. Vagyis az új módszer abban állott, hogy dr. Gyíkos névtelenül bűnvádi följelentéseket ad be, azokban magát és érelk-társait nevezi meg tanúknak és amikor levallottak mint a karikacsapás, akkor telekürtölik a megyét a leleplezéssel. Az, hogy a botrányok rövidéletűek voltak, az legkevésbé sem zavarta őket. Amikor az egyik „bűnügy”-ön a végelgyengülés jelei mutatkoztak, beadták a második feljelentést. Most már a nyitrai ügyészséget keresték meg és Novak G. Adolf és Zahorszky János a Miavai bank részvényesei nevében adtak be följelentést Bazovszky ellen csalás és hűtlen kezelés címén. A nyomozás ebben az ügyben is megindult, a klikk lapjai verték a nagydobot, a följelentést ezerszámra sokszorosították és küldözgették szét boldognak, boldogtalannak. Csakhamar kitűnt azután, hogy a vád légbőlkapott, a két részvényest pedig nem ösmerik a banknál, sőt ily nevű egyének az egész megyében nincsenek. Vagyis a szenzációforrás megakadt, újabbról kellett gondoskodni. Most már azonban kissé eltértek a régi recepttől és egész vádzuhataggal állottak elő. Dr. Gyíkos Mihály szerényen „egy igazgatósági tag” álnév mögé bújva, egész sor hűtlen kezeléssel, csalással vádolja meg Bazovszkyt. A klasszikus följelentésben a derék igazgatósági tag panaszon kezd. Hogy az ő bankjuk túl magas kamatlábbal dolgozik. Azután kijelenti, hogy „egyelőre” nem rántja le a leplet Bazovszky minden gazdaságáról, csak valami tíz esetet sorol fel. A nyomozás megindul, a balassagyarmati ügyvédi kamara derék tagja egy zsarolási kísérletet tesz, de amikor Bazovszky nem áll kötélnek, megindítja a pokolgépet. — Sorra jelenti be a tanúkat és a kihallgatások során

* Akták a balassagyarmati kir. ügyészségnél 7732—1912. szám alatt.

** T. i. dr. Gyíkos Mihály.

az érdekelt tanúk vallanak, amint csak kell, sőt új vádakkal lépnek fel. A bűnügy fonalai össze-vissza kúszálódnak és majdnem megfojtják az áldozatot, mire kiderül, hogy a vádak alaptalanok. Ostoba, rosszakaratú pletykák kerülnek nyilvánosságra, a klikk lapjai a sárba hurcolják Bazovszky becsületét és felidéznek egy új veszedelmet. Akinek csak valami kétes követelése, leszámolni valója van Bazovszkyval, névtelen vagy névvel ellátott bűnvádi feljelentéssel lép az előtérbe és a lavina napról-napra nő. A bíróság szigorúan veszi a dolgot, a tót bank helyiségeiben egyre gyakoriabbakká lesznek a házkutatások, a hatósági szakértők a klikk bankjának emberei és a vizsgálat folyamán megösmarkedhetnek a konkurens intézet minden titkával. Bazovszky pedig kénytelen mindezt tűrni. Garmadával indítja a rágalmazási, becsületsértési, hamis vádaskodási pörököt, de míg ellenfeleinek pörei egymás sarkára lépnek, addig az ő feljelentései a bíróságok fiókjában hevernek. Függetlenül vannak tartva addig, amíg az ellene folyamatban levő bűnpörök véget érnek. Ezek azonban egyre szaporodnak és elbontással fenyegetik a szegény embert. Mert ne feledjük, hogy dr. Gyíkos Mihály nem áll egyedül. Amíg ő névtelen feljelentésekkel dolgozik a bíróság előtt, addig a közigazgatási kiskirályok sem nyugszanak. Az ő guerillaharcaik jellemzésére csak két tipikus példát választok ki. Az alsóesztergályi bankalapítás és a lesti tagosítás ügyét.

Alsóesztergály földműves lakói között három év előtt bankalapítási mozgalom indult meg. Aféle kis falusi pénzintézetet akartak alapítani, amelyben elhelyezhetik, gyümölcsözteszhetik megtakarított koronáikat, amelynél lebonyolíthatják kised kölcsönügyleteiket. Előbb csak egymásközött beszélgettek a dologról, de már 1911-ben összeült néhány tekintélyesebb gazda Jakubecz János házában hogy véglegesen határozzanak. A tanácskozásnak a csendőrök vetettek véget, feloszlatták a nem engedélyezett „népgyűlés”-t. A szegény embereket megriasztotta a karhatalom közbelépése és hónapokon keresztül csak suttogva beszéltek tervükről. Végre 1912-ben, egy téli napon bementek Losoncra és Bazovszky irodájában tartották meg az értekezletet. Prospektust, aláírási íveket bocsájtottak ki és néhány nap alatt 1200 darab 50 koronás részvényt jegyeztek. A múlt év május 16-án megtartották az alakuló közgyűlést Bazovszky elnöklete alatt ugyancsak Jakubecz János házában. Ebben az esetben a csendőrség csak későn értesült az esetről és megelégedett azzal, hogy tiltott népgyűlés tartásáért jelentette fel az alakuló közgyűlés összehívóit.

Ez volt a nyitány. A nagynehezen megalakult alsóesztergályi Földműves Bank részvénytársaság 1912 június 12-én terjesztette be cégjegyzés iránti kérvényét a bírósághoz. Hónapokig húzták-halasztották a cégjegyzést, amely végre hosszas sürgetésre októberben történt meg. Ezután már a kereskedelmi minisztérium „Központi Értesítő”-jében való kihirdetést késleltette a bíróság. Egyszer elfelejtette az iratok egy részét felterjeszteni, másodsor hibás záradékkal küldte fel, úgy hogy a bank 60,000 koronás alaptőkéje az ideitavaszig gyümölcsözetlenül hevert.

Hasonlóan jellemző eset a lesti tagosítása is. Egy szép napon

felkeresik Bazovszkyt a lesti gazdák és elpanaszolják, hogy a folyamatban levő tagosítás a falu lakosságának felét koldusbotra juttatja. Hogy a tagosítás hibás térképek alapján, a valóságnak meg nem felelő jegyzőkönyvekre alapítva folyik. Bazovszky megtekintí az iratokat és rögtön látja, hogy itt bűnös játékot űznek. Kimegy a helyszínére, de csendörök állják útját. Újabb feljelentés „tiltott népgyűlés tartása” címén. Bazovszky nem veszíti el türelmét. Sürgős beadványt küld a minisztériumba, leírja az esetet egy fővárosi lapba és így meggátolja a szegény lestiek kifosztását. A kiküldött miniszteri biztos első tekintetre meggyőződött a szabálytalanságokról és megszüntette a tagosítást. De Bazovszky jutalma sem maradt el. Elsősorban a balassagyarmati ügyvédi kamara bírságolta meg 500 koronával, mert az ügyről élehangú cikket írt, azután az alispán emelt ellene panaszt azon a címen, hogy Lesten „lazított”.

Az ügyvédi kamarának a szereplésével külön kell foglalkoznunk. Ez a testület ugyancsak kivette részét a „honvédelem”-ben, sőt ő tette fel a koronát az egész ügyre 239—1912 számú végzésével. Vád alá helyezte Bazovszkyt a következő érdekes címen:

1. Résztvett Nógrádmegyében a tót nyelvű népnek nemzetellenes irányban való szervezésében. Bizonyítékok: hírlapi cikkek.

2. A magyar államnyelv ellenében a tót nyelv használata „íránt” agitált.

3. Nemzetellenes lapokban oly hírlapi cikkeket írt, amelyek alkalmasak voltak a tót nyelvű lakosságban a magyar állameszme iránti hitet megrendíteni és a magyarság elleni gyűlöletet felgerjeszteni.

4. Nemzetellenes hírlapokat és iratokat terjesztett.

5. Nem indított sajtópört minden egyes esetben, amikor a klikk lapjai megtámadták becsületében.

6. Igazgatója és jogtanácsosa volt az Általános Bank részvénytársaságnak.

7. Egy sajtópörben állítólag strohmannt állított maga helyett a bíróság elé.

Mindezek a részben alaptalan, részben felfűjt, sőt részben hamis vádak szorososan hozzásimulnak a klikk haditerveihez. És mindezek egymást kiegészítve alkotják azt a szövevényt, amely a nemzetiségi kérdés szülőanyja. Nem a nemzetiségiék fonják, ők csak fullasztó ölelését érzik. Küzdenek ellene, ki akarnak bontakozni belőle és ezt a küzdelmet nevezik sovínisztáink „pánszláv veszedelemének „dákorumán veszedelem”-nek, stb. A szövevény létezését pedig egyszerűen letagadják. Hol van a nemzetiségi elnyomatás? kérdik a fórumon és amikor eléjük tárják a vérlázító esetek egész sorát, akkor szemet hunynak és elhallgatnak rövid időre. Pedig ez a szövevény nemcsak járuléka, hanem egyenesen oka a nemzetiségi kérdésnek.

A nemzetiségi kérdés jelenlegi állapota óriás veszedelmet jelent társadalmi életünkre. Amúgy sem szilárd erkölcsi alapon álló közéletünket fenéig korrumpálja. „A nemzetiségekkel szemben minden fegyver jogosult” elve alapján meghonosítják azt a jogalap nélküli joggyakorlatot, amelynek hatását ma már nemcsak a nemzetiségek érzik meg.

Ilyen körülmények között természetesen szó sem lehel nemzetiségi békéről. Ma a nemzetiségi béke annyit jelentene, hogy a nemzetiségi intelligencia beleolvad a klikkekbe és együtt nyúzzák a népet. Nemzetiségi békéről minálunk majd csak akkor lehet beszélni, hogyha a kultúra előrehaladásával, a közállapotok, közerkölcsök megjavulásával elérünk oda, hogy a bíró akkor is a törvény keretei között mozog, amikor a nemzetiségekről van szó, amikor bezárják, vagy legalább is elcsapják azt a köztisztviselőt, aki szabálytalanságokat követ el, — még akkor is, hogyha nemzetiségiel szemben teszi. Vagyis amikor a nemzetiségiel is védeni fogja a törvény úgy, amint a magyarokat védi. Addig csak utópia a nemzetiségi béke

Varga Jenő: A magyar ipar jövőjéről*

Megvallom, Aradi cikke kellemetlen meglepetés volt számomra. Azt reméltem, hogy kritikai megjegyzései mellett legalább némi pozitív munkával szaporítani fogja ismereteinket arra a nagy és végtelenül fontos problémára nézve, hogy miképp fog Magyarország ipari fejlődése a jövőben alakulni. Ehelyett kaptunk néhány egész általánosságban tartott megjegyzést arról, hogy Magyarországon vannak kihasználatlan bányakincsek és egy jó tanácsot, hogy völgyzárógátákkal kapcsolatos vízerőművekkel igyekezzünk olcsó hajtóerőt szerezni a magyar ipar számára. Lehet, hogy ez a tanács helyes. De így idelőkve, minden számításbeli megalapozás nélkül, tudományos szempontból teljesen értéktelen. Ki kellene mutatnia, hogy mely vízierők milyen tökebefektetéssel hasznosíthatók és mennyivel olcsóbb ez, mint a szén. Csak így volna állításának tudományos értéke.

Ami a dolgot magát illeti, erre nézve azt látjuk, hogy a vízierők nagystílusú fölhasználása eddig csak ott történt, ahol a közelben nincs szén, mint Svájcban és Skandináviában és ahol nagy esésű vizeket lehet erre a célra felhasználni. A mai ipar döntő fűtőanyaga határozottan a szén és bizonyos, hogy a következő 20—30—40 esztendőben Magyarországon a vízierők fölhasználása nem fog olyan mérveket ölteni, hogy a szén jelentőségét, mint fűtőanyagét, lényegesen csökkentené. Éppen ezért tehát, ha reálsan fogjuk föl a dolgot, nem számolhatunk mással mint szénnel, nem számolhatunk az egyelőre még csak papíron létező vízierőkkel. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Ausztriának is vannak nagy esésű vizei, az Alpokban, Szudetákban, amelyeknek teljes kihasználása mindenesetre előbb fog bekövetkezni, mint a mi vízierőink hasznosítása. Ettől eltekintve Aradi kritikájának három nagy baja van: 1. Aradi — mint ez minden szavából kitűnik — nem ismeri Weber munkáját. Már pedig ha valaki bírálni akar egy kísérletet, amelynek kifejezett célja Weber telep-helytánát az osztrák-magyar viszonyokra alkalmazni,

* A *Társadalomtudományi Társaság* április hó 15. ülésén Aradi Viktor tartott előadást a *magyar ipar jövőjéről*, melyben Varga Jenőnek ez irányú fejtegetéseit tette bírálat tárgyává. Ugyanezen az ülésen Varga Jenő reflektált Aradi fejtegetéseire. Most külön cikkben fejt ki álláspontját.

illő lett volna, hogy az alapul szolgáló munkát áttanulmányozza: ennek a következménye, hogy ellenvetésül hozza föl a telephely-tényezők megváltozásának a lehetőségét; holott Weber épen a telephely-tényezők változásával magyarázza meg a tizenkilencedik század egész ipari forradalmát, a kisipar pusztulását, stb.

2. Aradinak semmi érzéke sincs a teoretikus összefüggések iránt. Csak egy abszolút empirikus gondolkozásul ember nevezheti azt a szigorúan tudományos eljárást, amelyet cikkemben követtem, hogy t. i. az összes tényezőket egynek a kivételével egyformának véve, ezt az egyet elkülönítve vizsgáltam, „felhők közötti utazásnak.” A tudományos analízisnek ez a módszere minden olyan tárgynál, amelynél sok változó alkatrész mérlegeléséről van szó, az egyetlen járható út. Valaki tehát helyezkedhetik arra az álláspontra, hogy a közgazdaságtan terén minden elméleti kutatás fölösleges; de ha valaki egyáltalán szükségesnek tart elméleti kutatásokat, úgy ez ellen a módszer ellen nem lehet kifogása.

3. Végül Aradinak mint kritikusnak az a nagy hibája van, hogy a közgazdaságtan mai állásával nincs tisztában. A. ismer egy sereg többé-kevésbé értékes tény Magyarországon közgazdaságáról. Tények empirikus ismerete azonban nem elégséges ahhoz, hogy valaki elméleti vizsgálatok kritikusává csapjon föl.

Ezzel be is fejezhetném válaszomat, mert mindenki, aki figyelemmel elolvassa cikkemet és Aradi polémiáját, meggyőződhetik utóbbinak meddő voltáról. Csupán azok számára, akik esetleg csak Aradi írását olvasták, akarok néhány megjegyzést tenni.

A. ellenmondást lát abban, hogy cikkem elején azt állítom, hogy az osztrák verseny nem lehet oka a magyar ipar lassú fejlődésének, mert az összes fontos iparágakban osztrák-magyar kartellek állnak fön, holott tanulmányom egész további részében mást sem teszek, mint az osztrák ipar telephely-előnyeit kimutatom. Ez az ellenmondás azonban csak látszólagos. Amidőn azt állítottam, hogy nem általában az osztrák verseny és a közös vámterület miatt marad el a magyar ipar, azoknak a fölfogásával szálltam szembe, akik a telephelytényezők vizsgálata nélkül politikai jelszöként hangoztatják az önálló vámterület szükségességét. Holott vizsgálataimból éppen az derül ki, hogy közös vámterület mellett is Magyarország lehetne az iparos állam, ha a termelést itt olcsóbban lehetne üzni mint Ausztriában: amint például malomiparunknak máig is domináló szerepe van a monarchiában, épen mert nálunk kedvezőbb a telephelye, mint Ausztriában. Ami pedig azt illeti, hogy az osztrák vasipar versenyé kényszeríti a magyar vasműveket kartellbe, ez nem hogy fölfogásom ellen, hanem direktte mellette bizonyít; épen az osztrák vasművek kedvezőbb telephelye idézi elő, hogy kartellbe tudják kényszeríteni a magyar vasipart. Az általam javasolt részletes telephelytanulmányok gyakorlati célja épen az volna: kikutatni mely iparágaknak van Magyarországon kedvezőbb, vagy legalább épp oly kedvező telephelyük mint Ausztriában, hogy ilyen módon tudományos alapot nyerjünk az iparfejlesztésre.

A. kétségbe vonja a tőke nemzetköziségét, az iparra nézve. Erre nincs felelni valóm. Legföljebb azt ajánlom Aradinak, vegye elő a Kompaszt és nézzen utána, hogy ma már, Magyarország aránylag lassú ipari fejlődése mellett, mennyi osztrák, francia, német, belga tőke van Magyarországon ipari vállalatokban elhelyezve, részben direkte, részvénybirtok révén, részben pénzintézetek közvetítésével.

A. végül Dánielre hivatkozva azt állítja, hogy a magyar mezőgazdaság csekély fejlettsége gátolja a magyar ipar fejlődését. Ezt nem is tagadtam, de állítom most is, hogy egy milliárdnyi ipari behozatalunk túlnyomó nagy része oly cikkekből áll, amelyeket az ország elegendő mennyiségben fogyaszt, hogy belföldi versenyképes üzemek keletkezhetnének. A. tú és gomb példája igazán csak rossz élc számba mehet a következő számok mellett:

Magyarország behozatala volt 1911-ben.*

	Ezer q.	Millió K
Pamutárúk	579 „	255 „
Gyapjúárúk	181 „	156 „
Kalapok	5856 drb	20 „
Férfi és női ruhák	35 q	53 „
Fehérnemű	23 „	29 „
Papiros	609 „	23 „
Papirosárúk	98 „	15 „
Bútorok	76 „	29 „
Gépek	948 „	104 „

* Külkereskedelmi forgalmunk 1911-ben 31. la.

Látjuk tehát, hogy a magyar fogyasztás elég nagy ahhoz, hogy ellátására a belföldön hatalmas, legmodernebb berendezésű gyárak alakuljanak. És ha mégis külföldről hozzuk be ezeket az árukat, úgy ennek nem a mezőgazdaság elmaradt volta az oka, hanem egyes-egyedül az a körülmény, „hogy az összes termelési és szállítási költségeket számba véve, a kérdéses árucikkeket olcsóbban lehet a magyar fogyasztóhoz juttatni, ha Ausztriában gyártjuk, mintha Magyarországon termeljük.” Ez az állításom képezi összes fejtegetéseim alapját; aki az osztrák és magyar ipartelepülés kérdésével foglalkozni akar, annak vagy meg kell cáfolni azt az állítást, hogy a termelés mindig ott történik, ahonnan a fogyasztási piacot legolcsóbban el lehet látni, természetesen ugyanazon vámterületen belül; a számok kérdése kívül esik ezen a problémakörön. Vagy ha ezt helyesnek tartja, pozitív analíziseket kell végeznie arra nézve, hogy melyek Ausztriának a telephely előnyei és vajon ezek természettechnikaiak-e, és így csak a technika esetleges mélyreható változásai képesek azokat eltüntetni, vagy társadalom-kulturális jellegűek, mint például a tanult munkaerő hiányából nálunk előálló bérköltség-többlet, amely az ipar fejlődésével magától eltűnik. Vagy elvi ellenvetések, vagy pozitív analízisek bírnak értékkel; az apró gáncsoskodások, vagy az ország ásványi gazdagságának földcserése nem viszik előbbre a probléma megoldását egy hajszálnyival sem . . .

Aradi pozitív analízis-kísérletemet is kifogásolja. Kifogásai mutatják, hogy nem képes megmaradni egy elvi szempontból körülhatárolt területen. Fölhoztam, hogy az amerikai fából dolgozó bútor-

gyárnak például legkedvezőbb telephelye az osztrák-német határ volna. A. azt kérdezi, hogy miért nem Hamburg? Egyszerűen azért nem, mert nem az volt a probléma, hogy a világpiacon hol lesz a legkedvezőbb telephely, hanem az, hogy az osztrák-magyar vámterületen belül hol volna.

Koksz példámra Aradi azt veti ellen, hogy a budapesti gázgyár „használhatna például resicai szenet is és ebben az esetben Varga egész szállítási theoriája vízbe esik”. De nem az a kérdés, hogy használhatnának-e resicai szenet vagy sem, hanem az, hogy miért drágább Budapesten a budapesti koksz, mint a Bécsből ideszállított.

Ami a textiliparra vonatkozó vizsgálataimat illeti, A. avval véli ezeket megcáfolni, hogy fölveti a kérdést, miért ne bírná meg a gyapot Magyarorszáig a fuvardíjat, ha Amerikából Ausztriáig megbírja. Holott én világosan megírom, hogy minden egyéb körülményt egyenlőnek véve, a textilgyárak azért fognak Csehországban megtelepedni és nem Felsőmagyarországon, mert ott olcsóbb tüzelőanyagot kapnak. Ez tény. És ezt semmiképp sem rontja le az az Aradi által említett lehetőség, hogy valamely textilgyár Felsőmagyarországon szénhulladékkal dolgozhatna.

Mindent egybevetve, Aradi semmivel sem vitte előbbre a kérdés megoldását; az elméleti alapot nem cáfolta meg, pozitív telephelykutatást nem végzett: kifogásai kevésbé átgondoltak. Ilyen körülmények közt azt hiszem, az általa használt gúnyos-fölényes hang az ügy érdekében nem volt helyénvaló, mert elriaszthatja azokat az embereket, akik komoly telephelytanulmányokkal óhajtanak foglalkozni.

KORTÖRTÉNETI

JEGYZETEK

Külföldi aktualitások

A független Albánia.

Königgratznál és Solferinónál bezárult a monarchia előtt a nyugat kapuja. Ezóta a *Drang nach Osten*, amely évtizedek óta fűti a megkopott osztrák imperialista politika kohóját. Már Andrássy figyelme ráterelődött a balkáni hódítások lehetőségeire. A legújabb időkig két pontban volt összefoglalható minden óhajlás: Szaloniki és Albánia, megtestesítői a hódítási törekvéseknek. Az első vágy, Szaloniki és ezzel az aegaei tenger kapujának megnyílása, meghiúsult. Nem követhetjük nyomon e helyütt a kudarc okait. Andrássy még érezte, hogy a szlávokkal való békés megegyezés útján volna eredmény elérhető. Azóta külpolitikánk szlávellenes irányba terelődött és ez, szó sincs róla, összhangban volt és maradt a belpolitikában uralkodó szlavophóbiával. A megegyezés, kifejezetten is, a hallgatólagos barátság kötésének módjával is, elmaradt. A háború Szalonikit idegen kézre juttatta, görög vagy bolgár kézre. Azzal a kétes értékű mentséggel szolgálnak: nem sejtették a török haderő alacsony rendűségét, védekezésre képtelenségét. Ez igaz, de mégse meggyőző; hiszen hosszú évek óta úgy szerepel az európai török birodalom, mint feloszló beteg szervezet s a *status quo* hangos hirdetése csak arra volt jó, hogy várjuk a kedvező konjunktúrát, amikor török rovásra terjeszkehdhetünk. Az 1908. évi ifjú-török forradalom alkalmas is volt Bosznia és Hercegovina anektálására, amely, bármily kevés véleménynyel legyünk is értékéről, kétségkívül szolgálta az új keleti imperializmus politikáját. De a mostani osztozkodásról, Szalonikiről, a monarchia lekésett. Jelenleg igyekeznek és ez felette helyeslendő, legalább arra, hogy az odáig vezető útvonalat és az ezzel gazdasági érdekeink megővását biztosítsa. A keleti vasúttársaságtól, az Üszkü—Szaloniki vasúti vonal tulajdonosától, a részvények többségét most szerezte meg egy osztrák-magyar pénzcsoport, amely mögött kétségkívül a monarchia áll, míg az uvac-mitrovicai vasút kiépítése által Serajevóból összeköttetésünk lesz Szalonikibe. Maga a büszke ábránd, Szaloniki birtoának megszerzése, ködbe múlt.

A másik kérdés Albánia. A szövetségesek háborúja előtt is hallottunk nem egyszer a monarchia albán céljairól, bármily kevéssé is tájékoztatta a sajtó a közvéleményt. Az ott napirenden lévő belső és nem egyszer mesterségesen szított forrongások alkalmával sokszor felmerültek tervek Albánia autonómiájáról. A monarchia, mint az albán

katholikusoknak, akik az északi részeken laknak és számuk mintegy százezer, patrónusa, ezen a címen leküldött papok és megnyitott iskolák útján igyekezett hangulatot teremteni maga mellett. — Az albán kérdésnek van egy pontja, amelyre vonatkozólag nem a hódítás az irányadó szempont, hanem valóban fontos védekezési érdek. Ez a pont Valona és az adriai tengernek Valona mellett fekvő öble. Valonát a szűk, mindössze 75 kilométernyi otrantó-i szoros választja el Brindisitől és az olasz parttól. Tagadhatatlan tehát, hogyha Valona Olaszország hatalmába kerülne, a monarchia útja könnyű szerrel el volna zárható és Triest és Fiume ki volna kényre-kedvre szolgáltatva Olaszország jókedvének. „*Une prison maritime*”, jegyzi meg helyesen egy francia író, tengeri börtön, amelynek kulcsa egy esetleges ellenfél kezei között volna. A monarchia elsősorban való érdeke tehát, hogy Valona olasz kézre ne juthasson. Olaszországban viszont szintén nem kiméinek semmi áldozatot gazdasági és szellemi befolyás nyeresére. Észak-Albániában ugyan ma még sokkal erősebb a monarchia gazdasági befolyása, de délen és erre esik Valona is, az olasz propaganda sikeresen hatolt keresztül, sőt az olasz nyelvet is sikerült elterjeszteniük. Nehéz volna megjósolni Itáliának, amely Tripolis meghódítása óta lett tulajdonképpen hatalom a földközi tengeren, jövő politikáját, amelyet alkalmasint a földközi tenger hatalmi egyensúlyának kérdése fog megszabni. A hármasszövetség azonban korántsem kényszerítő formula s aminthogy keletkezése is olasz részről inkább közbejött eseményeken (Tunis), mint szükségszerűségeen alapult, a jövőre sem nyújt elég biztosítékot. Az olasz irridentizmus Trieszter és a Trentora irányuló hangos agitációjával az albán kérdés szempontjából sem közömbös; ezzel a politikával szükségképpen együtt jár az albán-adriai tenger megszerzése, az olasz ideál, a „*mare nostrum*” megteremtésére. Bárhogy szemléljük is, a monarchiának nagyobb érdeke fűződik Valonához, mint Itáliának, amely a szemközti partot amúgy is őrzi. Érthető volt tehát, hogy Albániának a múlt héten tervezett megszállása legott elmaradt, mihelyt abban Olaszország is oly módon kívánt részt venni, hogy jelöljék ki a hatalmi szférákat, a Skumbi folyónak, amely Albániát északi és déli részre osztja, határukat vétele mellett. A hatalmi körök kijelölése, a *pénétration pacifique*, nem egyéb, mint a végleges foglalás előkészítése és a jelzett esetben Valona olasz kézbe juttatása. A monarchia albán politikája azonban egyébként is megbukott. Görcsösen ellenezte Skutarinak Montenegróhoz való csatolását és ebben presztízis szempontok és az olasz befolyástól való félelem mellett, az a meggyőződés vezette, hogy az autonóm Albánia csak akkor ér valamit, csak akkor szolgálhat védőfal gyanánt a mögötte lévő és ugyancsak a tengerhez gravitáló szláv népekkel szemben, ha a jelentékenyebb helyek megmaradnak az alakítandó albán tartomány részére és általában, ha ez minél nagyobb és értékesebb területet ölel fel. Skutari ugyan megmaradt az autonóm Albánia részére, de az északi részek, Ipek, Prizrend, Djakovo s önként érteződően az Üszkóbót is magában foglaló kosszovói villajet, délen a Szaloniki hátterében levő fontos monasztiri villajet, amelyekben mindenütt nagyobb számú albán lakosság van, szerb illetőleg bolgár

kézen fognak maradni. Csupán két villajet, az eddigi adminisztratív Albánia, a skutari-i és a janinai lesznek az autonóm Albánia alkotórészei. Janinát azonban görögök szállottak meg és ők igénylik itten a nagyobb és tényleg elgörögösödött helyeket is. A görögökkel szemben, akik Dél-Albániában terjeszkedtek, a monarchiának barátságos állásponton kellett lennie, mert ez a terjeszkedés olasz rovására történt. Főként a vallah (magyar néven: zinzár) néptörzs esetében látszik meg az ellentét. Ezen százezer főre becsült élelmes és ügyes nép Dél-Albániában lassankint elgörögösödött. Nem nagyon régen megkezdődött azonban köztük, román rokonságukra való hivatkozással, egy erőteljes és sikeres román propaganda. Minthogy ebből a távoli Románia közvetlen területi gyarapodásra nem számíthat, a görögöktől való elhidegülés elsősorban Olaszországnak kedvez. A monarchia itt is két malomkö közé jutott. Visszatérve az előbbiekre: az autonóm Albánia nem lesz sem elég nagy, sem elég erős, hogy saját súlyával feltartóztathassa a mögötte levő szlávságot. Az autonóm Albánia lakossága körülbelül 1 millió 200.000 lesz; 60%-a mohamedán, 10% katolikus, a többi ortodox, főként a patriarchátus és csak kevésbé az exarchátus alá tartozó lakosság. Albánia a legősibb primitívség állapotában van. Két adat elegendő; egyetlen kilométer vasútvonala sincsen és egészen komoly állítás szerint a halálesetek 70%-a vérbosszú folytán áll elő. Rengeteg áldozatba fog kerülni a gyarmatosítás és nagyon kétséges, hogy mennyi haszonnal fog járni.

Arra a végső következtetésre kell jutnunk, hogy az autonóm Albánia megteremtése korántsem végső és megnyugtató megoldás. Elintézetlen nagy kérdések állanak mögötte és csak átmenetet jelent, amíg a függőben levő kérdések végkép kialakulnak vagy erőszakos úton, vagy természetes erjedés folytán. Megnyugtatót csak egy szlávbarát politika hozhatna létre. Kárpótolni a szerbeket, hogy oly természetes és a monarchia szűkkeblűsége miatt oly életbevágó kívánságuk, az adriai tengerhez való kijutásuk, nem teljesült. Sőt békés szláv politika mellett az sem lett volna veszedelem, ha a szerbek, akik az aegi tengertől elestek, az Adrián kikötőhöz jutottak volna. Békés és tisztességes kereskedelmi versenyben akkor is fölényben lettünk volna a többi államokkal szemben és most nem kellene összeácsolni egy hybrid államalakzat mesterséges egyensúlyozó készülékét, amely a felborulás ellen nem tud biztosítani. (H. B.)

Új irány az amerikai munkásmozgalomban

Szóke József és Sebestyén P. Amerikába vándorolt munkásoktól hozott a posta terjedelmes levelet folyóiratunk szerkesztőségének. Munka nélkül töltött napjaik unalmát üzték el egy kis tanulmány megírásával, amelyben az amerikai munkásmozgalom egy új irányáról számolnak be élénk színekkel, sok helyütt megkapó elevenséggel és az új szervezetbe, az „I. W. W.”-be (*Industrial Workers of the World*) vetett lángoló bizalommal és lelkesedéssel. Azon a megkapó jelenégen felül, hogy két messzeszakadt munkás pompás komolysággal és hozzáértéssel taglalja az amerikai munkásmozgalmat, tárgyi szem-

pontokból is rendkívül érdekes dolgokat olvasunk ki az írásból, amelynek főbb eredményeit — az egész cikket terjegős volta miatt nem közölhetjük — a következőkben ismertetni fogjuk.

Az amerikai munkásmozgalomról is sok ideig az volt a vélemény, hogy az nem fejlődhetik szocialisztikus, még kevésbé revolúciós alapokon. (Sombart: *Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus?*) Néhány véres sztrájk rést tört ugyan ezen a véleményen, de a szervezett munka tekintetében eddig mégis egyedül állott az *American Federation of Labor* a maga békésebb eszközeivel. Angliában is, ahol a 40-es évek chartista eszmeáramlatai és mozgalmi óta a munkásmozgalom békés vágányokba terelődött és a *trade union*-ok tevékenységében nyert kifejezést, csak most, az utóbbi években állott be nagy és előre nem látott változás a szélső szocializmus irányában és a múlt évi óriási tömegsztrájkok során bámulatos meglepetéseket hozott. A francia *Confédération Générale du Travail* története is feltűnteti a szervezett munkásság ilyen átalakulási folyamatát. Amerikában — mint erről munkás-szerzőink tájékoztatnak — szintén bontogatni kezdi szárnyait a szervezett munkások egy új csoportja, az *I. W. W.*, amely, szemben az amerikai munkások hatalmas szervezetével, az *American Federation of Labor*-ral (amelyet elnökének, S. Gomperznek közléséből is ismernek a *Huszádik Század* olvasói) a munkásmozgalomnak egy valójában forradalmi szindikalista irányát jelzi.

Az *I. W. W.* 1905-ben alakult és jelenleg csak 100.000 tagja van. Elenyésző kisebbség, de úgy szimptomatikus jelentősége, mint eddigi tettei teljes figyelmet érdemelnek. Tagjai csak bérmunkások lehetnek, kiket iparok szerint szerveznek. Tekintettel a tőkének óriási koncentrációjára, a szervezetet a legerősebben központosítja, de természetesen a helyi szervezetek megtartásával, úgy, hogy minden szövetséghez tartozó munkás egy helyi (*local*), egy országos (*national*) és egy nemzetközi (*international*) ipari szervezetbe tartozik. Az új szövetség az *A. F. of L.* számos sztrájkjának kudarcát többek között a központosítás hiányára vezeti vissza s ezért maga erősen központosít. Minden ipari osztálynak megvannak a saját alosztályai és azok csoportjai, amelyek szorosban ragaszkodnak a termelés formáihoz. Valamennyi munkás a különböző ipari szervezeteknél egy ipari osztály igazgatása alá és az összes osztályok egy egyetemes végrehajtó-bizottság ellenőrzése alá tartoznak. Az új szervezet, míg egyrésztől rövidebb munkaidőért és magasabb bérért harcol, másrészt ideálja a jövő iparállama, az *One Big Union* megteremtése. Feleslegesnek tartanak minden parlamenti akciót. Harcaikat a közvetlen cselekvéssel (*action directe*) vívják meg, mely két irányban hat a kapitalizmus ellen: gazdasági és politikai téren. Harcai mindenütt forradalmi jellegűek, győzelem és minden áron győzelem a jelszó. Felállítják a sztrájk-örsemeket, hogy megakadályozzák a sztrájktörököt áruló munkájukban; megkísérik szép szóval, fenyegetéssel; ha ez nem használ, ökleikkel vagy más fegyverekkel értetik meg velük, hogy ők nem azért hagytak el a gyárat, mert nem akarnának többé visszatérni, hanem mert élni is akarnak az általuk termelt javakból. A nagy általános sztrájkok mellett ott látjuk a passzív sztrájkot (a szabályok

szigorú betartását), a nyugtalanító sztrájkot (időközönként egy-két napra beszüntetni a munkát és újra felvenni). Nem ritka eset a lassú munka sem, mely alkalomkor bent maradnak a gyárban és dolgoznak, de úgy, hogy a munka nem halad. És végül a *sabotage*. Ezt leginkább ott alkalmazzák, ahol sok sztrájktrő dolgozik. Befurakodnak a sztrájktrők közé és kárt tesznek munkában, gépekben, szerszámokban, úgy, hogy a munkaadó kénytelen elbocsátani a sztrájktrőket és nem mer újakat alkalmazni. Nagy tömeges felvonulással is szoktak a gyár előtt tüntetni, hogy megszégyenítsék, vagy megfélemlítsék a sztrájktrőket. És mert ők komolyan veszik a harcot: erőszakra erőszakkal felelnek. Mivel pedig a kapitalisták a gyáron kívül csak a hatóság igénybevételével, illetőleg az államhatalom segítségével erőszakoskodhatnak a munkásokon, azért a harc itt már politikai jelleget ölt, melynek tipikus példája az úgynevezett *Free speech fight* (szólásszabadságért való küzdelem). Ez nagyon sok áldozatot követel, de még eddig minden ilyen harc győzelemmel végződött. Ha valahol a hatóság megtiltja az I. W. W. tagjainak az utcai népgyűlések tartását, összejönnek tanácskozássra és ha elég erőseknek érzik magukat, azonnal részletes jelentést küldenek az egyetemes végrehajtó-bizottsághoz, értesítik a közelfekvő osztályokat, megválasztják a *fight committee*-t és megkezdik a harcot: kimennek a tiltott helyre gyűlésezni. A rendőrség persze szétveri őket és többeket bebörtönöz. Az I. W. W.-isták újra összejönnek, az elfogottak helyébe újak jönnek; ha a harc nagyon elmérgesedik, még a legtávolabbról eső helyekről is mozgósítják a munkanélkülieket és folytatják a harcot mindaddig, míg a hatóság bele nem fárad, vagy meg nem rémül az egész vidék lázongásától és vissza nem vonja a tiltó határozatot.

Részletesen ismertetik azután szerzőink az I. W. W. eddigi sztrájkjait, 1907-ben mintegy 3000 szövőmunkás Skowheganban (Maine) sztrájkolt teljes győzelemmel. Portland (Oregon) 3000 fűrész munkását szintén sztrájkba vitte. Fizetésüket 1,75 dollárról 2,50 dollárra emelte. Egyúttal megalapozta az I. W. W.-nek a Nyugaton való későbbi térhódítását. Ugyanazon évben Lancasterban 8000 selyemszövőgyári munkás sztrájkolt, de ez az 1907. évi mezőgazdasági krízis folytán eredménytelenül végződött, 1907-ben március 10-től április 22-ig az I. W. W. elkeseredett harcot folytatott Goldfield (Nevada) bányabáróival és az A. F. of L. ellen, akik a sztrájktrőket szolgáltatták. 1907 októberében már teljes ura volt a helyzetnek, fizetésemelés és munkaidő szabályozást biztosított magának. 1909-ben a híres Mackeesrocksi sztrájkot vezette a szövetség, mely 8000 munkást 16 nemzetiségből egyesített a *Pressed Steel Car Co.* telepén. A harcban, amely 11 hétig tartott, jelentékeny számban vettek részt magyarok is. A munkások minden vonalon győztek. 1910—11 telén Brooklynban (N. Y.) négy hónapos sztrájk zajlott le, amely szintén elkeseredett ellentállásra birta a tőkéseket. Válogatás nélküli eszközeiknek egyik áldozata Vincent Buckaforry, ki 10 évi börtönbüntetését a Sing-Sing börtönben üli. A harc fél győzelemmel végződött. Természetesen erős nyomást fejtenek ki a politikai hatóságok az I. W. W. ellen. 1909. nov. 2-án Spokane-ban (Wash.) utóbb Fresno-ban (Kalifornia)

kormányzói rendelettel akarták letörni a vezetőséget. Mindkét helyen a direkt akció volt az I. W. W. válasza; az előbbiben egyszerre 500 férfit és nőt hurcoltak börtönbe, kik előbb éhségstrájkot rendeztek, majd sztrájkba vitték a dolgozó fegyenceket, végül a városi hatóságok nyakába zúdított perekkel bénították meg az állam gépezetét. „Le Fresnoba” volt a jelszó az egész ország területén lévő I. W. W. tagok között s tényleg a harci támadók százai lepték el a legkülönbözőbb irányokból úgy Spokane-t, mint Fresno-t. Mindkét helyen a gyülekezési szabadság korlátlan biztosításával végződött a harc. Majd megindultak özönével a gyülekezési és szólási szabadság megvívásáért indított küzdelmek. Aberdeen (Wash.), Vancouver (B. C), Kansas City, (Mo), Victoria (B. C-) és San-Diego (Cal.) helységeiben minden hely egy-egy harcmező volt s az elért sikerek óriási áldozatokat követeltek. British Columbia területén körülbelül 7000 vasúti munkás teljesen megállította a közlekedést. Világítás nélküli városok, a camp-eken rothadó árucikkek figyelmeztetnek a munkások összetartására. A faipari (lumber) trustetelepen egy adott jelre 5000 munkás tette le a szerszámot. Az óriási területen szétszórt munkatelepen bizottságot választottak és hol lóháton, hol vasúton, néhány nap alatt az összes telepekre elvitték a hadüzenetüket. Csatasorba álltak mindenütt. A bebörtönözött férfiak helyébe nők álltak csecsemőikkel karjukon. A szerzők azután leírják azokat a borzalmatokat, amelyeket az I. W. W. eszméiért küzdő és a munkásságot szervezeteibe tömöríteni igyekvő úttörők elszenvedtek. Szinte hihetetlen, hogy az 1912-ik esztendőben a politikai és munkásüldözések ilyen hajmeresztő rendszerre még fennállhat Kaliforniában, San-Diegóban és más amerikai államokban. A mozgalom egyik vezérének Ted Frazernek egyik barátjához írt levele, amelyet a szervezet kongresszusán is feolvastak, olyan borzalommal tölti el az olvasót, amelyeket a középkor legsötétebb lapjainak olvasásánál is alig érez. Ezt a terjedelmes levelet közlik velünk a szerzők; Ted Frazer és társainak meggyötrése, félhalottra kínzása és számos vezetőnek kíméletlen leöldősése sötét felhőként fogja kísérni a *Wild West* elmaradt vidékein szervezkedő munkások útját. De a civilizált keleti államok úgynevezett demokráciái sem tűntetik ki magukat a sztrájkoló munkások kíméletével. A lawrenci (Massachusetts) sztrájk történetét is leírják részletesen a szerzők minden brutalitásával egyetemben. A sztrájk az *American Woolen Co.* ellen folyt le. Leslie H. Marcy és Frederik Lumner Boydnek a *The International Socialist Review* 1912. áprilisi számában közölt cikke részletesen tájékoztat ezen óriási bérmozgalomról. Massachusetts állam szociális törvényt hozott, amelynél fogva ezentúl 2 órával rövidebb ideig szabad hetenként dolgozni, mint előbb. Ezt a 2 órát a munkaadók levonták a munkások béréből, arra számítva, hogy a sok különféle nemzetiségű összeverődött munkástömeg nem lesz képes szervezkedni és ellenállni. De az I. W. W. harci sorba állította mindezen elemeket és napról-napra fokozódó számban állottak sztrájkba. A sztrájkbizottságban minden nemzetiség és foglalkozási ág képviselve volt. A sztrájk eredménye az volt, hogy 30 ezer munkás bére emelkedett 5%—25% erejéig. A vezéreken állott bosszút az osztályuralom; őket elfogták,

gyilkosságra való bujtogatással vádolva állanak most a bíróság előtt. A lawrencei sztrájknál már igen éles ellentétbe jutott az I. W. W. az A. F. of. L.-l. Utóbbi egy kalap alá helyezte a munkaadókkal és agitációjában állandóan azt hangoztatta, hogy az A. F. of. L. összejátszik a munkáltatókkal a munkásság érdekei ellen. Az A. F. of. L. vezérért, Johann Goldent sikerült is teljesen diszkreditálni a munkásság előtt. A munkáltatók végül is kénytelenek voltak a megvetett és gyűlölt I. W. W.-vel tárgyalásokba bocsátkozni. A tanácskozások során a sztrájkvezérek kifejtették, hogy ők a bajok okait akarják megszüntetni és nem elégsznek meg a mulólagos orvoslással. De felhasználták az alkalmat arra is, hogy terjesszék a forradalmi tanokat és felkeltsék a munkásokban annak tudatát, hogy gazdaságilag és társadalmilag különböznek a munkáltatóktól. Az emberek bebörtönözése, az asszonyok ütlegelése, serdülő fiúknak és lányoknak katonaság által való legázolása mind hozzájárulnak a nyers erő-doktrína kifejlődéséhez és kiváltják a munkásokban a direkt akciót. A munkáltatók maguk is látták, hogy az I. W. W. nem riad vissza a sztrájk folytatásától, sőt erkölcsi hatásait jobban értékeli, mint annak közvetlen csapásait.

Érdekes, hogy a munkás-társszerzők mily öntudatosan jelölik ki a célt és előre látják a várható eredményt. Azt mondják, hogy az I. W. W. célja: reorganizálni és küzdőmódszerüknek megnyerni a hatalmas, a milliós táborral rendelkező A. F. of. L.-t! Felemelő tanúsága ez harcaik meggyőződéses voltának. A társszerzők a következő szavakkal fejezik be beszámolójukat: „Nehéz egy mozgalmat kívülről megítélni. Még nehezebb egy, a tűzvonalon lévőnek emancipálni magát a külső hatások alól. Azonban bármily nehéz is ez, mi némi megelégedéssel tesszük le a tollat, mert úgy érezzük, hogy elég tárgyilagosak voltunk és tudjuk, hogy az elfogulatlan szemlélő az események közvetlen láttára hasonló, vagy talán megkapóbb képet alkotna magának. Végül úgy érezzük, hogy kötelességet róttunk le, amikor a legfejlettebb ipari állam kapitalista- és munkásosztálya közt folyó harc utolsó küzdelmének kezdeteire figyelmeztetjük az olvasót.” (H.)

Honmentés Szatmármegyében

A nacionalista lapok naponta meghordozták a véres kardokat; a türelmes papiros tucatjával termelte a hazaárulókat; a közigazgatás — főispántól a falu bakteréig — lázas tevékenységgel s villogó zsandár-szuronnal mentette a hazát. Megmozdult végül Justitia isten-asszony is, ügyész és vizsgálóbíró akcióba lépett, a bíróság ítél: s egy csomó jelentéktelen gör. kath. papból már ismét mártírokat sikerült csinálnunk.

Ezúttal az „ólmos botok” klasszikus földjén, nemes Szatmármegyében mentették meg a veszélyben forgó hazát olyan szemkápráztató gyorsasággal, hogy ezentúl ne is beszéljen senki a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás lassúságáról: hiszen alig néhány

nap alatt minden fórum lejáratta a „lazító” papok bűnügyeit s azóta már a büntetés elengedéséért beadott felségfolyamodások is visszaérkeztek — elutasító értesítéssel.

Hogy mi is történt csak Szatmárban? Az újonan szervezett görög kath. magyar püspökség helynöke bemutatkozott néhány jórészt magyar beszédű, de el sem vitathatóan román egyházközségben s a hívek (szó sincs róla: a papjaik biztatására) a püspöki bottal megjelent dignitáriust maguk is — bottal fogadták. Erre aztán menten megmozdult a magyar állam minden kipróbált honmentő szerve: csendőrség, szolgabíró, ügyész és vizsgálóbíró. Menten és azonnal megmozdult tehát minden hivatali apparátus, mihelyt püspöki hely nőkről és honmentésről van szó.

Ám Ökörítón valamikor százával pusztult a magyar s ugyanaz a közigazgatás, mely most futó-bajnoki gyorsaságot fejtett ki, akkor napokon át csak telefonon érdeklődött több mint kétszáz megpörkölődött magyar hogyléte iránt s csak akkor mozdult meg már, amikor a fővárosi sajtó vezércikkekben kezdte kérdezni: vajjon Ökörítő Magyarország területén van-e? Azaz, hogy mégis tett már előbb is valamit: a budapesti Mentő Egyesület felajánlkozását először hetykén visszautasította. . .

Hagyjuk ezúttal a kérdés nemzetiségi vonatkozásait, hiszen untig ismert recipe szerint folyt le itt minden: a magyarsággal önkény kultúrközösségbe lépett — sőt jórészt nyelvi közösség eljutott — néhány román községből a „beolvasztás” mániákusai kiváltották a már-már teljesen elszunnyadt faji öntudatot s zsandárral, szolgabíróval, ügyésszel és egyebekkel olyan fokra fűtötték fel bennök a román-nacionalizmust, ahonnan talán félszázad alatt se fog a már egyszer elért állapotig lehiggadni. Itt e kérdés körül hiábavaló úgymint minden szó, beszéd: ami nacionalistáink előtt ezer példával demonstrálták már azt az igazságot, hogy a nyelvi és faji beolvasások soha és sehol nem erőszakos úton történtek, ezer példával demonstrálták, hogy az a beolvasztási politika — amit pl. nálunk a szolgabírói koponyák sütöttek ki — a világon mindenütt csődöt mondott már, sőt tízszeres, meg százszoros faji öntudatot, heves és lebírhatatlan reakciót váltott ki mindenhol. Ezeknek az uraknak azonban hiában minden demonstrálás, minden tanulság: a *furor nationalis* náluk krónikussá vált már s így bár van szemük, de nem látnak, fülük is van, de nem hallanak vele, mert — nem akarnak.

Ám volna az ügy — e legújabb honmentés — tanulságaképpen két egyébféle észrevételünk:

1. Vajjon más természetű dolgokban is olyan amerikai gyorsasá-

ságú a magyar közigazgatás és judikatúra, mint az egyház, a püspöki helynök úr szolgálatában?

2. Vajjon amikor az állam — az új püspökség felállításával — magára vállalta a leendő méltóságos püspök úr dotációjának s a nagyságos és főtisztelendő kanonok urak stallumainak, tehát évente súlyos tízezreknek a fizetgetését (merthogy a vallás és tanulmányi alap deficittel dolgozik évek óta s így az állam lesz itt is a kész-fizető kezes): volt-e már az új püspökség területén minden községben iskola s bevolt-e töltve minden orvosi állás? Oh, nem minden községben — nem vagyunk mi fantaszták! — hanem csak a körökben: 10—15 falura egy orvost számítva?

Mert hogy minden falunak orvosa is legyen: ez utópia. Csak papokban ne legyen hiány! Hiszen pl. Érmindszent községben (ott fekszik ez a helység Szatmármegye határszélén, de már a Szilágyságban, s 820 a lélekszáma) van három pap is, kik közül kettőnek a magyar állam fizet évi 1600 koronákat kongrua címen, orvos azonban csak $\frac{1}{11}$ rész vagyon. Mert hogy tíz más községgel együttesen alkot ez a falu egy „orvosi körzet-et.” Ez az $\frac{1}{11}$ orvos pedig kb. 20 kilométerre lakik Érmindszenttől. (Csak a kép teljességéért jegyezzük meg meg, hogy az odavivő út az év $\frac{3}{5}$ részében járhatatlan sártenger.)

No, de hát a magyar állam nem materialista, hanem ideális nézőpontú végképen. A testet — mint a középkor aszkézise tette — megveti ő is. Ha annak akad baja: tőle ugyan pusztulhat. Ám ha véletlenül valakinek a lelke volna veszendőben, milyen jó az, hogy egyszerre három pap is siethet segítségére s mentheti meg, szegényt, az elkárhozástól: ostya, úrvacsora, utolsó kenet vagy ördög-üzés bőválasztékú módozataival. . . .

(Nagy János)

A zsidó államtitkár

Örömtüzek gyúlnak ki szerte az országban, ünnepi gyer-tyákat gyűjtanak meg a kisvárdai zsidótemplomban: hozsanna, Vadász Lipót államtitkár lett! Az örömrivalgás nemcsak a vidéken lakó naiv hitű polgártársak ajkait hagyja el, nemcsak ők üdvözlik egy jobb jövő hajnalhasadását, a filozemita fővárosi sajtó is megpendíti lantjának legérezelmesebb húrjait és szerenádot ad az új csillag feljöttére. Még a *Világ* is, ez a radikális újság, rosszul titkolt örömmel szemléli a magyar közélet legfrissebb eseményét, a zsidó államtitkárt. Hogy is történt ez a bámulatos dolog? Minek köszönhetjük a liberalizmus új diadalát? Ne törjük a fejünket sokáig, megfelel rá Tisza István:

„én nem nézem a vallást, csak a jellemet és tehetséget”! Jellem és tehetség, mint a magyar politikai élet vezércsillagai, milyen szép perspektíva! De a munkapárt analfabétái és üzletes politikusai, az Ertsey Péterek és Mayer Ödönök, a rendszert fenntartó korrumpáló banktőke és nem utoljára a fehértiszta miniszterelnök, mintha kétséget sugalnának belénk, hogy Magyarországon talán mégsem a jellem és tehetség kettős erénye segít az érvényesüléshez és a díszes állásokhoz? Az új államtitkár esetében is, ha az ügyet egy kevésbé megvizsgáljuk, rájövünk, hogy őt se jelleme és tehetsége, hanem egészen más okok juttatták az államtitkári méltóságba.

Nekünk meglehetősen közömbös, hogy Vadász Lipótnak hívják-e az igazságügyi államtitkárt, vagy Kenedi Gézának? Maga az eset azonban a nyomában fellépő megtévesztő jelzőszavak miatt megérdemli a méltatást főleg azért, mert a kinevezés célja a polgárság politikai iskolázatlanságának felhasználása.

Mindenekelőtt ne higyük, hogy egyes zsidóvallású férfiaknak fontos állásokba, nagy és jövedelmező pozícióba juttatása új keletű dolog. Régóta megvan az útja annak, hogy zsidóvallású egyének a kormánytól kitüntetést, címeket és állásokat kapjanak. Tehetséggel és szorgalommal ugyan nem, de korteszolgálatokkal, a kormánycélok szolgálai előmozdításával és főként üzleti közreműködéssel mindig tudtak címbeli és egyéb ilyfajta előnyöket szerezni maguknak. Rendszer volt ez a régi szabadelvűpártban és így maradt a koalíció alatt is. Igaz, hogy államtitkárságot, kivéve Horn Edét, eddig még nem nyertek el s e tekintetben az eddiginél tovább mentek egy lépéssel. De a helyzet ezt a további lépést is megmagyarázza. A kormány állása olyan gyenge, annyira elveszítette talaját a közvéleményben, hogy rászorul erre a kortesfogásra. A zsidóság bizonyos rétegei, főleg a városi polgárság köréből, kezdtek elégedetlenkedni a kormánnyal. Nyugtalanította őket a kormány szűkkeblűsége a választójog kiterjesztésénél, makacssága a korcs adótörvények felfüggesztése ügyében. Őket bélyegezte meg enyhítés és cáfolat nélkül Kubinyi Géza pájeszeseknek. Ezt a zsidóságot ki kellett engesztelni, meg kellett újra nyerni. — S ebben a törekvésben igen jól épített a zsidóvallású tömegek, — lélektanilag eléggé érthető — gyöngeségére, hogy saját ügyüknek tekintik, saját helyzetük javulásának tudják be hit-sorsosuk emelkedését, bármilyen távol álljon is osztályhelyzetét tekintve tőlük. (Mellesleg szólva a következő tíz évben számos

érdemes és tekintélyes zsidó hivatalnok haladását kisebb állásokban azzal a kifogással fogják meghíúsítani, hogy a liberalizmusnak Vadász Lipóttal már elég tétetett!) De hozzájárul e kinevezéshez a bosszúállás gondolata is. A legnevesebb arisztokraták tudvalevőleg nagyban és egészben véve elfordultak a mai kormányrendszerrel és kíméletlenül ostorozzák a kormány és bankok társas üzleteit. Ennek a megbosszulása kezdődött meg a Heltai főpolgármesterré választatása által és ennek folytatása ez a kinevezés, zsidó államtitkárnak az államügyek élére állítása, azzal a hallgatóságos fenyegetéssel: vigyázzatok és javuljatok meg, mert különben nem fogunk az elsónél megállani. Ennek a fenyegetésnek egy tragikomikus oldala is van. Vadász Lipót tudvalevőleg ügyvédi minőségében kiszolgálója, amolyan jobbfejta házizsidója volt az arisztokratáknak, akik azután jutalmul nagy költséggel, részben saját költségükön, behozták őt a képviselőházba is. A kormány mostan csúffá tette Vadász Lipót régi gazdáit.

Tisza állításának az a része tehát, hogy ő a vallást nem nézi, könnyen megcáfolható. Ellenkezőleg, ő éppen a vallást nézte és Vadász Lipót magas méltóságát csakis rendezetlen felekezeti viszonyainak köszönheti.

Hogy állunk most a másik két tényezővel: a tehetséggel és a jellemmel? Kétségtelen, hogy Vadász Lipót műveltség és tehetség dolgában különb a munkapárti képviselők nagy részénél. Ez azonban a tudatlanság és parlagiasság ezen sivatagjában még nem jelent sokat. Vadász Lipót, mint kisvárdai ügyvéd nagy vagyont szerzett, kitűnően értett a parcellázáshoz, a vidéki banküzletekhez, s mint megírtuk, az arisztokrata kliensek kiszolgálásához. Sohasem hallottunk azonban arról, hogy az állami élet és jelesül az igazságszolgáltatás nagy és közérdekű kérdéseit tekintetében bármit is produkált volna; hogy ezen ügyekben átfogó gondolkodású, nagy koncepciójú ember, akit tehát tehetsége képesítene állására. Kitűnő zsidó-vallású bírák hiába várják az előléptetést, a minisztériumok nagy része még mindig el van zárva a legtehetségesebb zsidó-vallású hivatalnokok előtt is, komoly készütségű zsidó tudósok hiába kopogtatnak az egyetemen; vallásuk tilalomfaként szegi be útjukat. És éppen a jogi életben abszolúte súlytalan, nem jogász, hanem ügyvéd-üzletember Vadász Lipót volna tehetőségénél fogva méltó e nagy állásra?

A házszabály revízió, az ú. n. lex Vadász meghozatala

alkalmával tartott beszéde után, így nyilatkozott Vadász Lipót patrónusa, Tisza István: „És ennek az embernek az obstrukció következtében két évig kellett várni, amíg ezt a beszédet elmondhatta!” A szóbanforgó két év alatt történtek a liberalizmus elleni legsúlyosabb támadások. A sajtó és a gyülekezési jog elleni merényletek, Barkóczy kényúr Alma és a klerikalizmus, az adókérdés, a választójog, a tanítók egyesületének felfüggesztése, amely különösen is felkérte őt, eredménytelenül a közbelépésre, a perrendtartásnak a kereskedelem és iparra nézve sérelmes intézkedései, stb. Az obstrukció egyáltalában nem vette el a lehetőséget Vadász Lipóttól, hogy ezen reakció ellen akár a pártban, akár a parlamentben szót emeljen. De Tisza Istvánnak ebben mégis igaza van. Valóban két évig kellett várni Vadász Lipótnak arra a beszédre, amellyel a reakciós kormánynak kedvében járhatott és amely méltóvá tette őt — az államtitkárságra. Sőt, a hárszabályrevíziós beszéd elmondhatása, hogy őt érte ez a *dulce decorum et decus*, amely útját a magasba segítette, éppen jutalma volt kétévi meghunyászkodásának.

S ha meggondoljuk, hogy Vadász Lipót, mielőtt politikai karrieréről álmodott volna, egyike volt a progresszív jelszavakat úton-útfélen hangoztató, magukat radikálisnak valló férfiaknak, aki minden alkalommal hangosan hirdette is ezen elveket és csak képviselővé választásának idejében látta jónak visszavonulást fűjni: akkor előttünk áll egész fenségességében a jellemzilárdság is, amely egy zsidóvallású igazságügyi államtitkár legfőbb erénye és ékessége.

A Vadász Lipót államtitkársága nekünk nem meglepetés. Egy véletlen konjunktúra zsidó vallását külön értékékké emelte, személyileg pedig minden tulajdonsága megvan, amelyet Magyarországon a magas állások betöltésénél a Tisza-Lukács rendszer idején megkívánnak. (Várdai.)

A hajdúdorogi püspökség

„Itt a hegy is, a róna is, a madár is, a várrom is, a nádas is, a harangszó is a mi erősségünk. Aki ebbe az erősségbe kerül, annak lelkét megfogta, megbabonázta, rabbá tette a magyar géniusz.” *Pesti Hírlap*, 1913. április 19. 1. old.

A képviselőház múlt év december hó 13-án tartott ülésén, a vallás- és közoktatásügyi tárca tárgyalásánál Pop Csicsó István szótvetette az új görög-katholikus püspökség dolgait és felsorolt egy csomó

román községet, amelyeket a régi egyházmegyékből kiszakítva, az új püspökséghez csatoltak. A szónokot folytonos közbeszólásokkal zavarták és ráfogták, hogy magyar községeket sorol fel, mint románokat. Pop Csicsó megemlítette azt is, hogy a felsorolt községek tiltakoztak az új beosztás ellen. „— Blankettán” — válaszolta Beöthy Pál. A közvélemény napirendre tért a kérdések fölött, sőt a *Pesti Hírlap* bizonyítgatásaira elhitte, hogy az új püspökség a hívek kívánságára létesült, hogy éle nem a románok ellen van fordítva és hogy ebben az esetben is Pop Csicsóék „lázítanak.” Csakhogy néhány hét múlva különös dolgok történtek. A részegei „magyarok” meg sem hallgatták a kiküldött Jaczkovics Mihály vikáriust. „*Nu stim ungureste ...*” — „nem tudunk magyarul” ... A másik „magyar” községbe, Piskátra el sem mer menni a vikárius, Szaniszlóra sem kívánczik. A „magyar” hívek nagyon különös előkészületeket tesznek fogadtatására. A vikárius kénytelen lemondani körútja folytatásáról és a közigazgatási megoldást veszi igénybe. Madarassy István főszolgabíró kíséretében megy ki az egyik elégedetlenkedő községbe, Kismajtényre és a régi jól-bevált recept szerint összeütközést, „hatóság elleni erőszakot” provokál. Amint az már történni szokott, a csendőrség összefogdossa a legártatlanabbakat és bezáratja őket. A ruthén vikárius azt hitte, hogy ezáltal megfélemlíti a román magyarokat, azaz magyar románokat, de elszámította magát. Szamosdobon már csendőr kíséretével együtt megszalasztják, Pocsaj „színmagyar” községben pedig kidobják az iskolából. Sőt amikor repülőfélben legalább útiköltségei megtérítését kéri, kikacagják. Ha más nem is, de ez az anyagi sikertelenség végleg elveszi a derék úr kedvét a további kísérletezéstől. Az intéző körök egész buzgótsága egyelőre a letartóztatott és a még le nem tartóztatott „lázdók” nyaggtatásában merül ki és a kormány legdrágább félhivatalosa, a *Budapesti Hírlap*, a büntetőtörvény revízióját sürgeti, „... mert a büntetőtörvény ma még tehetetlen az izgatások megakadályozására, tessék mielőbb revideálni a hűtlenségről szóló fejezeteket a 142-től a 174-ik szakaszig és novelláris úton gondoskodni arról, hogy az állam és a magyar nemzet ellen elkövetett minden cselekmény megtalálja ítéldbíráját.”* A közvélemény előtt pedig egyre zavarosabbá, érthetlenebbé válik a kérdés. A sovén közvéleményt újra nagy csalódás érte, csak a kormány találta meg számításait. Elvégre a kormány tisztán látott és ezt a kifejlődést akarta, forszírozta. A hajdudorogi görög-katolikus magyar (?) püspökség létesítésén két tényező dolgozott, a kormány és a sovén közvélemény szószólói. A kormányt nem vezették nemzeti szempontok, hanem kizárólag hatalmi kérdéseket tartott szem előtt. Az új püspökség a kormány szempontjából új lekötelezési alkalmakat, újabb exponenseket és új szavazókat, sőt korteseket jelent. Ezenkívül még más céljai is voltak és vannak a kormánynak. Azáltal, hogy az új püspökséghez csatolt egy csomó román községet, elégedetlenséget, nyugtalanságot idézett elő a románság körében. Kormányférfiaink nagyon jól tudják, hogy ezeknek a községeknek nagyrészt úgysem lehet az

* „A román papság nevelése.” *Budapesti Hírlap*, 1913. április 27.

új püspökséghez csatolni. Nekik csak a nyugtalanságra van szükségük, hogy azután ezen az alapon alkudozhassanak a román nemzetiségi párttal. „Visszaadunk néhány községet, de ...” És ez különösen az új választások idejében lesz fontos a kormányra nézve, egy csomó sópénzt takarít meg és kevesebb fegyveres készenléetet kell hogy lekössön a román kerületekben. Ez a magyarázata annak, hogy a kormány legkevésbé sem gondol az új püspökség „magyar jellegének” kidomborítására, megelégszik a görög liturgiával. És ezen a ponton érte a legsúlyosabb csapás a soviniztákat. A román görög-katholikusoknál román, a ruthéneknél szláv marad a liturgia, míg az övék román és szláv helyett görög lesz. Sőt a pápai bulla szigorúan kiköti, hogy a liturgiában a magyar nyelvet soha, semmi körülmények között sem szabad használni. Pedig a múltban legalább helyenként és időnként használták: ennek a hallgatagon túrt magyar liturgiának is véget vetett a hajdúdorogi püspökség felállítása.

Pedig a sovén közvélemény szószólói hosszú harcot folytattak a püspökségért és a magyar liturgiáért. A főrumon, a sajtóban, Bécsben és Rómában. Bár nem tartozik szorosan vett tárgyunkhoz, azért mégis érdekes és fontos reámutatni ennek a küzdelemnek „tudományos” fegyvertárára. Amint az ilyen esetben rendszeren megszokott történni, egy kissé megkorrigálták azokat a történelmi igazságokat, amelyekre hivatkoztak. Az 1900 évi római zarándoklattal kapcsolatban egy emlékkönyvet készítettek és ebben megállapítják, hogy „... hazánkban görög szertartású magyarok minden időben voltak és ... azok az isteni szolgálatokban a magyar nyelvvel minden valószínűség szerint kezdettől fogva éltek”.* Ez a megállapítás enyhén szólva téves, 1640 körül például a munkácsi püspökség területén élő görög katolikusok kunok és ruthének,** 1585-ben I. Lipót Monasterli Demetert a szatmárnémetii rácok és az ottani, továbbá ugoesai, ungi, beregi és szabolcsi ruthének főmoderátorává nevezi ki, de a magyarokat nem említi.*** De Camillis püspök I. Lipóthoz intézett levelében† beszél ruthén, rác és román híveiről, de magyarokról említést sem tesz. Sőt De Camillis püspök végrendeletében ezer forintot hagyományozott egy oly tanító részére, aki magyar és latin nyelvre és énekekre tanítja a gyermekeket. A végrendeletet nem lehetett végrehajtani, mert ilyen tanító nem akadt. Az „Emlékirat” tudós írói nem törődtek az ilyen apróságokkal, hanem minden további nélkül megállapítják, hogy De Camillis magyar vidékeken magyarul prédikáltatott magyar híveinek.

Kétszáz évvel ezelőtt még Dorogon is csak nagyon kevés magyar görög-katholikus lehetett, hogyha egyáltalában volt. 1748-ban a két dorogi görög-katholikus lelkész közül az egyik ruthén, a másik pedig román volt. †† Amikor pedig 1765-ben Mária Thereszia biztost küld ki

* *Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról.* Budapest, 1901.

** Hodinka Antal: *A munkácsi görög szertartású papság okmánytára,* Ungvár, 1910.

*** Ugyanott.

† 1692-ben. Ugyanott.

†† Böhm János: *A liturgikus nyelvekről.* Eger, 1897.

Dorogra, az határozatába foglalja, hogy a dorogiak ezután főbírónak mindig ruthént, első tanácsosnak pedig mindig román válasszanak.* Vagyis a dorogi magyarság nagyon kisszámú lehetett abban az időben. De kisszámú lehetett egyáltalában a magyar görög-katholikusok száma. 1773-ban egy bizottság alakult a liturgikus könyvek rendezésére. Ebben a bizottságban részt vettek az összes görög-katholikus egyházmegyék küldöttei és egyiknek sem jutott eszébe, hogy a szláv és román nyelveken kívül a magyar nyelvet is megemlítsék.** A liturgikus könyvek csak ezeken a nyelveken készültek. Magyar könyvre nem volt szükség, mert a magyar hívők száma elenyésző csekély volt.

Természetes, hogy az ilyen érvekkel dolgozó sovíniszták a napisajtóban, a *Pesti Hírlap*-ban és a *Budapesti Hírlap*-ban írtó harcot indítottak különösen a románság ellen, akikben ellenfélre véltek találni. Pedig a románság az új püspökség felállítását eleinte közönyösen nézte. Sőt az 1911. évi november 9-én tartott román püspöki gyűlés örömmel vette tudomásul az új püspökség felállítását és csak akkor mozdultak meg, amikor az új püspökség területét román községekkel egészítették ki. Akkor is csak a papság tiltakozott még, a nép maga nyugodtan viselkedett. Ezt a nyugalmat felülről zavarták meg azzal, hogy irtóhadjáratot vezettek a tiltakozó görög-katholikus román papok ellen. Hogy milyen mohó volt ez a hajsza, arra kitűnő példa German Octavián hadrédi pap esete. A tordai ügyészség vádja szerint German prédikáció közben lazított a magyarság ellen. A tárgyaláson vádlott tagad. Közel harminc tanú a pap mellett tesz vallomást, de egy magyar asszony ellene vall és ennek alapján három hónapi fogházra ítélik. Ezek és az ehhez hasonló esetek váltották ki az ellenszenvet és csak természetes, hogy az új püspökségnek egyre több ellensége támadt. Az ellenséges indulat azután több forrásból is táplálkozott. Az új püspökségbe kebelezett románok nem értették meg, hogy miért cseréljék fel a román liturgiát göröggel, amelyet nem értenek. Az elnyomott nemzetiségi nyelv utolsó menedéke az egyház és így természetes, hogy azt minden erejükkel védik. De volt az idegenkedésnek más oka is. A görög-katholikus román pap együtt élt népével, nem élvezte a közigazgatási támogatást, maga volt kénytelen a párbérbehajtást sürgetni. Barátságos úton. Vagyis reá volt szorulva a nép jóakarására és kénytelen volt velük jól bánni. Ezzel szemben jól tudták, hogy a magyar papok alatt ugyancsak megváltozik a helyzet. Akkor majd föléjük kerül a pap és a közigazgatás rendelkezésére fog állani. A románságnál az egyházi ügyekben is erősen érvényesül a világiak befolyása és ezt a befolyást védik bár öntudatlanul is a renitensek.

Természetesen mindezek a kérdések ösmeretlenek a sovíniszták előtt és izzó gyűlölettel vannak eltelve az új püspökség románjai ellen. A kolozsvári magyarság például átírt a szatmári vizsgálóbíróknak és sürgetik a megtorlást, a letartóztatást szigorú megbüntetését. Ez a kérvény nem az emberi gonoszság, hanem a tudatlanságnak kiáltó

* Ugyanott.

** Ugyanott.

bizonyítványa. És erre a közhangulatra építenek a közigazgatási hatóságok, amikor a renitens falukban valósággal törvényenkívüli helyzetet teremtenek. Pedig az egész erőlködés meddő. A román községek nagy részét amúgyis visszacsatolják, a sok izgalom, szenvedés céltalan, — legfeljebb arra jó, hogy a kormány ezek alapján megszarolhassa a nemzetiségi pártot. És hogy ezt a közvélemény, sőt az ellenzék helyeslése mellett végezheti, az szomorú bizonyíték a közéletünk nívtlanságának. (E. V.)

Szabad tanítás, objektív tudományosság és rendőrállam

Néhány szabadgondolkodó *Úttörő Társaság* címen egyesületet akart alakítani. Céljuk a szabad tanítás lett volna. Ősi szokás szerint az alapszabályok pár esztendeig a belügyminisztérium valamelyik asztalfiókjában hevertének. Esztendőök múltával alapos megfontolás után a belügyminiszter úr határozott. Az egyesületet nem engedélyezte, finom, magyar szabadságjogi műnyelven „láttamozási záradékkal elláthatóknak nem találta” az alapszabályokat. Erről a székesfőváros polgármesterét a következő szavakkal értesítette: „Értesítem a polgármester urat, hogy az alapszabályokat láttamozási záradékkal elláthatóknak nem találtam, mert az egyesület megalakításában részt vett egyének nem nyújtanak kellő biztosítékot arra nézve, hogy az egyesület által fenntartott szabad iskola az objektív igazságok hirdetője lenne”.

Az egyesülési szabadságról uralkodó közfelfogásra szerfelett jellemző, hogy még ezen a határozaton mérsékeltlen felháborodó liberális újságok is legjobban azon zúdultak fel, hogy a belügyminiszternek nem nyújtott kellő garanciát egy oly társaság, melynek alapítói közt helyet foglal egy műegyetemi tanár, egy országgyűlési képviselő, sőt egy volt államtitkár!

Holott itt igazán nem ez a kérdés. Vélekedhetik valaki akárhogy Fényes Samuról s azokról, kik vele szabad iskolát alapítottak. Hiheti, hogy szintiszta igazságokat vallanak, de hiheti, hogy a tudományegyetem teológiai fakultásán, vagy a kultuszminiszter által jóváhagyott tankönyvekben objektívebb igazságokat hirdetnek. Hiheti, hogy az energetika tartalmazza a minden dolgok zárját kinyitó bűvös formulát és kételkedhetik is ebben. De ha híve a kutatás és a propaganda szabadságának, akkor a belügyminiszter határozatán feltétlenül meg kell botránkozni. Nem érdekel bennünket, kik azok az urak, kik a belügyminiszternek nem nyújtanak garanciát, résztvettek-e vagy nem az egyesület alapításában azok, kikre a miniszter úr célzott, sőt ütött is, s akik „Tévedés, nem én voltam, pardon” felkiáltással az útból félreállottak. Előttünk a döntésben jelentkező elvi kultúrbotránny fontos, s nem az, hogy a miniszter úr tévedett-e a személyekben avagy nem.

Hallottunk már a magyar egyesületi jogi praxis terén üzött visszaélések palástolására nem egy vérlázító indokolást, de

ilyen felháborítót s a szabadságjogok értékelésére és kezelésére ennyire karakterisztikusat még aligha.

A belügyminiszter úr megállapítja, hogy az egyesület alapítóiban nincs meg a garancia objektív igazságok hirdetésére! Vajjon a belügyminiszter úrban nem támadt kétség: ő-e a legfőbb mértéke az objektív igazságoknak? Eddig szolgabírák gyűlésbetiltó határozataiban olvastuk, hogy ezt vagy azt a gyűlést nem engedélyezik, mert a bejelentőkben nincs meg a gyűlés nyugodt, „objektív” lefolyására a kellő garancia. A belügyminiszter úr az itt kifejezésre jutott elvet viszi át nyíltan a szabad tanításra s az egyesülési jogra. Olvashatunk azután majd efféle is: nem engedélyezem ezt vagy azt a munkásegyletet, mert vezetői nem nyújtanak kellő garanciát a munkásérdekek igaz képviselőjére, nem engedélyezem ezt vagy azt a jótékony egyesületet, mert alapítói nem eléggé jószívűek, ezt vagy azt a felekezeti egyesületet, mert alapítói nem eléggé hitbuzgó reformátusok, katolikusok vagy izraeliták.

A rendőrállam lelke beszél a belügyminiszterből. Ő a legfőbb rendőr: minden dolgok mértéke, az alattvalók legfőbb papja és tanítója. Nem éri be azzal, hogy az állam nevezi ki az „objektív hit” főpapjait, az állam tölti be az egyetem katedráit, az állam mondja meg csalhatatlanul, ki képviseli az iskolákban az objektív tudományosságot. A szabad tanítást is csak állami rendezésben, rendőri felügyelet alatt tudja elképzelni. Ideálja az állami parancssóra működő szabad tanítás. Megérjük még, hogy nemcsak a hivatalos objektív tudományosság képviselőjének kell családfát vagy politikai érdemeket kimutatni, hanem a szegény „objektív” szabad tanítóknak is.

Megható különben a belügyminiszter úrnak az „objektív” igazságokhoz való ragaszkodása. Úgy látszik nem hajlandó elismerni, hogy világszemléletet, világnézetet kifejező rendszereken jelentős mértékben megérzik nemcsak a gondolkodó éleslátása, műveltsége, hanem társadalmi helyzete, sőt vérmérséklete is. Az Ostwald-féle világfelfogásban, amelyhez a legközelebb állnak az *Úttörő Társaság* hirdette elvek, kétségtelenül szintén vannak szubjektív elemek. De ez távolról sem jelenti, hogy világnézeteket nem szabad hirdetni, tanítani. Hisz a filozófiának tanszéke van az egyetemen, a bölcsészeti és a hittudományi fakultásokon, sőt tanítják a gimnáziumokban is. Hiszi-e a tudós belügyminiszter úr, hogy ha a kinevezett filozófiaprofesszorok véleményét megkérdezné a különböző filozófiai rendszerekre vonatkozólag, olyan egyöntetű választ kapna arra a kérdésre: melyik közülük az objektíve igaz? De az iskolákban nemcsak bölcséletet tanítanak, hanem hittant is. És ha szabad a világ folyásába beavatkozó, jutalmazó és bosszúálló Isten hitét hirdetni, talán szabad azt is vallani, hogy a dolgok lényege az energia. Mennyivel felette áll a magyar kir. belügyminiszter úr fel nem világosodott abszolútizmusának a Nagy Frigyes felvilágosodott abszolútizmusa. A mai Magyarországról nem mond-

hatnák el az ország urai: *In meinem Lande kann jeder nach seiner Façon* selig werden.

De talán nem is szabad nagyon megütödnünk azon, hogy nálunk oly kevés vizet zavar egy szabadiskola betiltása. Ahol *en masse* tiporják a szabadság jogokat, ahol a tömeges jogtalanság sem váltott ki arányos reakciót, ott nem csoda, ha egy-két izolált igazságtalanság nem kelt nagyobb hatást. A francia egyesülési jog szerint ugyan lehetetlenség lett volna az *Úttörő Társaság* tudomásul vételének megtagadása, de ha valami ehhez hasonló történt volna Franciaországban, kétségtelenül meetinget tartottak volna a legkülönbözőbb irányú kutatók és publicisták. Egy kissé érzékeny kultúrállamban óriási felháborodást váltott volna ki az is, hogy egy tréfa miatt heteken át tartottak egy munkájából becsületesen megélő nőt a toloncházban. Nálunk ez legutóbb a közvélemény minden különösebb felzúdulása nélkül történhetett meg.

Az ilyesmi „liberálisainkat” sem izgatja nagyon. Ők örömmámorban úsznak, ha államtikárrá lesz egy zsidó fiskális. Minden berek hangos az örömtől: Magyarországon nem nézik a vallást! Arról nem beszélnek, hogy nem nézik az egyesülésnek, a gyülekezésnek, a sajtónak a szabadságát. S akik dicsérik a vallási toleranciát, nem gondolnak arra, hogy vallási tolerancia elsősorban ott terem meg, hol erőteljes kultúrélet van, s intenzív kultúra nem képzelhető el a tanítás, s az agitáció szabadsága nélkül. Nálunk, ahol a legősibb s legerősebb szabadságjogi küzdelem a vallásszabadságért folyt, sokak előtt teljesnek tűnnek a magyar demokrácia, ha a pesti főrabbit meghívják a főrendiházba vagy ha az állam egyenlően segíeyzné az összes felekezeteket. Holott igazán a hit élete is csak ott szabad, ahol az állam beavatkozásától mentes. Még fokozottabb mértékben vonatkozik ez azonban a tudományos életre. A hit sokszor a tekintély elvén nyugszik, a tudás ezen nem nyugodhatik. Nagy tekintélye lehet egy államfőnek, egy belügyminiszternek, sőt egy rendőrkapitánynak. De rendőri engedélyen, rendőri tekintélyen nyugvó tudomány csak a jelenleg uralkodó belügyminiszter úr fantáziájában él. Annak a belügyminiszternek a fantáziájában, akiben nincs nyoma a pilátusi kételynek, s aki nem szégyenli vallani, hogy az egyesületi rendszet feladata annak a meghatározása: mi az objektív igazság hirdetésének a garanciája. (R. Z.)

Állami Gyermekvédelem*

— Válasz —

A *Huszadik Század* 1911-ik évfolyamában a magyar állami gyermekvédelem rendszerének szociálfilozófiai alapjait ismertettem Bosnyák Zoltán tanai alapján. A szerkesztőség ennek folytán úgy hiszem nem tagadhatja nekem meg, hogy a f. évi áprilisi számban „állami gyermekvédelem” cím alatt a magyar állami gyermekvédelem gyakorlatát támadó cikkekre néhány megjegyzést tegyek.

Mindenekelőtt tiltakoznom kell az ellen, hogy egy esetből bármilyen szép, bármilyen megható szavakkal, bármily magas szép irodalmi nívón is legyen az megírva, valamely intézményt bírálni lehessen. Egy rossz esetből 68.000 gyermek gondozását illetőleg következtetést vonni ép oly indokolt eljárás, mint amikor egy eredménytelen sztrájk után a munkás kilép a szakszervezetből, hogy nem, érnek a szakszervezetek semmit.

A fővárosi rendőrség évente legalább 150 olyan gyermeket szállít nekünk be, akiket feljelentés alapján tartott beható vizsgálat után az édes szülőktől el kellett venni. A Ferri *Entartete Mutter* esetei. Ezután én tanulmányt írhatnék arról, hogy a budapesti anyák intézménye rossz? Egy esetből más következtetést vonni nem lehet, mint azt, hogy ezen esetben az állami gyermekmenhely két közege, a gyermek ellenőrzésével megbízott teleporvos s a teleporvos ellenőrzésével megbízott igazgató-főorvos, kötelességüket nem teljesítették. De szabad-e egy tényállást komoly szaklapban 13 éves gyermeknek évekre visszanyúló emlékképei alapján ismertetni? A gyermek tanúzás tudományos kutatása ily irányban másra tanít.

A magyar állam gyermekvédelmi rendszere a világon a leg-tökéletesebb. Nagyobbat teremteni nem lehetett, mint az elhagyott gyermeknek megadni a jogot az állam védelmére, tehát a leghatalmasabb erőforrást állítani az elhagyott gyermek szolgálatába. Az, hogy az állam által való eltartásra törvényes jogot adtak az elhagyott gyermeknek, oly kultúrtörténeti lépés, amelyet kellőképp majd a későkor kultúrtörténetírói fognak méltányolni, ha keresni fogják, hogy mely államban lett legelőször emberi jog az államhoz törvénybe iktatva.

De amily szikla szilárd minden szakember előtt az a meggyőződés, hogy gyermekvédelmi rendszerünk a leg-tökéletesebb, ép annyira nem juthat senkinek eszébe sem azt állítani, hogy a gyakorlat már elérte ezt a tökéletességet. A rendszer gyönyörű hangszerén a zenészek még kezdők. De nap-nap után tökéletesbedik a gyakorlat és az 1903-ig visszanyúló panaszokkal szemben nyugodtan mondhatjuk, hogy ma ezek lehetetlenek mindig, feltéve, hogy a vezető tisztviselők részéről büntetendő mulasztás nem történik.

* A m. kir. állami gyermekmenhely igazgató főorvosának ezt a választással adjuk ki azzal a megjegyzéssel, hogy Sz. G. úr a következő számban fogja megtenni észrevételeit, mivel az igazgató úr közleménye már szemlénk zártakor érkezett.

Hiszen ez a mai rendszerünk 10 éves lesz csak ez év októberében. E tíz év alatt is az óriási mértékben táguló keretek kötötték le munkánk legnagyobb részét.

10.000 gyermekből 55000 gyermek lett tíz év alatt. S mily csalódások, mily alapvető tapasztalatok. Csupa olyan részletkérdés merült fel, mellyel a külföld sohasem foglalkozott.

Íme, csak néhány a sokból. Tíz év előtt azt hittük, hogy a társadalom lelkesedéssel fog közénk állani a gyermekek elhelyezése ellenőrzésének súlyos és nehéz munkájában. Csakhamar rá kellett jönnünk, hogy erre hiába számítottunk. A telepörvos ellenőrzése elégtelennek bizonyult. Ma a telepörvos mellé már mindegyik faluban telepfelügyelő nő díjazás, bár egyelőre szerény díjazás mellett ellenőrzi gyermekeink elhelyezését.

De az intézetek vezetőit is meg kellett találni. A bírák, a közigazgatási tisztviselők intézménye évszázados, nevelésükre külön tudomány létezik, s mégis vannak rossz bírák és rossz közigazgatási tisztviselők is. A gyermekmenhelyek élére az embereket meg kellett találni. Ez sok kísérletezéssel járt. A 17 tagból álló kis kar még ma is állandóan fluktuál.

A gyermek elhelyezésének ellenőrzésére a külső tisztaság elbírálása nem bizonyult elégnek. A gyermek lelkébe kell pillantanunk. A bepillantás a gyermek lelkületébe ily szempontból pedig probléma, melynek létezéséről nem is tudtunk. A külföld ezzel sohasem foglalkozott, Dickens Oliver Twistje erre a legszebb példa. Nálunk ez a legkomolyabb tanulmány tárgyát képezi és éppen e hetekben fog megkeresésünkre egész hivatalos minőségben a magyar gyermektanulmányi társaság tudós és buzgó titkára több hónapra gyermektelepeinkre menni, hogy mint gondolkodó paedagógus a maga részéről mondjon véleményt a gyermek elhelyezése ellenőrzésének problémájáról és eddigi ellenőrzési módszereinkről. Tapasztalatait egy nagy *szakenquêten* fogjuk megvitatni.

Nyugodtan mondhatom, aki magam szemével néztem a legtöbb európai államnak rendszerét az elhagyott gyermekek gondozása körül, hogy oly behatóan, oly individualiter e kérdéssel sehol sem foglalkoznak. Bécsben hol a gyermekmenhely intézménye 120 éves, még néhány év előtt az volt az elv, hogy a gyermek ellenőrzése az anyák feladata. Ezt a mi példánk nyomán módosították már, de ellenőrzés ott ma is csak akkor történik, hogyha panasz érkezik valahonnan. A francia államban az elhagyatott gyermek gondozása 150 évnél is idősebb és 1904-ben újabb törvénnyel elejét vették minden panasznak, kijelentvén újból, hogy a szülőknek nem mondják meg hol van a gyermekük.

A magyar állami gyermekvédelem ezzel ellentétben a legmesszebbmenő jogot s lehetőséget adja a szülőknek az ellenőrzésre. Be kell azonban vallanom, hogy midőn a franciák a mi rendszerünket tanulmányozták, éppenséggel nem tudtuk őket meggyőzni arról, hogy az anyák által történő állandó ilyen befolyásolás a gyermekekre hasznos-e. Ők ezt a rendszerünk hibájának mondják és bevallom, nagyon sok esetben mi is látjuk, hogy igazuk van. De

Magyarországon ma még a nyilvánosság legnagyobb ellenőrzése nélkül gyermekvédelmet csinálni nem szabad. Ma még minden egyes kritikának ha felületes is, ha nem is szakszerű, örülnünk kell.

Hogy most már az Sz. G. által ismertetett eset részleteire rátérjek, úgy mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a tragédia, melyet Sz. leír, minden magyar parasztgyermek tragédiája.

Magyarországon, hol 400.000 gyermek nem jár iskolába, meglehet lepődni azon, hogy egy gyermek csak két osztályt végzett? Én arról már leszoktam. Én, ki négy év óta minden kultuszminiszternek és minden belügyminiszternek megmondtam és megírtam, hogy a magyar királyi operától, a százezrekbe került Goya-képtől két órányira van egy falu (Tápiószele), hol évtizedek óta 800 odavaló gyermek nem jár iskolába, mert nincs elég iskola; én ki folyton látom, hogy az ország első megyéjében, Pestmegyében 15.000 gyermek nem jár iskolába, én nem tudok ilyen eseteken meglepődni.

A tápiószelei esetet még avval fűszerezhetem, hogy rövid idő alatt nyolc gyilkosság történt e faluban. Ezek után azt hiszem büszkék lehetünk arra, hogy a mi állami gondozásunkban élő 55.000 szegény elhagyott gyermekünk ma mind jár iskolába, bár természetesen ezek között sok rossz iskola is van. De a viszonyok ebben a vonatkozásban rendkívül javulnak, mert Tápiószele e hónapokban a mi gyermekeink oktatására három állami tanító ment ki, Tápiógyörgyön a tanév eleje óta kettő működik stb. stb.

Szemrehányás hangzik e cikkben, hogy miért nem teljesítették a szegény anya ama kérését, hogy „adják vissza neki gyermekét és fizessék neki azt a pénzt, amit másnak fizetnek.” Ezt is megpróbáltuk tizenhárom évvel ezelőtt. Ez volt a gyermekvédelem legsötétebb időszaka. Csakhamar rájöttünk, hogy havi 20 koronával egy-két gyermekes család életstandardját nem lehet megváltoztatni. Az államilag „védett” gyermekek éppoly gondozatlan, éhezett, nyomorgók voltak az állami segély után, mint a segély előtt. De csakhamar kitűnt az is, hogy ebben a gyermekben gazdag, vagyonban pedig szegény országban minden szegény anyának ha segélyt adunk, több száz millióra volna évente szükségünk, nekünk pedig örülnünk kell, ha az elhagyott gyermekek védelme céljaira évi kilencmilliónk van. Hisz a gazdag és a depopuláció előtt álló Franciaország törvényhozása előtt évtizedek óta fekszik egy törvény a soktagú családok (*families nombreuses*) szerény támogatása ügyében és pénzügyi aggályok miatt — száz milliónál többre kerülne — még ott sem merik életbeléptetni. De már azért sem, mert az eredmény a gyermek szempontjából a szakemberek előtt felette kétesnek látszik.

A másik panasz, hogy a gyermeket Budapestről vidékre tették. Midőn a budapesti állami gyermekmenhely vezetését négy évvel ezelőtt átvettem és körülnéztem, az első kérésem az volt, hogy a miniszter tiltsa el Budapesten a gyermekeknek elhelyezését. Hát képzelhető-e, hogy Budapesten valaki azért a szerény tartásdíjért, amit mi fizethetünk, a gyermeknek némileg is rendes lakást és ételmezést adhasson. De még ha adhatnának is nem-e kell minden alkalmat megragadni a főváros ezen szerencsétlen sötét rétegéből kiragadni az elhagyott

gyermeket a falu egyszerűbb kevesebb csábítással járó, jobb élelmezést, bővelegőt nyújtó miliójébe?

Ma már csak sok száz csecsemőnk van Budapesten saját édes anyjánál, mert természetesen csecsemőnél boldogak vagyunk, ha saját szoptató anyjánál hagyhatjuk és van néhány száz gyermekünk elhelyezve rokonnál, vagy olyanoknál, aki valamely más kötelék folytán inkább érzelmi okokból mint a mi szerény díjunkért tartja a gyermeket.

Az a súlyos vád, hogy két évig az anya könyörgött, sürgönyözött, hogy mondják meg neki hol van a gyermeke, vagy valótlan, vagy pedig az illető igazgató-főorvos igen súlyos szolgálati vétséget követett el. Minthogy azonban a veszprémi menhely igazgatója egyike a legjobb embereknek és a legjobb igazgatóknak, kizárt, hogy ily súlyos vétséget követett volna el. Szabályzatunk még arra is kötelez, hogyha egy gyermek súlyosan beteg, az anyát sürgönyileg értesítsük és nap-nap után alkalmazunk gyermekeküket látogatni óhajtó anyákat, mint gyermekkísérőnőket.

A gyermeket jó családba adtuk, mondja a gyermek ott vele jól bántak, de nyolc saját gyermeke volt a nevelőszülőnek és még pesti gyermekek is voltak. Minthogy nem csecsemőről volt szó, ez ha igaz, mulasztás volt. Ennek előfordulni nem szabad. A gyermek-tartási engedélyben pontosan elő van sorolva a nevelőszülőnek hány gyermeke van és az igazgató-főorvos, ki feladatát teljesíti, sohasem fog oly családba gyermeket kihelyezni, ahol nyolc gyermek van. Ha ily eset előfordult mégis, ez mulasztás és köszönettel tartoznak a gyermekvédelem vezetői, ha egy ilyen esetet tudomásukra hoznak, hogy a vizsgálatnál a hibákat büntessék és hasonló felületességnek ily módon elejét vegyék.

Az a vád, hogy ha a nevelőszülőnek nagyon rosszul ment, akkor kértek még pesti gyermeket, a gyermek naivitása. Kettőnél több gyermeket csak kivételesen s jól indokolt esetben lehet egy nevelőszülőhöz helyezni. Felesleges hangsúlyoznom, hogy a legsúlyosabb vétséget követi el az az igazgató, aki oly helyre adja a gyermeket, ahol ebből élni akarnak, ahol az apa részeges.

A pesti gyermekeket dolgoztatták! Egyike a legérdekesebb problémáinknak. T. i. a mi gyermekeinket, legalább most, mióta telepfelügyelőnk vannak, csak igen kivételesen sikerül dolgoztatni tilalmunk dacára. Az iskolában történő mulasztásról én nem kapok értesítést és a nevelőszülő tartásdíjából az iskolamulasztásért kirótt büntetést levonjuk. A telepfelügyelőnk a legváratlanabb időben látogatják a gyermekeket és ha dolgoztatják azonnal elveszük. — Ellenben a paraszt ember saját hat éven felüli gyermekét dolgoztatja. Április második felében már alig jár a mi gyermekeinken kívül falusi gyermek iskolába. A múlt hetekben egy 74 gyermekből álló falusi osztályban 7 gyermeket találtam, a többit mind szülőik dologba vitték. Teszik ezt a község vezetőinek teljes jóváhagyása mellett. „Hisz ha a gyermekek iskolába járnak, tavaszkor a hernyók elfogják lezni a községet” mondják nekem a község jegyzője, bírása, papja. Egyik iskola igazgatója, több lelkes, plébános direkt azzal vádol bennünket,

hogy gyermekeinkből sohasem lesz semmi, mert nem szabad őket dolgoztatni, nem szabad őket verni.

„A menhelytől egy évben kétszer kaptam ruhát, egyszer télen, egyszer nyáron. Minden évben kaptam nagykendőt, minden második évben télen és nyáron kaptam felsőruhát és két inget, egy alsószoknyát, 2 pár harisnyát”. Hány magyar falusi gyermek beszélhet ilyen garderóról? Kellett is ezért sokat küzdenünk, mert sokszor kellett hallanunk, hogy „bizony az én béresem gyermeke nem kap ennyit”. A „felső ruhát csak kevés pesti gyermek hordta”. Ez a mi nevelőszülőink egyik legszebb vonása. Nem akarja a gyermeket más-kép járatni, mint a saját gyermekét. Próbáltuk a faluban csináltatni a ruhát vagy a közeli városban. Sajnos lehetetlen a mi kisiparosainkkal ezt a kérdést megoldani, és így küldjük mi a központból ruháinkat, azonban a nevelőszülők gyönyörűnél szebb ruhákat készítenek, főleg leányok számára. Ebben rossz indulatot látni igazán nem lehet. Hogy az állami gyermeknek csináltatott ruhát s a küldött ócska ruhát sajátjának adta, — igen szép vonás volna, de nem valószínű.

A beteg gyermekhez a teleporvos jár, de Veszprémből is kijön egy orvos. Gondoljanak a sok százezer embere, kiknek nincs is kör-orvosuk. A zsidó tanító durva, veri a gyermekeket, az orvos nem engedi a gyermekeket többé oda jární. A falu saját gyermekeit ha ütök, verik, úgy avval egy lélek sem törődik. A menhely működése folytán Perkatán állami iskolát állítottak.

Ezek a dolgok talán mind mutatják, hogy dolgozunk. De most jön a legnagyobb probléma, melyet a cikk felvet.

A gyermek visszaadását anyjának. Ami a visszaadást a konkrét esetben illeti, az esetet nem ismerve, erről nem beszélhetek. Az azonban bizonyos, hogy ügyünknek ma legnagyobb baja, hogy a felnőtt gyermekek visszakerülnek szüleikhez oly esetben is, midőn a szülők erre méltatlanok. A „Pesti Hírlap” 1912. évi június 16. számában „A gyermek joga vagy az anya joga szentebb-e” címen konkrét eseteket ismertettem, ahol a menhely által csecsemő koruktól 14 éves korig felnevelt gyermekeket az árvaszék tiltakozásunk dacára visszaadott az anyának direkt prostitúció számára.

Értsük jól meg egymást, nem azt állítom, hogy annak a derék anyának, kinek anyagi viszonyai tényleg megjavultak, ki lelkében s szeretetével gyermekét sohasem hagyta el, gyermekével állandóan törődött, hogy annak ne adjuk vissza a gyermeket. Ezeknek igen is adjuk vissza a gyermeket, de csakis az eset gondos elbírálása után. Ma azonban a magyar árvaszékek nem vizsgálják az egyes esetet, hanem visszaadják a gyermeket a „jog” címén. Az anyának ez joga addig, míg gyámi jogaitól elmozdítva nincs és megjelenik a faluban a hervadt virágú, hervadt tollú kalappal Virág Marcsa, ki karrierje elején a menhelybe beadta gyermekét még mint csecsemőt, s miután meggyőződött, hogy gyermeke most már 14 éves pirospozsgás szép parasztleány, a holt betűre támaszkodva magához veszi azt. A gyermek pedig, ki soha életében ezt a festett arcú nőt nem látta, ki belenőtt falusi nevelőszülői családjába, ki minden ízében parasztyermek, tiltakozik, sír, könyörög, hogy hagyjuk ott, mi pedig karhatalommal

kitépjük s állami karhatalommal visszük a prostitúcióba. Azután valahogy ne képzeljék, hogy ez kivétel, sajnos ez éppenséggel nem kivétel. Jogász nemzetnek mondjuk magunkat és nem lehet elérni, hogy a francia bírák rövid hónapok előtt kimondottak ugyancsak a francia alsóbb hatóságokkal szemben ily ügyben, hogy

„a szülői jogot nem lehet gyakorolni a gyermek érdeke ellen.”

Oly álláspont, amelyet eddig egy árvaszék sem tett a legrészletesebb indokolt felterjesztéseink dacára a magáévé.

Az utolsó vád az állami tolnai selyemfonóda internátusa ellen hangzik el. Ez az intézmény ma már az elhagyatott gyermek állami védelmén kívül áll. Nem ismerem, de az biztos, hogy aki élén áll, komoly munkát végző ember és munkájáért helyt fog állni.

Mindent összevéve, nem fájdalmas hajtása a magyar szociálpolitikának a magyar állami gyermekvédelem, hanem a legszebb hajtása. Sajnos, a talaj, amelyből fakad, a primitív magyar kultúrviszonyok, a gyönyörű szép ültetvénynek teljes kifejtését még nem engedik, de az ültetvény oly nemes faj, a kertészek, kik vele foglalkoznak, oly annyira rajongóan ápolják, hogy az már most is szép hajtás. Reméljük a talajviszonyok javulásával gyönyörűbbnél gyönyörűbb hajtásokat fog hozni. — Csak azután a fiskális szempont éppen a rosszindulatú és főleg felületes kritikákból erőt ne merítsen, fagyos dérként e hajtást véglegesen megfagyasztani . . .

(Dr. Szana Sándor.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A világgazdaság elmélete. (Bernhard Harms: *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft*, Jena, 1912. Fischer 494 l.)

Sokat tanulhat belőle, aki töviről-hegyire végigolvassa Bernhard Harmsnak, a kiélt egyetem professzorának a munkáját. Egyes fejezetei új világot nyitnak meg az előtt, aki idáig csak egy ország szűkebb látóköréből vizsgálta azokat a szövevényes kapcsolatokat, amelyeken a modern gazdasági élet nyugszik. Mégis igen sokszor nehéz megpróbáltatásra teszi szerző az olvasó türelmét módszertani fejtegetéseivel. Amíg egyik fejezet elragadja az olvasót a világgazdaság szédítő perspektívájának feltárásával, addig a másik fejezetben hosszú fejtegetések köpönyege alól előbúvik a naiv skatulyázó német tudós.

A kiélt tanár kísérletnek nevezi a könyvét, hogy a világgazdaságtannak az alapját megvesse. Két kérdés foglalkoztatja, hogy vajjon először azok a tények és fejlődési tendenciák, melyek az újabb idők gazdasági és társadalmi életében megfigyelhetők, megerősítik-e azt a felfogást, hogy az államilag elhatárolt nemzetgazdaság (Verkehrsgesellschaft) keretén túl kialakult-e már az egész föld gazdasági életét átfogó viszonylatoknak olyan szerves összefüggése, amelyre a gazdaságtudományok értelmében a „Világgazdaság” elnevezés alkalmazható, és másodsor ha ez megállapítható, megkívánja, vagy megindokolja-e ezen világgazdaság jelenségeinek a gazdaságtudományok kutatási területébe való bevonása, egy külön „Világgazdaságtan”-nak megalapítását, vagy bevonható-e a világgazdasági tényeknek és összefüggéseknek a vizsgálata a nemzetgazdaságtanba? (Közgazdaságtanba). A második kérdésnek további természetes folyománya, hogy mi volna a tartalma a világgazdaságtannak?

Ismétlem amit az első bekezdésben elmondottam, hogy a könyv egyes fejezetei nagyon értékesek és nagyon tartalmasak. De maga a probléma, amit szerző a könyv élére állít — szubjektív érzelmeimet nem hallgathatom el — engem egyáltalában nem érdekel. Hogy az egész föld gazdasági életét átfogó viszonylatok tényleg léteznek, mint pl. a világkereskedelem, közlekedés, rendszeres hajójáratok, transzkontinentális vasutak, nemzetközi egyezmények, az mindnyájunk előtt ismeretes. De már az a kérdés, hogy ezen viszonylatok szerves összefüggésére alkalmazható-e a „Világgazdaság” elnevezés, és az ezekről szóló kutatások egy önálló tudománynak: a világgazdaságtannak tárgyát képezzék, vagy pedig csak a közgazdaságtan függeléképpen szerepeljenek, rám nézve nem bír nagyobb fontossággal, mint hogy valamely

fontos kérdésről szóló feljegyzéseimet íróasztalom jobb, vagy baloldali fiókjában tartsam-e.

A nemzetgazdasági irodalomnak 88 oldalon keresztül való átvizsgálása tisztán abból a szempontból, hogy az illető írók erről a módszertani kérdésről hogyan vélekednek, szintén nem alkalmas arra, hogy figyelmünket lekösse.

Az irodalmi ismertetés után nagyon világos elhatárolását adja a magángazdaság, (egyes gazdaság), nemzetgazdaság, és világgazdaság fogalmainak. A magángazdaság egy gazdálkodó alany által vezetett szervezet, amelynek célja jószágoknak megszerzése, megtartása és felhasználása. A nemzetgazdaság Harms definíciója szerint az egy állami szervezetben élő nép egyes magángazdaságai közötti összekötéseknek, viszonylatoknak és azok kölcsönhatásának az összege, amelyeket a szabad forgalom és a közlekedési viszonyok magasabb fejlettsége tesznek lehetővé, egységes jogviszonyok szabályoznak és gazdaságpolitikai intézkedések mozdítanak elő. A világgazdaság végül a föld egész területén levő egyes magángazdaságok közötti viszonylatoknak és kölcsönhatásoknak az összessége, amelyeket a nemzetközi közlekedési ügy kifejlődése tesz lehetővé és amelyeket a nemzetközi szerződések segítenek elő és szabályoznak.

Az tűnik ki ezekből a fogalom-meghatározásokból, ami szerzőnek egész gondolatvilágára nézve jellemző, hogy ő az egy államközösség határain belül levő viszonylatoknak a tanulmányozását tekinti csak a nemzetgazdaságtan feladatának, míg az ezen a körön kívül eső, nemzetközi viszonylatoknak a tanulmányozását a világgazdaság hivatásának tartja. Mi, akik módszertani megállapításoknak egyáltalában nem tulajdonítunk rendkívüli nagy fontosságot, és minden szisztematizálást örömmel fogadunk, ha sikerül velük új igazságokat megállapítani, készséggel elfogadhatjuk ezt a meghatározást is kiinduló pontnak a nemzetközi viszonylatok tanulmányozásánál.

*

A viszonylatok idegen országok egyes gazdaságai közt elsősorban a nemzetközi áruforgalomban jutnak kifejezésre. Ez az áruforgalom ma olyan méreteket ölt, amilyenekről még száz esztendővel ezelőtt álmodni sem lehetett volna. Szerző a legnagyobb iparos országok példáján akarja a nemzetközi áruforgalom alakulásának fontosabb jelenségeit megállapítani. Az angol „Világkereskedelem”, ami idegen országok iróinak csodálatát váltotta ki, már a XIX-ik század második, harmadik évtizedében, fő-összegében még egy tizedrészét sem tette ki 1829-ben a mainak. Az összes áruforgalom ekkor 2200 millió márka volt, ebből behozatal mintegy 880 millió, kivitel 1320 millió. Összes lakossága volt az Egyesült Királyságnak 24 millió, úgy hogy egy-egy lakosra 91 márka áruforgalom esett, 36 márka behozatal és 55 márka kivitel. Az egész behozatalból egy elenyésző csekélyiség, 70 millió márka esett gabonára, takarmányneműekre és lisztre. Amíg az Egyesült Királyság gabonatermelése (búza, rozs, árpa, zab) 50 millió quarter volt, addig a behozatal csak 1,3 millió quarter. A behozatal az összes szükségletnek csak 2,5%-a. Tehát Anglia élelmiszer szükségletének

még akkor túlnyomó részét maga állítja elő. Élvezeti cikkekből már ekkor is jelentékenyebb behozatala van, úgy hogy a cukorbehozatal 1829-ben kétszerese, a tea-behozatal is ugyanannyi, mint a takarmányneműek, gabona- és lisztbehozatala. Ellenben nagyobb tétellel szerepel mára behozatal az ipari nyersanyagokból. A kapitalizálódás és industrializálódás első stádiumán már ekkor túl volt Anglia. A gyapot behozatal 145 millió márka, súly szerint kb. 260 millió font. (A behozatal még 1761-ben csak 5 millió, 1800-ban 56, 1815-ben 96, 1820-ban 147 és 1829-ben már 260 millió fontot tett ki.) Még ha levonjuk is az újból kivitt 44 millió márka értékű nyers gyapotot, akkor is 101 millió márka netto behozatal marad. A nyers gyapot után számot tevő még a len, nyersselyem, faggyú, az indigó és a nyers bőrök behozatala. Kész gyártmányok közt indiai kézműáruk 10 millió és európai kézműáruk 8 millió márkával szerepelnek. Az Egyesült Királyság összes behozatalának 88%-át nyersanyagok és élvezeti cikkek, és csak 12%-át tették az élelmiszerek és a kész gyártmányok 1829-ben.

Élelmiszerek és élvezeti cikkek közt egyedül a cukor, só és halak kivételének van valami jelentősége. Valamennyi exportcikk között azonban messze kimagaslik a gyapotárak kivitele 636 millió márka értékkel, ami az akkori idők külkereskedelmében már óriási aktív tétel és ezen az egy kiviteli pozíción épült fel az akkori idők meggyőződése Anglia világgazdasági szerepéről. Fokozza még a kivitel nagy jelentőségét ezen cikknél, hogy az angol gyapot-feldolgozó ipar ekkor termelésének 72%-át vitte ki a külföldre és mintegy 900.000 ember, a lakosságnak több mint 4%-a talált foglalkozást a gyapot-iparban. Második helyen, de a gyapotáru után messzire maradva következett a fém- és fémárak kivitele 67 millió márka értékkel. Ezekben az iparágakban Culloch szerint mintegy 300.000 ember volt foglalkoztatva. Valamely jelentőséggel bírt még a ruha-, szén-, fegyver- és gépkivitel, amely tételek azonban egyenként alig múlták felül az 5 millió márkát. A gyapotárakon és fémárakon kívül tehát a többi iparcikk kivételének a belföldi fogyasztáshoz képest lényeges jelentősége nem volt. A forgalomnak a felerésze Európára esett. A fő bevívó országok voltak Orosz- és Németország gabonában, Franciaország borban, selyemben, keztüben, tojás és gyümölcsfélékben. Ezek egyszersmind a főfogyasztói az angol gyapot- és fémáraknak. Anglia exportja Európában 680 millió, Amerikában csak 476 millió márka volt. Amerikában is a Nyugatindiai szigetek állnak első helyen, utána következnek csak az Egyesült államok. Kanadának ekkor még alig van vonatkozása az anya-országgal. Indiáról már ekkor is úgy emlékeznek meg, hogy a legjobb piac az angol gyapotszövetek számára. Ausztrália, az ötödik világrész, 9 millió márka összforgalommal szerepel 1829-ben az angol külkereskedelemben. Japán kikötői még teljesen el vannak zárva a külvilág elől.

Tehát abban az időben, amikor a klasszikus nemzetgazdaságtan dicshimnuszokat zengett a nemzetközi munkamegosztásról és világgazdaságról, valósággal még vékony szálak voltak, amelyek Angliát a világgazdaságba vonták. A tengerek felett uralkodó Angliának összes külkereskedelme sokkal kevesebb volt, mint ma Svájcé, vagy Kanadáé.

Ezzel szemben 1900-ban majdnem 18 milliárd, 1910-ben több mint 24 milliárd Anglia külkereskedelme. E közben azonban a kereskedelmi mérleg erősen passzív lett. 1910-ben 13 és fél milliárd behozattal szemben 11 és fél milliárd a kivitel. Anglia 45 millió lakosára fejenként 298 márka esett a behozatalból, 257 márka a kivitelből.

Több mint 5 milliárd márkát tesz ki 1910-ben Nagy Britannia és Irland élelmiszer és élvezeti cikk behozatala. Hatodfélszáz millió a behozatali többlet búzából, árpából és zabból, több mint 40%-a az egész ország szükségletének. A vágó-állat és hús-import értéke 930 millió márka, mintegy 50%-a tehát külföldről kerül elő az Egyesült Királyság hússzükségletének. Csak a vaj behozatala 450 millió márka (1829-ben szerény 4 millió), a sajté 120 millió, a tojásé 140 millió márka. A tulajdonképpeni élvezeti cikkeknel nem olyan gyors az emelkedés. A cukorbehozatal fejenként számítva 5 márkáról 9 és félre, a theaé 2 és félről 5-re emelkedett, a kávébehozatal csekély visszaesést mutat 1,1-ől 0,9 márkára, a borbehozatal emelkedett 0,6-ről 1,6-re, végül a dohánybehozatal jelentékeny emelkedést mutat 0,2 márkáról 2,2 márkára.

A nyersanyagok közt ma is a gyapotbehozatal az első. A netto behozatal 1909-ben 1050 millió, míg 1829-ben csak mintegy 100 millió márka volt. A gyapjú behozatal (itt is netto behozatal) 13-ról 300 millióra, a fabehozatal 13-ról 430 millióra emelkedett. Ugyanez az arány bőrröknél, kendernél, juttánál. Igen nagy az emelkedés vasércnel és acélnál is.

Kész gyártmány behozatal, — fentebb láttuk — egyáltalában nem volt még 1829-ben számba vehető; 1909-ben már 3 milliárd márkát tett ki.

Az élelmiszer és gyártmány behozatal, ami 80 esztendővel ezelőtt még csak 12%-a volt az Egyesült Királyság importjának, ma kétharmadrészét teszi ki.

A nyersanyag kivitel élén viszont ma egy olyan cikk áll, aminek 1829-ben még semmi jelentősége sem volt, de amelyből ma Anglia évente nyolcadfélszáz millió márka értékűt exportál. Ez a szén és a kocsz. A domináló szerep Anglia kivitelében akkor is, most is a kész gyártmányoké. De ebben is két irányban történt lényeges változás. Egyik az, hogy ma a textilipar mellett, más iparoknak is igen jelentékeny, az akkori időkkel össze sem hasonlítható kivitelük van. Így a fémárúk kivitele 70 millióról 1100 millióra emelkedett; ezenkívül hajókat exportál Anglia évenként 120, gépeket 560, vegyészeti termékeket 330, vasúti kocsikat 45 millió márka értékben. Ehhez az emelkedéshez képest most már aránylag kisebb jelentőségű, hogy a textilcikk kivitele 890 millió márkáról 2780 millió márkára emelkedett. Minthogy az angol termelési statisztika 1908-ról 6330 millió márkában állapította meg a textiltermelés értékét Angliában, így a kivitel ma csak 43%-a az összproduciónak, míg 1829-ben 75%-át tette ki. A másik lényeges változás a kész gyártmányok kivitelében az, hogy míg a század elején Anglia kivitelének nagyobbik része Európa felé irányult, addig ma Anglia piaca valósággal a föld egész kerekéé. Gyártmányainak óriási tömegét helyezi el az amerikai Egyesült Álla-

mokban, Kanadában, Brazíliában és Argentínában, Britt Indiában, Kínában, Japánban, Dél-Afrikában és Ausztráliában.

Tehát úgy élelmiszer behozatala, mint iparcikkeinek elhelyezése tekintetében Anglia ma sokkal jobban függ a külföldtől, mint a XIX-ik század elején, de ez a külföld ma az egész világ, és kivitele nemcsak egy cikkben domináló.

Nagy vonásokban Németország külkereskedelme ugyanazokon a fejlődési etapokon megy keresztül, amelyeken Anglia. Németország még a század első felében agrár export állam, fokozatosan alakul át iparos országgá, fokról-fokra lép élelmiszer ellátása tekintetében is mindinkább függő helyzetbe a külföldtől, de erős mezőgazdasági védelem mellett hússzükségletét még ma is túlnyomó részben maga erejéből képes fedezni. Ipari kivitelének súlypontja ma még főképpen Európában van, de ipari nyersanyag szükségletével és élvezeti cikkek behozatalával mind nagyobb mértékben támaszkodik a tengerentúli országokra. Ennek illusztrálására csak két adat szolgáljon az utolsó 20 esztendőből: behozatal volt 1889-ben Európából egy-egy lakosra számítva 65 márka, 1910-ben 80 márka, az Európán kívüli négy világrészből 1889-ben 17 márka, 1910-ben 58 márka. Németország gazdasági helyzete a XIX-ik század folyamán teljesen eltolódott. Amíg közgazdaságának még két emberöltővel ezelőtt mezőgazdasági kiviteli érdekei voltak, ipari export érdekei alig számbavehetők, addig ma rá van utalva ipari termékeinek folyton növekvő kivitelére, hogy emelkedő népessége számára a szükséges nyersanyag élelmiszer és élvezeti cikk behozatalát biztosítsa. A népesség mind szélesebb rétegeinek foglalkoztatása és élelmezése függ attól, hogy mennyiben részesedik a német ipar a világpiacon.

Amíg az alaptónust a német külkereskedelem kifejlődésében az adja meg, hogy a birodalom agrár államból iparos országgá fejlődött, addig lényeges különbség Németország és Anglia ipari fejlődése közt, hogy Németország élelmiszer szükségletének túlnyomó részét még ma is maga erejéből állítja elő. Az egyes iparcikkek közt Németországban a fémárúk állanak ma első helyen 1000 millió márka kiviteli többlettel, míg 1872-ben csak 40 millió márka volt a kivitel. Hasonló az emelkedés gépeknél és eszközöknél 33 millióról 635 millió márkára 38 esztendő alatt, vegyi cikkeknel 180 millió márka behozatali többlet helyett ma 240 millió márka kiviteli többlete van Németországnak. Ezek a legragyogóbb számok Németország ipari fejlődésében, amelyek mellett eltörpül az, hogy a textil kivitel 260 millióról 560 millióra emelkedett.

A statisztika csak egy tényt állapít meg minden kétséget kizárólag: ez a külkereskedelmi viszonylatoknak óriási mérvű fejlődése. De ebben az óriási árukicserélődésben nem tud szerző egységes szabályozó elvet felismerni. Egyes gazdaságok mint eladók és vevők lépnek egymással sűrű összeköttetésbe az egész föld kerekéségén és ezekből a viszonyokból ide-oda futó érdekeknek szövevénye támadt, erősebb mint amilyen valaha létezett. A közlekedés óriási fejlődése tette ezt a szédületes fejlődést lehetővé, így a roppant teherbíró képességű óceánjáró hajóknak építése, a vasúti hálózatok kiépítése, amelyek ma már nemcsak a kultúrországokat, hanem a civilizáció hajnalkorát élő exotikus népek

lakóhelyét is a világgazdaságba kapcsolják be. De rendszert az áruk kicserélődésében, a világgazdaságnak olyan irányú fejlődését, hogy minden nemzetgazdaság specialistává válnekk egy vagy két cikk előállításában, amelyben képes volna az egész föld szükségletét kielégíteni, míg minden egyéb cikk beszerzése tekintetében az összes többi országok behozatalára szorulna, az egész világgazdaságnak a nemzetközi munkamegosztás elvén egyetlen nagy szerves organizmusba való fejlődését a külkereskedelmi statisztika adatai alapján nem tudjuk megállapítani. Sőt ellentmondanak ennek a fejlődési tendenciának az összes országok áruforgalmából nyerhető statisztikai adatok. Az abszolút számok emelkedése nem téveszthet meg bennünket. Míg 1829-ben Anglia 1300 millió márkát kitevő exportjából kb. 700 millió esett a textil-ipar termékeire, addig 1909-ben 11 és félmilliárdnyi exportból csak 2.8 milliárd márka volt a textil-ipar kivitele. Ugyanezt a fejlődést bizonyították a német számok is. Németország óriási ipari fejlődése mellett is igyekszik megtartani önállóságát élelmiszereinek beszerzésénél. Kelet-Európa agrár-államai mesterséges iparvédelemmel és védő vámpolitikával fejlesztik ki iparukat. Oroszország, Magyarország, Szerbia, Románia, Bulgária példái mutatják, hogy egy európai állam sem elégszik meg azzal, hogy agrár cikkeket vigyen ki a külföldre, és a fő ruházati cikkek, gépek és eszközök tekintetében tovább is külföldi importra szoruljon. Valósággal nemzetközi munkamegosztás csak ott fordul elő, ahol az egyik égöv kicseréli a másik égöv termékeit. A tropikus országok, amelyeknek természetes monopóliumuk van a kaucsuk, kávé, kakaó fűszerek termelésére; továbbá azok a területek, melyeket a klimatikus viszonyok a gyapjú, thea, jutta, rizs, olajos növények, déli gyümölcsök termelésére predesztinálnak, ezeknek a nyersanyagoknak és élvezeti cikkeknek a termelésére rendezkednek be; ezeknek az országoknak az áruforgalma a többi országokéval valósággal a nemzetközi munkamegosztás elvén alapul. Ellenben a mérsékelt égöv alatt lévő államok, amelyek az iparosodás útjára léptek, de azért nem mondanak le saját mezőgazdasági termelésük továbbfejlesztéséről sem, szerző szerint egyáltalában nem differenciálódnak és nem specializálódnak bizonyos termékek előállítására, hanem lehetőségig minden ország az összes termelő erők kifejlesztésére és minden szükségletének a lehetőség határai között önálló kielégítésére törekszik.

Ebben a látszólagos ellentmondásban a világgazdasági kapcsolatok rohamos megnövekedése és az európai nemzetgazdaságoknak fokozatos elkülönödése és integrálódása között, amely ellentétre Harms semmiféle kielégítő magyarázatot nem tud adni, rejlik ma a világgazdaságnak egyik legfőbb problémája. Azt látjuk, hogy Angliát kivéve rövid időközökben minden ország emeli a védővámjait, mesterséges gátat épít idegen országok termékeinek behozatalával szemben, ennek dacára esztendőről-esztendőre óriási arányokban emelkedik a nemzetközi áruforgalom.

Abban a pillanatban megszűnik az ellentmondás, mihelyt a világgazdaságot nem egyetlen élő szervezetnek, hanem egyes szervezetek halmozatának, a Spencer értelmében való szuperorganizmusnak tekintjük. Ez nem egy olyan szervezet, amelynek az egyes országok közgazda-

ságai egyes szerveit képezik, amelyeknek mindegyike külön-külön reáeső funkciót teljesít, hanem élő szervezeteknek, tehát egyenként is minden funkció elvégzésére alkalmas szervekkel bíró önálló szervezeteknek az együttműködése. A szervezeteknek ebben az operációjában minden egyes szervezet csakis addig képes a reáeső feladatokat betölteni, ameddig önmagában képes a létfenntartásához szükséges összes funkciót teljesíteni. Az egyes szervezetek minden egyes szervének harmonikus kifejlődése mellett lehetséges, hogy egyik vagy másik szervnek nagyobb munka kifejlesztésére való képessége az egész szervezet szolgáltató képességét fokozza bizonyos irányban. De megszűnnék az egész szervezetnek az akcióképessége, ha csakis egyik szerv fejlődne ki aránytalanul a többi rovására.

Ehhez hasonló reflexziókra még több ízben nyújt alkalmat Harms könyve. De a sűrűn egymásra tornyosodó világgazdasági problémák nem engednek időt, hogy még mélyebben hatoljunk be az egyes kérdésekbe. Következik a világgazdaság kifejlődésének világos, szép áttekintése, amely mindössze néhány oldalt foglal el a könyvben. Nemcsak azokról a világgazdasági eszközökről és főközlekedő csatornákról emlékezik meg, amelyeken keresztül a mai világgazdaság lebonyolódik, hanem bepillantást ad a jövő perspektíváiba is, amikor majd a Panama-csatorna megnyitása, a kínai vasúthálózat kiépítése, Észak-Afrikát a Sahara sivatagon keresztül Közép- és Dél-Afrikával összekötő transzkontinentális vasút, az Észak-Amerikát Dél-Amerikával közvetlen kapcsolatba hozó pán-amerikai, továbbá az ősi civilizáció termékeny földjeit, a Tigris és Euphrates vidékét, az európai civilizáció országaival egybekötő anatóliai és Bagdad-vasútak megépítése folytán megmérhetetlen nagy szüzterületek nyílnak meg az európai és észak-amerikai ipar- és tőkeelhelyezés számára.

Érdekes fejezet tárgyalja a külföldi tőkeelhelyezéseket. A statisztika az angol, francia és német tőkeelhelyezésekről természetesen inkább csak viszonyszámaival nyújthat tájékoztatást, mint az azokban szereplő abszolút értékekkel. Figyelemreméltó és a külkereskedelem adataival teljesen összevág, hogy Anglia tőkéit túlnyomó részben az Európán kívüli külföldön helyezi el, míg a másik két tőke exportáló ország tőkéit túlnyomó részben Európában, Kis-Ázsiában és Észak-Afrikában, tehát az Ó-világban helyezi el. Az idegenforgalom és a nemzetközi vándorlások következtében beálló értékátutalásokkal nagyon röviden végez. A kivándorlás gazdasági jelentőségének lebecsülését mutatja az a megjegyzése, hogy ennek jelentősége ma kisebb, mint régebben az által, hogy a kivándorlók gazdasági nívója leszállott, mióta a közép-európai népek helyett a kelet-európai szlávok szolgáltatják a kivándorlók nagyobb részét.

A következő fejezetek mindegyike torzó. Egy-egy értékes kő a világgazdaságtan nagy épületéhez. Így egyik fejezet az országok határait túllépő nagyipari koncentrációt tárgyalja; másik a nemzetközi egyezményeket és a jelentékenyebb kereskedelmi szerződéseket. Hasonlóképpen töredék az a huszonkét oldalra terjedő tartalommutató, amely a még meg nem írt világgazdaság-tudománynak fő- és alcímeit és fejezetekbe tagozódását mutatja be. Nincs talán ezek között a feje-

zetek közt egy sem, amely az elméleti vagy gyakorlati gazdaságtudományok egyikének nem képezné már eddig is tárgyát, új dolog csupán szerzőnél a csoportosítás és az osztályokba sorolás. Így ez az új tudomány, amelynek huszonnégy oldal pusztán a tartalomjegyzéke, sem tartalmazhat egyebet, mint amelyet más kutatók, más kapcsolatokban már tanulmányoztak, de azért ennek az összeállításnak mégis meg van az a jelentősége, hogy eligazítja az olvasót a világgazdasági kapcsolatok tömkelegében, utat és irányt mutat az egyes magánkutatók számára.

Szerző azzal a boldog öntudattal fejezi be a munkáját, hogy egy új tudománynak az alapját vetette meg, de még az az olvasó, aki nem hajlandó a fejezeteknek minden új csoportosítását új tudománynak nevezni, sem panaszkodhatik, hogy hiába töltötte el idejét Harms könyvének áttanulmányozásával.

Balkányi Béla

Kossuth, a diplomata. (*Wilhelm Alter: Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution.*)

Kossuth diplomáciai működése s egész külpolitikai felfogása rendkívül hiányos és téves beállításban ismeretes úgy a nemzeti köztudatban, mint az európai közvélemény előtt. A legutóbbi időkig még jóformán a komoly történetírás előtt is úgy állott Kossuth Lajos alakja, mint egy hatalmas akaraterjű népvezéré, kiváló tömegpszichológusé, ki azonban a történelem úgynevezett „ítélőszéke” előtt nem jelenthet többet, mint egy zseniális politikai *faiseur*. A magyar történelem legheroikusabb korszakának vezető politikusa romantikus ködbe burkolva élt a nemzet köztudatában, mely romantikus köd színes virágokat szőtt homloka köré, de egyben eltakarta vagy legalább is háttérbe szorította benne a messzire látó politikust, a diplomatát. A szabadságharcban csak a „félistent” látták benne, sohasem a világtörténelmi látókörű politikust. S ennek így kellett lennie. Történelmi idők megérezéséhez intuitív tudás kell, de a legintuitívabb tudással sem lehet véghezvinni történelmi tetteket; a tettekhez élet kell, élő emberek hódító egyénisége, szavak és gyújtó gesztusok, melyek a cselekvés akarásává transzformálják a történelmi szükségszerűség kényszerítő erejét. Másfelől pedig az a nagy európai rokonszenv, mely őt az emigrációban fogadta, inkább a bukott nagy embernek szólt, mint a történelmileg értékelt politikusnak. Olaszország hála a szardíniai szabadságharc szövetségeseit vette körül, Anglia lelkesedése pedig amolyan lelkiismeret-megnyugtató volt, mellyel „Európa tanácsadója”, a különben mindenek fölött nagystílusú Palmerston lord s egész Anglia, „a világ liberális haladásának védője” jóvá igyekeztek tenni azt a kis politikai szépséghibát, hogy a tizenkilencedik századbeli Európa legvajúzóbb korszakában nem jöttek segítségükre aktív és reális „tanácsokkal” az életükért küzdő nemzeteknek s a kisujjukat sem mozdították meg a véres világrész liberális haladásáért. Természetesen egészen más volt Ausztria hangulata Kossuthal szemben, melyet ma is híven tükröz vissza Alternek nemrég megjelent könyve. Minden előrelátást, minden diplomáciai érzéket megtagad tőle, s egyszerűen nagy koncep-

ciójú demagógnak állítja be azt a politikust, kinek alapvető elve volt, hogy „a politika az exigenciák tudománya”. Értéket ennek a műnek csak a történelmi adatok összehordása ad, melyekből elfogulatlan kritikával, előítélletlen csoportosítással bizvást meg lehetne rajzolni a diplomata Kossuthnak olyan való képét, mely merő ellentéte az osztrák hisztorikus rövidlátó, ügyetlen Kossuthjának.

A történelemnek biztos, zökkenéstelen logikája van, mely azonban az ezernyi szál bonyodalmában nem domborodhat ki minden pillanatban elég világosan. A politikus nagyságát éppen az bizonyítja, ha meg tudja ragadni a világ ütőerét a történelem logikájának ama „lucidum intervallum”-aiban, mikor a helyzet képe s az események tendenciája pontosan megállapítható. A múlt század közepén ilyen tiszta hullámfázisba ért a történelem. Nem valamely véletlen, de szigorú törvényszerűség idézte elő, hogy a kényszerítő erejű nagy szociális követelések, melyeket a nemzeti eszme közös jelszava fejezett ki, egy időben jelentkeztek és törtek ki Európa valamennyi önállótlan nemzetében és nagyobb nemzetiségében. Ez természetesen nem a magyar szabadságharcnak s nem Kossuthnak érdeme, de az már igenis Kossuth nagyságát és politikájának tudományos voltát igazolja, hogy megértette s a magyar szabadságharc hasznára igyekezett fordítani az események közösségét. Erről tanúskodik Európa nemzeteihez intézett kiálltványa, mely a magyar nemzeti eszme harcát minden nemzeti államiságért vívott küzdelem szimbólumának tekinti s megállapítja, hogy „a mi győzelmünk minden nemzet győzelme, a mi harcunk minden nemzet harca s a mi bukásunk a népszabadság bukása”.

A századközépi átalakulások s átalakulási kísérletek két érdekcsoportra osztották Európát. Az egyik oldalon állott a nemzeti államiság, a forradalom politikája: ennek súlypontja Magyarország volt s ehhez az eszméhez tartoztak a frankfurti gyűlés államai, a két olasz tartomány: Szardínia és Velence, továbbá a Balkán nyugatán Szerbia, melynek politikája azonban súrolta a magyar érdekeket s végül az elnyomott nagyobb nemzetiségek, a lengyelek és csehek. A másik oldalon állott a nagyhatalmi tábor, a rövidlátó metternichi konzervativizmus szelleme, a szent szövetség Józsuá-politikája, mely bízott abban, hogy képes lesz megállítani a Napot, az idő kényszerítő rohanását. Ennek a tábornak voltaképp csak két természetes alkotóeleme volt: Ausztria és Oroszország, élükön az abszolutizmus vezéreivel, kiknek történelmi perspektívája a dinasztikus érdekek körén nem terjedt túl. Az akkori idők másik két tényleges nagyhatalma, Franciaország és Anglia, nem a tradicionális politika megszabottsága következtében, sem pedig egy nagy jövőbeli program alapján csatlakoztak a konzervatív blokkhoz, hanem kizáróan pillanatnyi érdekeik nyomására: a francia köztársaság, melynek elnöke Bonaparte-sarj volt, a fejlődésnek azt az örök törvényét élte, hogy a forradalmárok természetszerűen konzervatívokká válnak, mihelyt céljukat elérték, — Anglia pedig erős és széles demokratikus közvéleménye mellett is a *business*-man józan megfontolásával rábízta magatartása irányítását arra a politikusra, kiről biztos volt, hogy az érzelmek szavánál erősebb súlyt enged a közvetlen érdekek parancsának. Franciaország egyelőre nem merte „kompromit-

tálni” magát a konzervatív hatalmi Európa előtt a történelmi Európa érdekének elismerésével és támogatásával, Anglia pedig megint nem tudott mást látni Európában, mint a saját üzlet hálózatát, melyet természetesen minden rázkódástól meg kellett óvnia.

Nem is ez a két disszidens nagyhatalom volt Kossuth európai politikájának bázisa. Megkísérelte ugyan, hogy maga mellé, a nemzeti államiság politikája mellé hódítsa őket, de bizonyos, hogy a meglehetősen rideg francia és angol visszautasítások nem sújtották jelentősen, mert nem érthették váratlanul. Mindazonáltal sikerült annyit elérnie, hogy elég kellemetlen erkölcsi zavarba hozta őket — ha erkölcsről a politikában egyáltalán lehet beszélni. Franciaországgal szemben a régi szövetségekre hivatkozott, különösen Napóleon schönbrunni kiáltványára, Angliával szemben pedig arra az alkotmányjogi garanciára, melyet a szatmári békepontokért vállalt s másfelől az angol parlamentet ama dilemma elé állította: ha Palmerstonék politikai dolgokban a közvéleményt vallják legfőbb tényezőnek, miért nem hajolnak most meg az angol közvélemény magyarbarát állásfoglalása előtt? Különben Franciaország nem is segíthetett volna sokat a magyar szabadságharc ügyén, legföljebb közvetve, az olasz törekvések támogatásával — ami azonban Angliát illeti: a történelem még ma is nyitva felejtette azt a kérdést, hogy vajjon Palmerstonnak volt-e igaza, mikor Anglia balkáni pozíciója érdekében nélkülözhetetlennek tartotta az egységes Ausztriát, vagy pedig Kossuthnak, ki éppen balkáni programjával olyan perspektívát nyitott meg, melyből, ha e programra beteljesül, Angliának csak haszna lehetett volna?

De ha kerestt is Kossuth pártfogást a magukat radikálisoknak valló nemzeteknél, éreznie kellett, hogy szövetségeseiket csak a küzdőknel találhat, Európa nemzet-proletárjainál. Ebben az irányban a diplomáciai campagnet a német államoknál kezdte el. A poroszok ellenét a frankfurti gyűlésen már előre vetette árnyékát, Königraetz és Versailles már nem látszottak messze s Kossuth helyesen látta — mint később Bismarck—, hogy egy Ausztriával szembe forduló Németországnak elsőrangú szövetségesként kínálkozik egy Ausztriától független Magyarország. A magyar országgyűlésen nagy tetszésre talált Gorove és Nyáry határozati javaslata, mely az örökös tartományoknak a német államokhoz való csatlakozását s az így megerősödő egységes Németországnak Magyarországgal való szövetségét követelte. Ezt a javaslatot később az országgyűlés enyhébb formában tette magáévá s megelégedett annak kijelentésével, hogy Magyarország nem hajlandó segédkezet nyújtani semmiféle olyan akcióhoz, mely a német államok egységbe olvadását megakadályozni igyekszik. Néhány hónappal később Szalay László, a magyar országgyűlés frankfurti követe, a gyűlés elé terjesztette egy védőszövetség tervezetét, mely nagy tetszésre talált s csak azért nem fogadtatott el, mert Bécs idejében hivatkozott a nádor teljhatalmát visszavonó királyi kéziratra, mely így természetesen megszüntette Szalay missziójának hivatalos jellegét is. (Egészen eddig a közjogi kapocs még sértetlen lévén, Szalay ez idő alatt Habsburg-szemponthól is alkotmányos kiküldöttként szerepelhetett.)

Kossuth arra törekedett, hogy Ausztriát mintegy a nemzeti

államok gyűréjével zárja körül. A lengyel és cseh aspirációkon kívül két sarkpontja kínálkozott ennek a politikának: az egységes Németország s az egységes Olaszország. Szardíniával — s később Velencével is — Kossuth ugyanolyan szövetséget akart kötni, mint a német államokkal, persze azzal a különbséggel hogy ezt a szövetséget már az Ausztriától közjogilag elszakadt, független magyar állam kötötte volna meg. Hogy az olasz szabadságharcba vetett reménye épp oly kevésbé vált be, mint várakozásai a frankfurti gyűléssel szemben, azt csak Ausztria katonai sikerei okozták. Az osztrák hadsereg megállta helyét s a magyar ezrekben erősebb volt a fegyelem, mint — mondjuk — a „külpolitikai belátás”. De hogy Kossuth nem a levegőbe épített, mikor külpolitikáját a német és olasz egységre alapította, azt a történelem fényesen igazolta: alig két évtized múltán valósággá lett mind a kettő. A fegyverek hatalma végre is gyöngének bizonyult a történelem törvényszerűségével szemben s Kossuth csak abban tévedett, hogy előbbre helyezte a kérlelhetlenül bekövetkező események időpontját. Aminthogy különben — érdekes és megint közös jelenség — a negyvennyolcas törekvések mindenütt, még Franciaországban is, csak jóval később s szintén majdnem egy időben valósultak meg. A tizenkilencedik század közepén az idő — úgylátszik — még nem érett meg eléggé s a demokrata-nemzeti Európa még csak a pubertás forradalmas, heroikus korát élte.

Ezek után már csupán egy kérdést kell megvilágítanunk: Kossuth Balkán-politikáját. Amily tisztán és pontosan előrelátta, hogy a század második felében a történelmi alakulások jellegét a nemzeti politika fogja megadni, épp oly biztosan érezte azt is, hogy a nemzeti politikával szembenálló nagyhatalmi politikának a Balkán lesz az Achilles-sarka, — itt kell majd eldőlnie annak a nagy krízisnek, mely a nagyhatalmi erőket szembe fogja állítani egymással. Kossuthnak az volt a célja, hogy a Balkán sorsát kivegye a nagyhatalmak kezéből s nem nehéz megállapítani, hogy éppen napjainkban a balkáni szövetség hadjárata lényegben ugyanezt a tendenciát tartalmazta. A súlyos különbség az, hogy míg a mai törekvések a gazdaságilag lehetetlenné vált Törökország ellen irányulnak, addig Kossuth annak idején a Balkán reorganizációjában a gazdaságilag még akceptábilis Törökországnak vezető szerepet is szánt, minthogy azok a gazdasági szükségességek, melyek ma a Balkán sorsát eldöntik s alapjában már el is döntötték, ebben az időben, a gazdasági evolúciónak egy mindenesetre alacsonyabb fokán, még nem jelentkezhettek olyan döntő súllyal, mint napjainkban. De ha a török hegemonia elgondolása rövidlátásnak tűnnék is, viszont annak az átlátása, hogy Magyarország állami életének hatalmas biztosítékát lenné egy erős dunai-balkáni szövetségben, olyan mély politikai intuícióra vall, mely Kossuth világpolitikai látókörét megint szélesebbnek mutatja, mint amilyenek chauvin osztrák történetírók hiszik. Amit Kossuth diplomáciával, sztratégiai alapon elérni nem tudott, a Balkánnak egy velünk és nem Oroszországgal közös érdek-egységbe összevonását, azt a monarchia diplomáciája, most már kétségtelen, ügyetlenségéből és rövidlátásból elmulasztotta gazdasági alapon megvalósítani. Ugyanide irányult még szerbiai

politikája is: pártolta az Obrenovicsokat, hogy trónrajutásukkal kivívja a magyar befolyás megerősödését s így élüket vegye az osztrák pénzen s osztrák befolyással fölszított nemzetiségi velleitásoknak.

Ez rövid vázlata a magyar szabadságharc külpolitikájának, Kossuth diplomáciai működésének. Hogy a szabadságharcnak nem sikerült realizálnia azt az európai programot, melyet Kossuth inaugurált, az nem az ő hibája volt, mert hogy e program életképes, reális és tudományos volt, azt igazolták az események s így azt el kell fogadnia a történelmi kritikának is. Két dolog válik ebből nyilvánvalóvá: először az, hogy Kossuth világtörténelmi színvonalú diplomata volt, ki egészükben átélte kora tendenciáit; másodsor az, hogy politikájának gerincét nem az ő köztársasági ideálja alkotta, melybe a néphangulat kényszerítő ereje, úgyszólván a demagógiának tett koncesszió sodorta, hanem az a nagy törekvés, hogy közös célok és érdekek alapján egy erős radikális blokkba tömörüljenek Európa nemzeti államai a dinasztikus-konzervatív nagyhatalmi politika ellen. Európai távlatból tekintve ez a tudományosan átlátott, komolyan mérlegelt nagy cél volt Kossuth diplomáciai munkájának tengelye.

Csésy Imre

Az arányos választói jog. (Rédei József; *Új parlamentarizmus. Budapest, 1913. Politzer Zs. és Fia.*)

Magyarországon még a választójogi küzdelem legelején vagyunk és vágyódással tekintünk a nyugati államok felé, ahol az általános választójog nemcsak régen megvalósult, de immár erős reformmozgalmak vannak folyamatban az általános választójog hiányosságainak kiküszöbölésére, a demokrácia és a népakarat tökéletesebb érvényesülésének biztosítására. Ezek a célok leginkább az arányos (proporcionális) választójoggal közelíthetők meg és ez áll a reformtörekvések középpontjában.

Új parlamentarizmus a címe Rédei könyvének, mert ebben is a parlamentarizmus diadalmasan előre törő új formájáról az arányos választójogról van szó. Néhány évtizeddel ezelőtt még a többségi választások formáját tekintették a demokrácia lényegének. „A többségi választási rendszer csődje” című fejezetben, mely a Huszadik Században is megjelent, a szerző világos és éles okfejtéssel mutatja ki, hogy a többségi elvnek elfajulása a választójog általánosításának eredményét megrontotta és az igazi demokrácia érvényesülését megakadályozta. Az arányos választójog nem a többségi elv megdöntésére irányul, hanem a többségi elv igaz érvényesülését mozdítja elő és vele együtt a parlamentarizmust igazi rendeltetésének akarja visszaadni. Ezután áttér az arányos választójogi propaganda és törvényhozás ismertetésére. A tájékoztatás kimerítő és teljes, csupán azt kifogásoljuk, hogy Jordán Károlynak szemlénkben megjelent idevágó tanulmányait nem ismeri, pedig a magyar irodalomnak általa is kiemelt szegényessége mellett ezek az alapos tanulmányok a legnagyobb figyelmet érdemlik meg.

A többségi rendszer visszáságai a választókerületek aránytalanságával még jobban növekednek és végeredményben a pluralitás

rendszerének megvalósítását jelentik. Ezt a politikusok és politikai írók régen felismerték és régen merültek fel tervek, amelyek a többségi rendszer hibáit orvosolni akarják. Ezek között elsősorban említendő a kisebbségek képviselőtét célzó választási rendszerek. Szerző tehát behatóan ismerteti a korlátolt szavazás, (*vote limité*) a kumuláció, *vote cumulé*) a fokozatos szavazatok, (*vote gradué*), az egyetlen szavazat (*vote unique*) és negatív szavazás rendszereit, felsorolja előnyeiket és árnyoldalaikat s végeredményben megállapítja, hogy a kisebbségi képviselő bizonyos mértékben a többségi rendszer visszásságainak korrektívumául szolgálhat, anélkül, hogy azokat teljesen orvosolni tudná, mert a többségre és kisebbségre egyaránt igazságos csak oly választási rendszer lehet, mely az összes pártok arányos képviselőtét tudja biztosítani. Az arányos választási rendszernek legfőbb problémája, miképpen történjék a betöltendő mandátumoknak a pártok közötti felosztása. Szerző mindenekelőtt az idevonatkozó primitív rendszereket tárgyalja, majd áttér a D'Hondt rendszerének megvilágítására, melyet ő mai napig az arányos választójog legtekélyesebb kidolgozásának tart s melyet az 1899. évi belga törvény is elfogadott. Ismerteti továbbá Van de Walle és Goblet d'Alviella indítványait, valamint a Hagenbach-Bischoff-féle rendszert, melyek a D'Hondt-féle rendszer kisebb fogyatékoságainak és bonyolultságának kiküszöbölésére irányulnak.

Nincs az arányos választójoggal összefüggő oly kérdés, amelyre nézve a könyv kimerítő és pontos felvilágosítást ne nyújtana. A „*nombres unique*,” a „*Personalrepräsentation*,” a listakapcsolás, a helyettes képviselő választása, a szavazás módjai az egyszemélyes és listaszavazás összes régi és új rendszerei felvonulnak előttünk előnyeikkel és hátrányaikkal egyetemben. Úgy ezekben a fejezetekben, mint az arányos választójogi rendszerek ismertetésében a szerző oly módon magyarázza meg és fejt ki a legapróbb részleteket, mely a bonyolult tárgy megértésére rendkívül alkalmas. Az olvasó, aki az első fejezet hatása alatt érdeklődve lapozgat tovább, kissé idegenkedve csukja be a könyvet a sok képlet és számítás láttára. Ha azonban ettől vissza nem riadva, elolvassa e fejezeteket, akkor meglepődve tapasztalja, hogy a könyv minden nehézség és fejfájás nélkül átsegíti őt a legbonyolultabb számításokon is.

Az összes rendszerek és részletek ismertetése után szerző az arányos választójog ellen irányuló ellenvetésekkel foglalkozik és azokat részletesen cáfolja. Az első kifogás az volt, hogy a rendszer nagyon bonyolult. A belga tapasztalatok arra tanítanak meg, hogy a választási eljárás a legnagyobb rendben és pontossággal folyik le. Voltak, akik megjósolták, hogy az arányos választójog a pártok szétforgácsolódását, a választóknak osztályok és felekezetek szerint való csoportosulását fogja előidézni. Ezzel szemben a könyv rámutat arra, hogy a pártok szétforgácsolódása az osztály és felekezeti szempontok előnyomulása, a nem arányos választójogi országokban épp olyan éles, sőt épen Belgiumban az 1899. törvény óta állandóan ugyanazon párt kormányoz. Az arányos választási rendszerek a választási korrupciót és a pártok közötti szenvedélyes gyűlölködést csökkentették, mert amíg

a többségi rendszerű választások a pártokat minden egyes alkalommal a lét és nem lét kérdése elé állítják, addig a proporcionális választási rendszer minden pártnak módot ad, hogy számarányához képest érvényesülhessen is.

Az utolsó fejezetben szerző kimutatja, hogy az önkormányzati testületek összeállításában a többségi rendszer visszasságai éppen olyan, vagy talán még nagyobb mértékben mutatkoznak, mint a törvényhozó testületekben, s a klikkuralomnak a kerületi törzsfőnökök zsarnokságának legbiztosabb ellenméregül az arányos választójogot jelöli meg.

Szerző nagyon jól tudja, hogy az arányos választójog, most, amikor a jogkiterjesztés elemi feltételeiért kell küzdeni, az országgyűlési képviselő választásokra nálunk még nem vívható ki. Épp ezért sürgeti, hogy a községi választások terén minél erősebb propaganda induljon meg, „Budapestnek kell a munkát elkezdni, s ha az új Budapest községi életében valósággá lesz a proporcionális választójog, innen Magyarország szívéből fog kiindulni a demokrácia vérkeringésének az az egészséges folyamata, mely a legutolsó kis faluba is elviszi a demokrácia véresejtjeit, a demokráciának ebből az egészséges vérkeringésből fog megszületni az új Magyarországnak új és erős népképviselője.”

Rédei József könyve úttörő munka. Szorgalma, tárgyismerete, lelkesedésének őszintesége egyaránt elismerést érdemel. Kívánatos lenne, ha a könyv nemcsak a tárgy iránti érdeklődést ébresztené fel, hanem gyakorlati mozgalmaknak is adna impulzust.

Szende Pál

Adatok a nemzetiségi kérdés történetéhez (Erdélyi [Aradi] Victor: *Catarina Doamna Noastra*. Budapest, 1913. 134 l. Ara 5 korona. Megrendelések a szerző nevére küldendők az Orsz. Reform-Klubba. VI., Andrásy-út 27.)

Az Aradi Viktor írói munkássága már az új magyar lelkiismeret terméke. Azé, mely a panamákat és egyéb közéleti visszaéléseket nem pusztán az egyéni erkölcs és tisztesség magaslatáról gyűlöli és üldözi, hanem elsősorban azért, mivel a társadalmi orvos szemüvegén át tisztán látja, hogy X vagy Y úr magánharácsolása vagy bárminő visszaélése ezer meg ezer szálal károsítja meg az egész társadalmat. Ez a nézés a kaszinók hagyományos korrupcióirtásának épp az ellentéte. A régi világ csak azokat a közéleti visszaéléseket ostromozta, melyek az úri érdekeket vagy az úri becsületérzést sértették. Ámde szerfelett elnéző volt a tömegekkel való minden visszaéléssel szemben, hisz tudvalevő, hogy a korrupció leggyűlöletesebb formája, szavazatoknak pénzen vétele vagy erőszakos kikényszerítése még ma is az ország első gavallérjainak nyíltan üzött praktikája. Ezzel szemben a korrupció Aradi Viktort elsősorban azért

érdeklí, mivel látja, hogy az ma minden kulturális és szociális előrehaladásnak egyik főakadálya Magyarországon. S nagyon helyesen vette észre, hogy az, amit közönségesen nemzetiségi kérdésnek nevezünk, voltaképp a magyarországi korrupciónyavalyának egyik mérges daganata. Tisztán átlátta, hogy az egész sovinszta magyar politika a Réz Mihály-féle szolgabiráktól a *Pester Lloyd* ex-szabadgondolkodó és ex-szocialista tollforgatóiig egyetlen óriás korrupciónyavalyának ideológiai fügefalevele. S mert ezt átlátta s megértette, s mert bátor és becsületes ember, soha meg nem szűnő lendülettel kutatja a nemzetiségi kérdést tápláló korrupciónak patológiáját.

Ezek a történelmi tanulmányai is ugyanezen érzületből születtek. A nemzetiségi betegség múltját, a keserves kórnak történelmi okait igyekszik feltárni, nem pusztán okiratkutatósi kedvtelésből, hanem azért, hogy a jelenben működő erőket annál világosabban ismerje fel. Elmondhatjuk: az erdélyi Érc-hegység népének jelenét és múltját, a vele elkövetett rettenetes visszaéléseket ma senkisé ismeri olyan pontossággal, mint Aradi Viktor. Ez teszi őt az erdélyi román kérdés legalaposabb ismerőjévé. És ez ad különös jelentőséget, a múlt román lázadásairól írva, következő megállapításának: „A forradalmi szellem nem a nép lelkéből sugárzott, nem a nép lelkéből sugárzik, hanem felülről, visszaélések és vad elnyomatás alakjában. Nem alulról, hanem felülről csinálták a százéves forradalmat is. Azok, akik csak a zavarosban tudnak halászni”.

Aradi könyve ennek a tételnek hiteles okiratokkal való bizonyítéka. A Hóra-lázadásban épp úgy, mint a magyar mártírnő, Varga Katalin nemes akciójában a román pórnép érdekében, valamint a Jancu fölkelésében ugyanazok az erők explodáltak, melyek a nemzetiségi kérdést ma is megmérgezik, s melyeket ma is bármikor hasznosíthat minden áramlat, mely a magyar állam ellen szövetségeseket keres.

Nincs az a regény, melynek olvasása érdekfeszítőbb és megdöbbentőbb volna, mint ezé a könyvé, mely valóságos történelmi monográfiája azoknak a kóros gazdasági, társadalmi és kultúrviszonyoknak, melyekből a mai kiélezett erdélyi helyzet megszületett. Egy egész csomó alak vonul a könyvön át, mely valósággal kiabál drámai vagy regénybeli feldolgozás után. Elvont levezetéseknel, gazdasági vagy lélektani meggondolásoknál élesebb és biztosabb körvonalakban mutatják be ezek a történelmi lapok a román-kérdés múltját és parancsolóbban

mutatnak a jövő kibontakozása felé, melynek alfája és ómegája a jogrend és a gazdasági gyarapodás biztosítása az önkény és a parazitizmus helyett.

Ez a tanulság olyan elementáris erővel domborodik ki magából a történelmi események puszta logikájából, hogy kár volt olykor belevegyíteni a szubjektív felháborodásnak különben erkölcsileg annyira jogosult hangját, miként Aradi tette. Egy másik hibája, hogy az elnyomottak iránti lovagias rokonszenve olykor elfogulttá teszi és a román visszaélőkkel szemben enyhébb hangot használ, mint a magyar elnyomókkal szemben. Így a Varga Katalin üldözői között Saguna püspököt különösen elnéző megvilágításba helyezi, pedig e férfiú bűne még nagyobb volt, mint a magyar uraké, hisz a saját népe érdekei elárulásával adta oda magát egy erkölcstelen közigazgatás eszközüül.

Aradi nagy érdeme, hogy nemcsak ismert adatokat helyezett új, modern megvilágításba, hanem egész sereg eddig ismeretlen ténnyel gazdagította a magyar történelmi kutatást. Nemcsak a nemzetiségi kérdés tanulmányozóinak, hanem a történelmi és lélektani érdekességek minden átérzőjének melegen ajánljuk figyelmébe ezt az úttörő dolgot.

J. O.

KÖNYVSZEMLE

I. A szociológia segédtudományai (*Filozófia, biológia, lélektan stb.*)

Danielson, Florence H. and Davenport, Charles B.: *The Hill folk.* Eugenics Record Office-Memoir No, 1. 1912. 56 l.

Az amerikai fajnemesítési adatgyűjtő hivatal (Eugenics Record Office) szakembereket küld ki, hogy az elsatnyult családokra vonatkozó öröklődési adatokat a helyszínen gyűjtsék. A kutatók felkeresik a családtagokat, szomszédokat, a bíróságokat, börtönöket, szegényházakat, szóval mindenüvé elnéznek, hol előreláthatólag felvilágosítást lehet kapni a kutatott család egyes tagjaira vonatkozólag.

A tanulmányok célja egyrészt az öröklődés törvényeinek felderítése, másrészt a közönség figyelmének felkeltése, hogy megfelelő óvintézkedések által (intézetekben való életfogytiglani elzárás, házassági tilalmak, sterilizáció, elsatnyult bevándorlók kizárása) ezen nem kívánatos elemek korlátlan szaporodását — vagy bejövetelét — meg lehessen akadályozni.

Ily kutatások egyik eredménye a múlt év nyarán megjelent tanulmány: *The Hill Folk*, a hegyes vidék népe. Massachusetts állam egyik zugában lakó nagy kiterjedésű családról, 1800 körül odavándorolt két ember 737 utódjáról szól. Gonosztevők, hírhedt ringyók, javíthatatlan munkakerülők, koldusok és hülyék a család tagjai, kikben a fogyatkozások és gonosz hajlamok nemzedékről-nemzedékre öröklődtek át és kik a köznek eddig fél millió dollár kiadást okoztak. Egymás között házasodnak, mert a tisztességes szomszéd családokba belejutni nem tudnak, és ha egyik-másik tagjuk más vidékre költözik, ott is megtalálja a magához illő gyöngélméjű vagy egyébként elsatnyult párját és tovább adja fogyatkozásait utódainak. Szapora az ilyen népség, mint az egér és a jótékonyág, mely az életterlen családon a gyermekeknek jó otthonban való elhelyezésével akar segíteni, csak szaporaságát segíti elő. „Körülbelül minden nyolc vagy tíz esztendőben az állam értesül a viszonyokról és négy-öt gyerektől megszabadít ily családot. Az apa és az anya erre anyagilag megkönnyebbül és neki áll egy új nemzedék tenyésztésének”.

És a 30 gyermek, kiket idejekorán kirántottak a bűn és nyomor tanyáiból és tisztességes környezetben neveltek fel? Egyik része jóra fordult, csak úgy mint az otthon felcseperedettek egyik része; másokon a jó környezet dacára is kitört gonosz hajlamuk, amint otthon is kitört volna. Némi hatása van persze a nagyobb műveltségnek, de egészben véve „világos, hogy ezen embereknek jóra vagy rosszra való hajlama velük született és vérré ment át és a környezet hatása legfeljebb csak elpalástol, illetve jobban kidomborít egyes tulajdonságokat”. (A New Jersey állambeli Vinelandban levő gyöngélméjűek menházának egyik igazgatója nemrég meggyőzően mutatott rá arra a veszélyre, mely ismeretlen vagy éppen megterhelt családból származó gyermekek örökbefogadásában rejlik az örökbefogadókra nézve.

L.: H. H. Goddard, *Wanted a Child to Adopt? The Survey*, 1911. 29. köt. 1003—1006 lap). Elégge kiviláglik a munka eddigi ismertetéséből annak jellege, fontossága: tartalmának ismertetéséhez szó szerinti fordítás lenne szükséges.

(H. G.)

David Jordan Starr: *The Heredity of Richard Roe. A discussion of the principles of eugenics.* Boston, 1911. American Unitarian Association. 165 l.

Az eugenikát népszerűsítő számtalan amerikai könyvecskének egyike. Richard Roe képzeletbeli alak, kinek származásán, sorsán, személyén magyarázza szerző a fajnemesítési tanokat. Talán túlságba menő Amerika-bámulatán szívesen szemet hunyunk; az eugenisták nem ok nélkül látják rózsásnak a saját javításán annyira buzgólkodó amerikai faj jövőjét. A könyv jó példája annak az időszerű hazaszeretetnek, mely a nemzet mint faj nemesítésére törekszik.

(H. G.)

De la Grasserie, Raoul: *De la cosmologie. Bibliothèque sociologique internationale.* Paris, M. Giard & E Brière. 1913.

Ez a kis munka korunk reaktív antiintellektualizmusának jellemző terméke. Auguste Comte-ból indul ki, aki azt állította, hogy a pozitív korszak a teológiai és metafizikai korszakok romjain épül. Szerző ellenben úgy látja, hogy a tudományokon épülő pozitívizmus nem bírta kiszorítani sem a vallást, sem a metafizikát, sőt egyelőre azt sem tudhatjuk, melyik fogja a jövőben a gondolkodást elsősorban irányítani. Milyen álláspontra helyezkedünk mármost velük szemben, ha egyenlő értékűeknek tekintjük, vagy ha a vallást, vagy éppen egy bizonyos vallást vagyunk hajlandók a többi fölé emelni? (A kérdés utóbbi részét szerző nem teszi fel *expressis verbis*, csak hogy mi nem a munka szavairól, hanem benső tartalmáról akarunk számot adni.) Szintetikus elvünk az lesz, hogy az emberi szellem e három termékét a *kozmoszocietas* megvalósítására szolgáló három különböző, de esetleg egyenrangú eszköznek, vagy a *kozmoszociológia* módszereinek tekintjük. A kozmoszocietas tagjai: az emberek, a halottak, az állatok, a növények, a legyek, folyók, tavak, a csillagok, angyalok, védőszellemek, az isten stb. Volt idő, amikor az ember szakadékot látott önmaga és a világ között, ma azonban feltámadt az ősi animizmusban rejlő igazság, hogy az élet egyetlen árama hatja át az egész természetet, az, amelyet a világ lelkének hívnak. A kozmoszociológia, mint legbonyolultabb, legösszefoglalóbb tudomány, a Comte megállapította sorozatban a szociológia fölött foglal helyet. Elsősorban elméleti tudomány ugyan, de főcélja mégis praktikus: a morál megalapozása. Kutatja a kozmikus kapcsolatot oly célból, hogy aztán e kapcsolatnak megfelelően élhessünk. „Talán nem minden eszköze érdemi meg a tudományos jelzőt, ám mindegyikre alkalmazhatjuk a diszciplína elnevezést, s némely felhasználó módszerre egészen tudományos.” (7 l.) Egy egész fejezet szól a kozmoszociológia felosztásáról, melyet a szerző pszichológia, biológia, szociológia példájára állapít meg. Kiderül, hogy e felosztásokban mindenütt pontosan a hármas szám uralkodik (például a biológia szubjektív (!) felosztása: anyag — erő, vagy mozgás — élet), úgy hogy szerző indítva érzi magát 12 háromszög felrajzolására, melyek csúcsaihoz írja a megfelelő felosztásokat. Majd hosszasan tárgyalja a vallás régi és új formáit: a mágiát, fetisizmust, totemizmust, ido-, zoo-, fyto- és litolátriát, asztrológiát, teológiát, miszticizmust és spiritizmust, újabb tények, vagy szempontok kizárásával. Különösen érdekes, hogy a 70.

lapon megtudjuk, hogy Franciaországban jelenleg igen sok jelenés mutatkozik, melyek gyakran csodás gyógyulásokkal és egyéb eredményekkel járnak, s hogy e gyógyulások magyarázatára nézve a tudomány és vallás közti vita nincs befejezve. Külön fejezet számol be a vallások elterjedésének számbeli viszonyairól. A kozmoszszociológia másik két módszerét, a metafizikát és tudományos szintézist igen röviden intézi el szerző. Ezek a morálnak nem adnak semmiféle szilárd alapot, még ha kínálnak is provizórikusan valamilyet. Még azok is, akik a vallást csak épületváznak tekintik, gondolják meg, hogy veszedelmes volna idő előtt lebontani. Továbbá a metafizika sem a szívet, sem az elmét nem elégíti ki, ideje lejárt, a tudomány és a pozitívizmus pedig csak az elmét és így szükség van a vallásra, melyet meg kell tartani és a tudománnyal kibékíteni. (Sz. H.)

Singer, Ignatius: *The problem of Life.* London, 1913. C. W. Daniel, Ltd. 70 l.

Kiváló honfitársunk, a *Kormányzóságom története* c. kitűnő utópia társszerzője ebben a rendkívül szép kiállítású kis kötetben az élet problémájával foglalkozik. Tanulmányát abból az alkalomból írta, hogy Dr. E. A. Schäfer a British Association elnöke megnyitójában egy materialista szellemű előadást tartott erről a kérdésről. Singer azt törekszik kimutatni, hogy a problémát úgy a materialisták, mint az idealisták helytelen szempontokból kezelik. „Élet” és „anyag” nincsenek egymáshoz az ok és okozat viszonyában. Sem pedig nem terméke az egyik a másiknak. Ennyit legalább biztonsággal lehet állítani. A kis füzet sok éles megfigyelést és meglepő következtetést tartalmaz. Élvezetes olvasmány, mely azokban is új gondolatokat támaszt, kik nem értenek szerzővel egyet.

II. Szociológiai elmélet (Társadalmi fejlődés, közgazdaságtan, jogbölcsélet stb.)

Ellwood, Charles A.: *Sociology in its psychological aspects.* New-York and London, 1912. Appleton, 417 l.

Szerző egy „lélektani szociológiát” akart írni, a társadalmaknak lélektani tanulmányát, mely anélkül, hogy a tiszta vagy a biológiai szociológiával szembe helyezkednék, megfelelné a tudományos magyarázat kellékeinek. Kimutatja, hogy a társadalmi szervezet fejlődése egy csomó valóban pszichológiai tényezőt tételez fel, melyeket csakis az érezni, akarni és gondolkodni képes lények elemzéséből lehet megérteni. „A társadalom kollektív életet folytató egyének csoportja egy lelki kölcsönhatás segítségével”. Ezen egyének egymáshoz való alkalmazkodása örökös változásokra vezet és ezen alkalmazkodás tökéletesedése, az egyéni erő kifejtése útján, biztosítja a haladást. Az erkölcs, az ipar, a törvényhozás, a kormányzás, a vallás, a nevelés stb. mind csak eszköz „a társadalmi élet tökéletesítésére”. Viszont nem szabad megelégedni olyan szűk pszichológiai látószöggel, mint aminő az „utánzás, a rokonszenv, az érzés, az ösztön, a vágy vagy az intelligencia”: ép oly kevésbé, mint a kizárólagos geográfiai, ethnológiai, gazdasági vagy politikai kiindulási ponttal. Tehát a társadalmi koordináció összes tényezőit fel kell ölelni a térben és az időben s egy a lehetőségig széles és átfogó társadalmi rendszer megvalósítására kell törekedni.

Ebben a munkában, (melyben a szerző az elméleti tételeket a praktikus céloknak rendeli alá s a tudományban a materializmus, a társas életben

az individualizmus kikerülésére törekszik) több helyütt részletesen foglalkozik a pszicho-szociológusok, főleg, Tarde, Baldwin, Giddings, Small, Lester Ward bírálataival.

Minden szociológiai tény „az emberi társulás folyamata” és a statika a dinamikától csak a tanulmányozás céljaira választható el. Az ember természeténél fogva aktív s ennél fogva alkalmazkodási, együttes alkalmazkodási, alárendelési, uralmi stb. eljárásai alapvető fontosságúak. A közönség uralma az egyén felett az egyéni élet első pillanatától kezdve létezik; ez az öntudat forrása is; de a természeti és társadalmi kiválasztás fölé az intellektuális uralom helyeződött el; a lelki szolidaritás adta meg a társadalmi testnek egyre növekedő egységét. Így a kölcsönös akció, az „interstimuláció” elsődleges fontosságú tényékké lettek, melyek az érzelmek, hiedelmek, vélemények egyöntetűségét eredményezik. Az összeütközések, a forradalmak a társadalmi szokásokban, a régi alkalmazkodásokban beállott zavarok. A társadalmi mozdulatlanság épp oly veszélyes volna, mint a forradalmi újításra való örökös izgatás. Társadalmunkban, miként minden egyénben van a tartós integrációnak egy része, mely elleneszegül a lét anormális módjainak; de az is szükséges, hogy az egyének progresszív alkalmazkodása folytatódjék, hogy az egyéni újításból eredő társadalmi haladás ne ütközzék akadályba.

Azok az elméletek tehát, melyek az ösztönöknek döntő szerepet tulajdonítanak a társadalomban, egyoldalúan túlzottak. Mégis tagadhatatlan, hogy sok emberi intézmény az ösztönökön alapszik, pl. a nemi ösztön, vagy az önfenntartás ösztönén (melynek a koldulás vagy a lopás anormális termékei) vagy a harcias ösztönön, vagy a nyáji életből eredő jóakarató érzelmeken, vagy az elsajátítás ösztönén vagy a spontán játékon. Mégis ösztöneinknek szükségük van az értelem ellenőrzésére s különben is elégtelenek a mai társadalmi élet fejlesztésére.

Az érzelmeknek individualista természete van, mely inkább anarchiára, semmint társadalmi szervezésre vezetne. Ebben szerepe van az intelligenciának, az „*idéés forces*”-nek a feltalálás és a felfedezés által, de nem szabad az ismeretek haladását a társadalmi fejlődés alapjává tenni. A felvilágosító, spontán, szándékos, megfontolt, akaratos utánzásnak nagy szerep jut a társadalmi életben; épp úgy tényezője a hagyománynak, mint a társadalmi haladásnak. A rokonszenv körének kiterjesztése mindig egyet jelent a társadalmi haladással. A társadalmi öntudat a kollektív élet, a közvélemény szervezettségétől függ. A társadalmi bonyolultság gyarapodásával jelentősége egyre nő, főleg a morált és a vallást illető kérdésekben. A társadalmi haladás nem lehet kizárólag biológiai, vagy ethnológiai, vagy gazdasági, vagy ideológiai. Számba kell venni a „társadalmi működések szimpathiáját” is s óvakodni kell a szerződéses elmélet tévedéseitől, melyeket a bio-szociológiai elmélet csak tökéletlenül javított ki. A lélektani elmélet szerint a társadalmi haladás célja az összes egyének harmonikus alkalmazkodása és a politika feladata a tudományt, az erkölcsöt, a vallást és a többi társadalmi erőket eme racionális cél szolgálatába helyezni.

Kolabinska, Marie: *La circulation des élites en France.* Lausanne, 1912. Rouge, 126 l.

A lezárt osztályok elmélete pusztán fikció. Vannak ugyan esetek, hogy egy meglehetősen körülhatárolt nemesi osztály szívósan megakadályozni törekszik a parvenüeknek bizonyos állásokba vagy hivatalokba való jutását (ilyen

nemesi reakció volt pl. XV. Lajos alatt) de általánosságban a nemzet elite egy oly osztályt alkot, mely szélesen nyitva áll mindazok számára, kiket energia, tehetség, vagyon vagy az uralkodók kegye alacsony sorsukból kiemel. Ezt a tételt szerző érdekes példákkal bizonyítja: Szép Fülöp legistái győzedelmeskedtek azokon az akadályokon, melyeket velük szemben X. Lajos alatt emeltek; a községek polgárai csakhamar egy előljárósági arisztokráciát fejlesztettek ki; a bírói arisztokrácia gyakran igen alacsony származású volt; a finác feudalizmus XI. Lajos és VIII. Károly alatt a nemesivel egyenrangú volt; XIV. Lajos alatt homályos származású emberek intelligenciájuk és munkájuk által a kurtizánok felé emelkedtek: Catinat; Mazarin, Colbert, a papság igen számos tagja, Vauban és sok más katonai személyiség parvenü volt, épp úgy, mint a hatalmas finánsziék és bérlok legnagyobb része.

Különbén egy lefelé irányuló mozgalom elősegíti ezt a felfelé irányulót. Sok nemesből kézműves vagy kereskedő lett, némelyek csak átmenetileg, mások véglegesen elveszítették privilégiumaikat.

Loisy, A.: *Sociologie el religion. Revue d'histoire et de littérature religieuses* 1912. IV. k. 1. sz.

Durkheim vallásszociológiájának bírálata. Fő kifogása, hogy a totemizmusnak, mint alapvető vallási tüneménynek felfogása merőben önkényes. A totemizmus mindenekelőtt a társadalmi szervezet egy formája, mely számos népnél elő sem fordul. „Ebből a szempontból Durkheim tétele két kritikai megjegyzésre ad okot. A vallás az emberiség életében általános tünemény lévén, eredete nem lehet oly szervezetben, melyet csak a fekete- és a vörösbőrű népeknél konstátáltak biztosan és amely nem hagyott bizonyos, elvitathatatlan nyomokat a fehér és a sárga fajnál. A totemizmus általánossága pusztá hipotézis és erre a meglehetősen törékeny hipotézisre helyezi Durkheim rendszerét, mely ezáltal ingatagga válik.” Még súlyosabb ellenvetés, hogy a totemizmus nem vallás és nem kultusz; a társadalmi élet bizonyos szervezeti formája ez, melybe vallási elemek léphetnek és lépnek. Magában véve a totemizmus nem inkább vallás, mint a társadalmi szervezettség ama magasabb formái, melyekben szintén szerepelnek vallásos elemek. „Lehetséges, hogy van egy embrionális vallás a totemista társadalmakban, de a totemizmus önmagában nem vallás. Nem feledkezve meg az arányokról, azt lehet mondani, hogy az ausztráliai totemizmus pl. nem inkább vallás a szó szűkebb értelmében, mint ahogy a régi egyiptomi dinasztia nem volt Egyiptom vallása, vagy a köztársaság nem a francia nép vallása, jóllehet az egyiptomi vallás az egyiptomi állam lényeges eleme volt, s még a köztársasági eszmény is több misztikus, ha nem szent jellegű elvet tartalmaz, melyeket bizonyos értelemben a valláshoz lehet kapcsolni.”

Loisy szerint Durkheim módszere hibás; látszólagos induktív eljárása dacára, voltaképp a tényeknek szűk csoportját belekényszeríti kiindulási pontjába: a vallási és a társadalmi elem abszolút azonosságának, a vallás, sőt az emberi gondolat kizárólag társadalmi jellegének posztulátumába. „Durkheim nem a vallásnak és a társadalomnak tudományát szerkeszti meg, hanem úgy az egyiknek, mint a másiknak metafizikáját. Bár azzal az igénnyel lép fel, hogy az állandóan változó realitást magyarázza meg, voltaképp a logikai abszolútumban dolgozik.” Konklúzióit Loisy így foglalja össze: „Kétségtelenül nem lehetett jogosultabb vállalkozás, mint az, mely a vallást, a tudományt és

a vallástörténelmet a szociológiával akarja egybefűzni; semmi sem volt szükségesebb a tisztán kritikai munkák szétaprózottságában, az egyéni lélektanból vett magyarázatok kiáltó elégtelenségében a vallásos léleknek való vagy vélt szükségleteivel szemben, mint kimutatni, hogy sem a vallás, sem semmi abból, ami az emberiség szellemi és erkölcsi örökségét képezi, nem az embernek, mint ilyennek, az emberi egyének spontán alkotása, hanem a társadalmilag felnevelt, sodort, fenntartott embereknek munkája; hogy a vallásnak társadalmi oldala van; hogy kezdetei első sorban történelmi eredetűek, s hogy fejlődése a társadalmakéval koordinált. Ámde szükséges volt-e e célból a társadalmat absztrahálni az azt alkotó egyénektől és a környező természettől; szükséges volt-e ezért a társadalmi elemet, mint valami skolasztikus világszellemet konstruálni, mint mindentől független abszolútumot, mint legfőbb lényt és legmélyebb tatóngó őr, az Isten árnyékát? . . .”

III. Alkalmazott szociológia és szociálpolitika

Baker, La Rein Helen: *Race improvement or eugenics*, New-York, 1912. Dodd, Mead and Co. 137 l.

A fajnemesítés tanainak dogmatikus, lelkes szavú népszerűsítése. Galton kívánsága, hogy az eugenika a jövő vallásává váljék, e könyvecske szerzőjénél bizonyára megvalósult. Nőies, meleg hangú szózata többet is tesz a fajnemesítési tanok elterjedése érdekében, mint akárhány vaskos munka. Mikor kerül a sor nálunk is az eugenika népszerűsítésére? (H. G.)

Dealey, James Quayle: *The Family in its sociological aspects*. Boston, New-York. Chicago, 1912. H. Mifflin Co., 137 l.

A család fejlődésének rövid történetét adja népszerű előadásban, ismert forrásmunkák nyomán. Majd a vallás, demokrácia, városi és általában modern viszonyok átalakító hatását vizsgálja és betekint a jövőbe: a mai eugenikai törekvések a család újraeledését, újabb megerősödését biztosítják. A magyar irodalomban is szívesen látnánk ily életvidám népszerűsítő munkákat.

Deherme, Georges: *Les classes moyennes*. Paris, 1912. Perrin. 321 l.

Valóságos vádirat ez a könyv a francia kispolgárság ellen. „Erényei”: az előrelátás, takarékoság, mérséklet stb. mindmegannyi társadalmi veszéllyé válik az író gondolatában s bennük csak „a társadalmi parazitizmus” egy nemét látja. A gyárban dolgozó asszony, a hivatalnoknő, a meddő nő, a prostituált, a gyermek-munkás, a gyermek-apache stb.: mindez a polgárságba felemelkedett burzsoázia eredménye volna és lealacsonyítja ezt az osztályt. A privilegizáltak száma ma 18 millióra rúg s épp oly falánkok, mint az *ancien régime*-ki, de mennyivel veszedelmesebbek! Ők ma kisbirtokosok, kiskereskedők, kisiparosok, kis járadékélvezők, kis takarékbetétek tulajdonosai: ez a társadalmi gazdagságnak féktelen felaprózása. „Vészes szétszóródás, általános elszegényedés”, ami ellenpólusa egy „mindenható plutokráciának”. A nagy raktár-üzlet uralmába keríti Parist és a vidéket: megsokszorozta az ál-szükségleteket, komplikálta az életet, fokozta a munkás kizsákmányolását és a munkabérek süllyedését. Mégis a magazinok előnyei túlsúlyban vannak hátrányaik felett, de a nyomorúságosan vegetáló apró boltok nyomora leírhatatlan. Ezek orvossága egy széleskörű korporatív akció volna, de a középosztályok nem képesek a szövetkezés jótéteményeit biztosítani.

Az ipari parazitizmus ép úgy növekszik, mint a kereskedelmi. A családi ipari tüzem minden visszaélés forrása. Az asszonyt és a gyermeket ki kellene zární a műhelyekből, főleg a kisiparos műhelyekből, ahol titokban zsákmányolják ki őket és ahol a versenynek a leggyilkosabb hatása van. A technikai képtelenség ép oly nagy, mint a kereskedelmi.

„A dolgok pozitív rendjében nincs hely a középosztályok számára, melyek túlgyöngék a parancsolásra vagy az önzetlen munkára és túl hiúk az engedelmességre vagy a maguk alárendelésére.” Ez mintegy alap gondolata az egész munkának, mely nem kevesebb szigorúsággal bírálja a szellemi élet középosztályait, az egyetemek diplomásait, kiket meggondolatlanul szaporítanak, a litterátorokat, kik csak könnyen olvasható munkákat termelnek és a különböző szellemi inkompetens hírességeket, akik az ostoba burzsoázia kultuszának tárgyai.

A társadalmi harc ennek a kispolgári anarchiának, a társadalmi szétesésnek a következménye, amelynek ez a kisboltosokból, hivatalnokokból, litterátorokból, diplomásakból és parazitákból álló polgárság egyre inkább kiszolgáltatja a társadalmat. „A burzsoázia valóban túl ostoba, túl önző, túl gyáva ahhoz, semhogy tragikus sorsával törődni érdemes volna, melyet maga készített elő magának.” De az emberi jövőt fenyegeti, s ezért kell a proletariátusra hatni, s megővni azt a középosztályok hibáitól.

Ily kétségbeejtően látja a mai társadalom helyzetét szerző, aki Comte tanítványa, s minden baj kútfejét abban találja fel, hogy egy frázissal a társadalmi metafizika hamis politikai, erkölcsi és gazdasági eszmékkel telítette meg a kispolgárok koponyáit.

Ehinger, Otto: *Die sozialen Ausbeutungssysteme, ihre Entwicklung und ihr Zerfall.* München, 1912. Reinhardt, 246. 1.

A szerző a felhasznált eszköz szerint háromféle kizsákmányolási rendszert különböztet meg: az első a fizikai erőn, a második lelki kényszeren, a harmadik a munkaeszközök kisajátításán alapszik. Fejlődésüket rajzolja a nélkül, hogy sok újat mondana. Épen oly kevésbé új, amit a kizsákmányolási rendszerek gyengüléséről mond. A kizsákmányoltak fegyvere a munkaeszközök kisajátításán alapuló kizsákmányolás ellen a szocializmus, de azt már nem hiszi a szerző, hogy a szocializmus biztos eszköz lenne a nemzeti jövedelem emelésére és állandó ellenszer az elszegényedés ellen. Mert a szocializmus — mondja — semmit sem tehet a népesség szaporodása ellen s így a szegénység legfőbb oka mindig megmarad. Itt a szerző abba az igen gyakran elkövetett tévedésbe esik, amely a szocializmust csak a jövedelemeloszlás problémájának tekinti s a 19. század népességszaporodási arányát minden időkre érvényesnek veszi fel, noha a szocializmusnak éppen úgy meg van a maga népesedési törvénye, mint a többi gazdasági korszaknak. Sötét színekkel ecseteli a nyomort, mely Európa embertömegeire nehezedik s másrészt örömmel állapítja meg, hogy a születések száma már is csökken. A jelenre nézve szükségesnek tartja a bevándorlási tilalmat, ami a munkásból a „civilizáció kedvencét” fogja csinálni. Hogy a kevesbedett munkakínálatot a munkaalkalmak kevesbedése fogja követni, mert a tőke ki fog vándorolni, ezt elfelejti a szerző s egész okoskodása azon sokszor elkövetett logikai hibán alapszik, hogy a dolgok bonyodalmas összefüggéséből kiragadnak egy momentumot az egyszerűsítés kedvéért s azután elfeledkeznek szívesen az ott hagyott, félretett tényezőkről. Így azután könnyű kritizálni, bölcselkedni és reformálni.

Raynaud, Barthélémy: *Vers le salaire minimum*. Paris, 1913. Larose, 518 l.

A munka első része a munkabér-minimum tanának elméletét adja. A második rész a tényeket veszi vizsgálat alá. Megállapítja, hogy a munkabér-minimumot közvetlen vagy közvetett úton lehet megállapítani. Közvetett úton védelmi klauzulák kötelező beiktatása által valósul meg az állam üzemeiben, a munkaszereződés megsértése eszméjének bevezetése által és a munkásbiztosítás intézménye által. Szerző gondosan vizsgálja a munka feltételeit az állami munkáknál úgy Franciaországban, mint a külföldön. Kimutatja, hogy a départementok és a községek mily szűk körben alkalmazzák az idevonatkozó rendeleteket. De lehetséges a munkabér-minimumot közvetlen úton is megvalósítani. Így az gyakran a szakszervezetek munkájának eredménye, melyeknek erőfeszítései főleg Angliában voltak eredményesek, avagy a közhatóságoké, melyek példát adnak a munkabér-minimum engedélyezésére által. Végül a munkabér-minimum törvényhozás útján is életbeléptethető, mely a munkabér-minimumok megállapítását vagy bizottságokra (Ausztrália, Anglia) vagy bíróságokra (Új-Zéland) bízta. A tényleges intézmények és a felhangzott javaslatok kritikai áttekintése után, szerző konklúziója ez: Nem lehet szó a legalacsonyabb munkabér önkényes megállapításáról, melyet tényleg fizetni lehet. Oly munkabér-minimum meghatározásáról van szó, melyről a munkás biztos lehet, mely minden visszaélést kizár úgy az egyik, mint a másik részről, s mely arányban legyen a szolgáltatott munkával: vagyis „biztos, igazságos és méltányos bérről”. Hogy ezt a célt elérjük, biztosítani kell az érdekelt szervezetek szabadságát. Az állami közbelépésnek pedig diszkrétnek kell lenni: ne nyomja el, hanem fejlessze az egyéni kezdeményezést e téren is.

IV. Általános és gazdaságtörténet

Bauer Otto: *Geschichte Österreichs. Eine Anleitung zum Studium der österreichischen Geschichte und Politik*. Wien 1911. Robert Danneberg Verlag, 46 l.

Ausztriában az abszolútizmusnak még sokkal nagyobb szerepe volt az állam kialakulásában, mint nálunk és így a hivatalos történetírás Ausztria történetében egyebet sem lát, mint a Habsburg-ház történetét, fejedelmek, ezeknek tanácsadói: az államférfiak és generálisok, házasságok, örökösödési szerződések — ez Ausztria története. Otto Bauer ezen hivatalos történettel szemben a fejlődés igazi rugóit tárja elénk, rövid vonásokban, mintegy csak útbaigazításokat ad az osztrák történelem tanulmányozására. Bemutatja, miként lettek úrrá a német fejedelmek a szláv és német jobbágyok felett. Az áru-termelés kialakulásával, mikor a mezőgazdasági termékeket pénzzé lehetett tenni, megfogytakoznak a főurak kíséretei, a fejedelem zsoldos hadsereget tart, kialakul az abszolútizmus. Markáns vonásokkal ecseteli az egyes nemzetek kialakulását, azoknak törekvéseit, továbbá, hogy miként használja ki a Habsburg-ház az egyes nemzeteket saját céljaira. Azonban mennél jobban közeledik a leírás a jelen korhoz, annál jobban távolodik el a gazdasági élet tényeitől, úgy hogy a szerző füzetének vége felé csak a parlamenti eseményeket regisztrálja, mintegy kivonatát adja Charmatz könyvének. Hogy mily gazdasági rugók működtek közre ezen változások előidézésében, azt inkább csak sejtetni engedi, mint leírja. Sokkal jobb lett volna, ha a politikai élet eseményei közül csak a fontosabbakat sorolja fel, azonban egyúttal azoknak a mozgató erőit is bemutatta volna. Érdekesebbé és értékebbé csak ott válik

ismét a füzet, ahol Bauer a munkásmozgalom fejlődését tárgyalja. A füzet mindenesetre jó bevezető az osztrák történelem tanulmányozásához, különösen azért is, mert minden fejezet után az ott felsorolt események irodalmi útmutatóját találja az olvasó.

Brauns C.: *Kurhessische Gewerbepolitik im 17. und 18. Jahrhundert.* Leipzig, Duncker und Humblot, 1911. 130. 1. (*Staats- u. sozialwissenschaftliche Forschungen, H. 156.*)

A szerző levéltári kutatások alapján rajzolja meg a keletkező területi fejedelemségek küzdelmét a céhek ellen egy túlnyomóan mezőgazdasági, kis grófságoktól körülzárt területen, amelyen a helyi gazdasági egységek nagyobb területi gazdasági egységbefoglalása igen nagy nehézségekbe ütközött, de amely itt mégis igen jól sikerült. A fejedelmek hatalmi törekvései itt kedvező talajra találtak, amennyiben az ország kicsiny, a céhélet egyszerű volt, valamint az ipar jelentősége sem volt nagy és a mesterek és segédek közötti ellentétek sem élesedtek úgy ki, mint máshol. Így aránylag elég könnyen sikerült a fejedelmeknek az 1693-iki és az 1730-iki rendeletekkel, amelyek tartalmilag az 1731-iki birodalmi ediktummal egyeznek meg, a céhjegot reformálni legalább is politikai szempontokból. E céhrendeletek nem egyebek, mint praktikus kísérletek a céh állami hatalom alá vetésére s állandó állami felügyelet alá helyezésére. S ha ugyan inkább preventív, mint pozitív hatású volt, az a következményük meg volt, hogy az olasz mintára merkantilista politikát űző fejedelmek ez oldalról semmi nehézségre sem találtak. Tény az, hogy a céhek autonómiájának vége lett s nyitva állott az út egy bürokratikus, területi iparjognak.

Deutsches Zeitungsarchiv: *Monatliche, systematische Auszüge aus dem Hauptinhalt deutscher Tagesblätter.* Berlin, Bibliographischer Zentralverlag. *Gesamtausgabe, bei täglichem Erscheinen 240 Mk. per Jahr; bei monatlichem Erscheinen 120 Mk per Jahr. Teilausgabe täglich 36— 72 Mk, monatlich 24-48 Mk per Jahr.*

A szociológust és közgazdászt egyaránt érdeklő új vállalatról számolhatunk be. A hasznos és megbízható bibliográfiai kiadványaival sok elismerést kivívott berlini Bibliographischer Zentralverlag a fenti cím alatt egy újabb vállalatba fogott, amely feladatául tűzte ki 93 német és ezenkívül osztrák, svájci s egyéb nyelvű napilapok közgazdasági cikkeinek kivonatát közölni rendszeresen. Abból a meggyőződésből indul ki, hogy a napi sajtó igen sok olyan anyagot tartalmaz, amely túl megy a napi érdeklődésen s nagy jelentősége lehet a politikai, társadalmi és gazdasági dokumentáció szempontjából. A közgazdasági anyag a következő címek alatt van rendezve: 1. Elméleti társadalomgazdaságtan, életrajzok, gazdasági iskolák, gazdaságtörténet; 2. Ipar, kisipar és bányászat; 3. Földművelés, erdőgazdaság, vadászat, halászat; 4. kereskedelem, vámügy, közlekedés- és kiállításügy; 5. Pénz-, hitel-, bank- és börzeügyek, állami pénzügy; 6. Szindikátusok, kartellek, trösztök, munkaadók és munkások egyesületei; 7. Telek-, építés-, lakás-, biztosításügyek és szövetkezetek. E hét csoport mindegyike megjelenik naponkénti kiadásban és havonkénti kiadásban. A hét csoport összkiadása naponkénti kiadásban 240, havonkénti kiadásban 120 Mk évenként. Kétségtelen, hogy a vállalat egy erősen érezhető szükségletet elégít ki, bár ennek talán akadálya magas ára. Az is kérdés, hogy a cikkek

kivonata helyettesítheti-e tudományos munkában maguknak a cikkeknek ismeretét. Ennek egy megoldása ugyan az, hogy az Archívban feldolgozott összes cikkek eredetije vagy másolata megszerezhető. Mindenesetre dicsérendő, mint első kezdeményező lépés a napi sajtó-termék felhasználásának lehetővé tétele felé.

Jászai Samu: *A szakszervezeti mozgalom fejlődése és irányzatai.* Népszava kiadása, Budapest 1912. 48. 1.

A magyar szakszervezeti irodalom nagyon szegény, oly munka pedig, mely áttekinthető képet nyújtana az egész szakszervezeti mozgalomról, eddigelé még egyáltalán nem is volt. Úgy látszik, ezt a hiányt akarta pótolni Jászai, a Magyar Szakszervezeti Tanács titkára, az előttünk fekvő füzettel. Megismertet bennünket azokkal a viszonyokkal, melyek Angliában, a szakszervezeti mozgalom klasszikus honában, a szakszervezetek kialakulását előidézték; eseteli azt a hatást, melyet a szakmai szervezetek a munkások helyzetének az emelésére gyakoroltak; bemutatja a magyar szakszervezetek kialakulását, a munkások érdekében kifejtett tevékenységüket; fölvonultatja előttünk a különféle irányzatú szakszervezeteket: az angol és amerikai konzervatív szervezeteket, melyek a mai társadalom keretében akarják a munkások helyzetét megjavítani és amennyiben politizálnak, a kormány politikáját támogatják, mely messze menő engedményeket szokott tenni a munkásoknak; az angol szindikalista szervezeteket, melyek szintén nem akarnak hallani a politikáról, de nem konzervativizmusból, hanem forradalmiasságból; a három fajta német szervezeteket: a nagy szakmai szövetségeket, melyek az osztályharc alapján állnak, a keresztény és a Hirsch—Duncker-féle szervezeteket, az előbbieket a centrupárti, az utóbbiak szabadelvűpárti politikának hódolnak; a magyar szakszervezeteket, melyek leginkább az osztrák és német osztályharc alapján álló szervezetekhez hasonlítanak. A magyar szervezeteknek ugyan némileg radikálisabb színezetük van ezeknél, ami azonban tisztán a nálunk divó politikai elnyomatásra vezethető vissza. Van azonban ennél még lényegesebb különbség is köztük, még pedig szervezeti: Németországban a szakmai harcokat a szakszervezet intézi, ez nyújt sztrájksegélyt, nálunk ez a tevékenység meg van tiltva a szakszervezeteknek. Ezért nálunk minden szakegylet tulajdonképpen két egyletből áll: a legális és az illegális szervezetből, mely utóbbi a harcokat intézi. Ez a szervezet tulajdonképpen nem egyéb, mint a szaklap körül való tömörülés. Ugyanis a lapnak az ára úgy van megszabva, hogy abból sztrájkalapra is teljék. A szakszervezetek nincsenek egymástól izolálva, hanem közös kartelleket alkotnak, vannak közös bizottságaik és a nemzetközi kapcsolat az egyes országok szervezetei között nem csak az érzés, hanem a kölcsönöségi, reális megállapítások alkotják. E tények ismertetése után a szerző szubjektív nézetét mondja el a szakszervezeti fegyelemről és a mellett foglal állást, hogy a sztrájkok felett való döntés a vezetőségeket és ne a tagokat illesse meg, azaz olyasmit óhajt megvalósítani, aminek a csődje az előrehaladottabb államokban épp az utóbbi években következett be. De ettől eltekintve, a füzet meglehetősen objektív képet nyújt a szakszervezeti mozgalomról, különösen olyanok tanulhatnak belőle, akik e kérdéssel még nem foglalkoztak és ezek szívesen meg fogják bocsátani a szerzőnek azt is, hogy leírásai itt-ott döcögősek és hogy dolgozatában nem mindig tudta megóvni a rendszerességet, melyet éppen ez az exakt tárgy nagyon is megkövetel.

Oncken, Hermann: *Lassalle. 2. durchges. Aufl.* Stuttgart 1912. Frommann 5261.

A Lassalle irodalom egyik legjelentékenyebb terméke, amelynek belső értékéből semmit sem von le az, hogy aránylag kevés új tényt tartalmaz, mivel fő érdeme a felfogásban van, amely történelmileg világítja meg Lassalle megjelenését, anélkül azonban, hogy a benne oly erős egyéni vonásokat meggyöngítene. A munka alaptétele az, hogy Lassalle első sorban politikus volt és sokoldalú irodalmi tevékenysége, különösen a tudomány különböző területein, mint a filozófiában, közgazdaságtanban és jogtudományban csak a politikának alárendelt járulékos tevékenység volt. Életének és gondolatainak előadása igen gondosan kidolgozott. Azt a kérdést, hogy Lassalle munkásságából mi maradt meg a mai napig, mint élő érték, nem veti fel a szerző. Általában helyesen ítéli meg Lassallet, ha egyes vonásokban, mint p. o. a Bismarck-kal való viszonyában, talán jellemzése kétségbe is vonható. T. i. azt az állítást védelmezi, hogy Lassalle bensőleg csodálta volna a vas-kancellárt. Valószínűbb azonban, hogy jó érzékkel bírván a politika realitásai iránt, a porosz reakció nagy miniszteréhez való közeledéstől nagy előnyöket remélt.

V. Társadalmi, politikai és egyéb aktuális kérdések

Altmann-Gottheiner, *Elisabeth Jahrbuch der Frauenbewegung* 1912. Teubner, Leipzig XXXII. + 204. 1.

A német nőegyesületek szövetsége, mely a szélső radikalizmus és a szélső reakció szolgálatában álló női egyesületek kivételével, csaknem valamennyi német női szervezetet magában foglal, első ízben lép évkönyvvel a nyilvánosság elé és kilátásba helyezi, hogy ezentúl minden évben hasonló évkönyvet fog kiadni. A naptári részen, továbbá a szövetség és nők világ-szövetségének alapszabályain, végül pedig a szövetséghez tartozó szervezetek címein és rövid jellemzésükön kívül, áttekinthető képet nyújt az egész nőmozgalomról, különösen ennek a közel múltban lejátszódott eseményeiről, megismertet bennünket a nőknek a közéletben kifejtett tevékenységével. Minden egyes tárgyról külön cikk szól, melyek szerzői kivétel nélkül nők, még pedig nagyrészt olyanok, akiknek ismert nevük van a német nőmozgalomban. Mindamellet a munkán nagyon is meglátjuk, hogy első ilyenmű munka, nem annyira a krónikákon, melyek nem teljeseek, hanem különösen azon, hogy egyes dolgokkal túl hosszan foglalkozik, míg másokkal nagyon mostohán bánik el. S így a női irodalomról négy cikket is közöl, míg az ipari női munkáról csak egy rövid cikkben számol be, a szociálpolitikának meg egyáltalán nem jut külön tanulmány. Különösen kifogásolni való a túlságos szubjektív fölfogás, mely az egyes fejezetekben megnyilvánul. Minthogy egyszerű tények ismertetéséről van szó, ennél fogva joga van az embernek nagyobb objektivitást megkövetelni. Ha az ember pl. azt a fejezetet olvassa, mely a politikai pártok álláspontját ismerteti a nők választójogával szemben, úgy az a benyomás kél benne, hogy a szociáldemokrata párt ellensége a nők egyenjogúsításának, míg a liberális pártok a legmegbízhatóbb harcosai ennek az eszmének, holott tudvalevő dolog, a liberális pártok még programjukba sem vették föl e követelést, holott a szociáldemokrata párt még az utcán is harcol érdekében. Ámde ezektől a hibáktól eltekintve, e könyv tartalma is ékesen bizonyítja, hogy valóságos anachronizmus, mikor a nők egyenjogúsítása ellen azzal az érveléssel küzdenek,

hogy a nőnek otthon a helye. A nők a közélet minden terén sikeres munkát fejtenek ki, választójogi mozgalmuk is egyre nagyobb arányokat ölt, egyenjogúsításuk sem késhet tehát már soká.

Karski I. *Krieg, Zusammenbruch und Revolution.* Leipziger Buchdruckerei A.-G. 1911. 32 l.

A legutóbbi évek gazdasági, de különösen a háború technikájának a fejlődése egy modern háborúnak az eddigi háborúktól eltérő formát kölcsönöz, egy ily harcnak a következményei is egész újszerűek lennének. Hogy milyenek? Ezt iparkodik kimutatni a szerző ebben a füzetben. A nagyüzemekben egy finoman kieszelt összeműködés folyik, úgy, hogyha az üzemekből egyes képzett embereket kiragadnak, megakad az egész termelés. Ez egyik fontos jelensége a mai gazdasági életnek, melynek háború esetén nagy szerepe van. A másik: az egyes városokat a vidékről, az országokat a külföldről látják el élelmiszerekkel. Végül pedig: a mai gazdasági élet nagyrészt a hitelre épül föl, a nemzeti vagyoni értékpapírokban van főlhalmozva, melyek az árfolyam szerint igazodnak. Már most a szerző Németországból vett adatokkal vizsgálja a háború hatását a gazdasági életre és a következő eredményekre jut: a védkötelesek behívása munkaerőt von el a nagyüzemektől, melyet nem lehet pótolni és így a termelés megbénul. A vasutak kénytelenek, legalább a mozgósítás idején, katonákat és hadiszereket szállítani, aminek következtében a nagyvárosokban élelmiszer, szén és nyersanyag szükséglet áll be. Röviddel a harc megkezdése után a külföldről való élelmiszer behozatalban és a külkereskedelemben, különösen abban a részében, melyet a tengeren bonyolítanak le, zavarok állnának be és a gazdasági élet teljes megbénulására vezetnének, de kiváltképpen óriási drágaság következnek. A pénz- és a hitelviszonyokba beálló zavar, számos vállalkozót, hitelintézetet tenne tönkre és valószínűleg megakasztaná az áruforgalmat. Ennek végtelen nyomor lenne a következménye; a kétségbeesést csak növelné a nagy mérszárásoknak a híre, melyek a gyilkoló technika mai fejlettsége mellett elválaszthatatlanok egy modern háborútól. Nagy lázadások törnének ki, melyeket a hatóság fegyveres erővel iparkodnék majd leverni, ámde a sorbeli katonák a csatatéren lesznek, a politikailag iskolázott rezervisták pedig nem lesznek ilyesmire kaphatók. A háború politikai válságokat fog szülni, melyek előbb-utóbb a kapitalizmus rendszerének a bukására fognak vezetni, mely rendszer ezeket az állapotokat megteremtette. A világos okfejtés, továbbá az összegyűjtött adatok, melyekkel a szerző nézetét támogatja, nagyon értékessé teszik e kis füzetet.

Kultúra és Tudomány

E cím alatt a Franklin Társulat új vállalatot indított a következő programmal: „A Kultúra és Tudomány vállalat a nagy magyar olvasó közönséget akarja szolgálni. Tetszetős köteteit felajánlja mindazoknak, kik a mindennapi élet zsidbasztó fáradalmi után a nagy eszmék és eszmények világában keresnek üdülést és új erőt.

Kötetei mindenkor igaz mesterek művei. Irodalmi alakjukban kifogástalanok. Tanításukban érdekesek és értékesek. Nem fölületesek, de mégis népszerűek. Aktuálisok, de mégis állandó becsűek. A haladás zászlaját lobogtatják, de tisztelnek minden igaz meggyőződést”.

Eddig a következő kötetek jelentek meg:

I. Széchenyi eszmevilága. Első kötet. Gaal Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka

Ottokár, Kenessey Béla, gróf Vay Gáborné, gróf Andrassy Gyula tanulmányai.

II. *A szikratávíró*. A. Slaby tanárnak a német császár előtt tartott felolvasásai után átdolgozta Kreuzer Géza mérnök.

III. A természettudomány fejlődésének története. Két kötet. Írta Wilhelm Bölsche. Fordította Schöpflin Aladár.

IV. Kant-Breviárium. Kant világnézete és életfelfogása. A művelt emberek számára Kant irataiból összeválogatta Gross Félix. Fordította Polgár Gyula.

V. Az emberiség jövője. Írta Heinrich Lhotzky, fordította Schöpflin Aladár.

VI. A vagyontudománya. Írta I. A. Hobson, fordította Sidó Zoltán.

VII. A szociológia vázlatja. Írta G. Palante, fordította Mikes Lajos.

A kötetek ára 120 f, 160 f. és 2— kor. között váltakozik. Szép nyomás és izléses kötés. A munkák értéke igen különböző, valamint a fordítások között is vannak sikerültek és kevésbé sikerültek. Egészben véve azonban az új vállalat is öröndetes jele annak a meggyarapodott tudományos és filozofikus érdeklődésnek, mely a magyar közönség széles rétegeiben jelentkezik. A népszerűsítő tudományos irodalom jelentősége egyre nő Magyarországon s remélhetőleg sok sekély szépirodalmat fog nálunk is kiszorítani.

Kommerskollegii Afdelning för Arbetsstatistik. *Arbetsstatistik. H. 2. Arbetslöshetsräkningen i Sverige den 31. Januari 1910. (Arbeitslosenzählung in Schweden 31. Januar 1910.)* Stockholm 1911. kungl. Boktryckeriet. Norstedt & Söner. 181 l.

Az e kiadványban tárgyalt munkanélküliség-számlálás már a második, amely az egész Svédországra kiterjedt. Az első 1908/9 telén volt. Az 1909 december 10-iki királyi leirat utasítja a kerületi kormányzatokat, hogy keressék meg a hozzájuk tartozó községeket munkanélküliség-számlálás végett mindenütt, ahol jelentékenyebb munkanélküliség észlelhető. A számlálás 1910. január 31-én volt. A kiadvány közli a számlálást lapokat, amelyek férfiak és külön nők számára küldettek szét kitöltés végett. A számlálást lap 18 kérdést tartalmaz. Az első kérdések a személyi viszonyok, hivatás és valamely szakszervezetéhez való tartozásról kérdezősködnék. A többiek pedig az utolsó alkalmazás, a munkaadó iparneme s a munkanélküliség tartama és oka után tudakozódnak.

Összesen 14.412 (14.016 férfi, 396 nő) munkanélkülit számláltak össze. 1909-ben jóval nagyobb volt a számuk: 20.106. A reájuk vonatkozó legérdekesebb adatok a következők. Városokban volt a munkanélküliek 59%-je, vidéken 41%. Az építőiparra esik az összesből 31,9%, a faiparra 10,2%, a fém- és gépiparra 8,8%. A férfiak között 55,6% nős, 40,9 nőtlen, 3,5 özvegy vagy elvált. Ami pedig a munkanélküliség okát illeti, az esetek 62,4%-ában ok a munkahiány, 28,2%-ában sztrájk vagy kizárás.

A cs. és kir. közös pénzügyminisztérium jelentése: *Bosznia és Hercegovina közigazgatása*. Budapest, 1911. M. kir. állami nyomda (VII + 227 l.)

Dr. Kiss Mihály: *A naturalizmus befolyása az európai kontinens gazdasági életére*. Budapest, 1912. Grill Károly könyvkiadó vállalata (142 l.)

Lázár Béla: *Tizenhárom magyar festő*. Lyka Károly előszavával. Budapest, Singer és Wolfner kiadása (220 l.)

Méray Horváth K.: *Társadalomtudomány mint természettudomány*. Budapest, 1912. Athenaeum kiadása (261 l.)

Dr. báró Horváth Emil: *A parlamenti választójog*. Első kötet. Budapest, 1912. Politzer Zsigmond és fia kiadása (198 l.)

Charles Richet: *A háború múltja, a béke jövője*. Fordította Szmik Antal. Budapest, 1912. A Magyar Békeegyesület kiadása.

Kóbor Tamás: *Aranyhajú Rózsika*. Budapest, 1912. A Nyugat kiadása. (216 l.)

Peterdi Andor: *A pacsirta énekel*. (56 l.)

Goldziher Ignác: *Az újabb alakulásai*. (63 l.)

Pathelin mester. Fordította és színpadra átdolgozta Hevesi Sándor (64 l.)

Kormányzóságom története utópia
Henry George gazdasági rendszere alapján. Angolból fordította Braun

Róbert. Budapest, 1912. Athenaeum, Modern Könyvtár (131 l.)

Petre C. Trișca: *Die Pflichten der Intelligenten*. Jena, 1911. Hermann Castenoble Verlagsbuchhandlung Jena (35 l.)

Pétre C. Trișca: *Scolile Germane*. Bucuresti 1911. Tipográfia Curtii Regale, F. Göbl F II. (75 l.)

Petre C. Trisca: *Intre doua Vremuri*. Bucuresti, 1912. Tipográfia „Gutenberg” Joseph Göbl (70 l.)

Mészáros Gyula dr.: *A török alkotmány alaptörvényei*. (Török eredetiből fordítva.) 1912. Kolozsvár. Kiadja az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya (47 l.)

Fodor Lajos: *A társadalmi kérdés lényege*. Bpest, 1912. Benkő Gyula cs. és kir. udv. könyvkereskedése (81 l.)

Dr. Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. I. évfolyam. 1912. Budapest székesfőváros háziyomdájá (XII+686 l.)

Ibsen Henrik: *Hedda Gabler*. Telekes Béla fordítása (122 l.)
Heinrich Heine: *Atta Troll*, Nyáréji álom. Karinthy Frigyes fordítása (96 l.)

Don Pedro Calderon: *Úrnő és komorna*. Fordította Kosztolányi Dezső (118 l.)
Arthur Schnitzler: *Ködös lelkek*. Fordította Roboz Andorné (78 l.)

August Strindberg: *Julia kisaszony*. Fordította Bálint Lajos.

Bpest, 1912. Athenaeum. Modern Könyvtár.

* Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebről érdeklík, még visszatérünk.

Horváth József: *Modern Magyarország, vagyis: A honi Munkás-társadalom szabad iskolája.* Ó-Pálos, 1912. Első füzet (63 1.)

Strindberg: *Történelmi miniatűrök.* Fordította: Schöpflin Aladár (63 1.)

Kozma Andor: *Írói arcképek IV. Gyulai Pál az ember és a költő.* (51 1.)

Molnár Ferenc: *Báró március és egyéb elbeszélések* (82 1.)

Magy. kir. központi Statisztikai Hivatal: *Fiume hajó- és áruforgalma az 1910. évben.* Bpest. Pesti könyvnyomda R. T. 1912. (38 k. 220 1.)

Szilágyi Géza: *Versek.* (95 1.)

Szomory Emil: *Komédia, novellák.* (80 1.)

Anatole France: *Crainquebille.*

Fordította: Franyó Z. és

Révész A. (47 1.)

Max Burkhardt: *Cló Méltósága.*

Fordította: Adorján Andor. (30 1.)

Biró Lajos: *A fővő ország-utján.* (30 1.)

Karinthy Frigyes: *Ballada a néma férfiakról, novellák.* (30 1.)

Hugo v. Hofmansthal: *A balga és a halál.* Fordította Somlyó Zoltán (32 1.)

G. Miraben: *La fumée divine (opium).* Paris. M. Giard & E. Brière 1912. (281+XIV.)

Oppenheimer: *Az Állam.* Fordította: Sebestyén Ede. Budapest, 1912. Révai kiadás (3121.) Világ könyvtár.

Dr. Degré Miklós: *Főtárgyalás az esküdtbírótság előtt.* B. P. XIX. fejezet. A Magy. Jogászegylet könyvkiadóvállalata V. évf. 3. kötet. Budapest, Athenaeum, 1912. (186 1.)

Márkus Dezső dr.: *A választójog. A nő választójoga.* Budapest, 1912. Franklin-Társulat (51 1.)

Révész Béla: *A magunk útján.* Budapest, Világosság könyvnyomda R.-T. 1912. (174 1.)

Köpeczi Deák Albert dr.: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* 1912. Budapest, Grill Károly könyvkiadóvállalata (177 1.)

Mihalik József: *Jelentés a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1911. évi működéséről.* Budapest, 1912. Stephaneum nyomda r.-t. (66 1.)

Michel Pavlovitch: *Le Conflit Anglo-Allemand.* Paris, M. Giard & E. Brière. 1912. (51 1.)

Anatol France: *Az ing.* Fordította Benedek Marczel. Budapest (85 1.)

Szini Gyula: *Bolond könyvek.* (63 1.)

Ibsen: *Ha mi holtak felébredünk.* Fordította Görögné Beke Margit (76 1.)

Dr. Tauszk Ferencz: *Az Erzsébet királyné szanatórium.* Budapest, 1912. (94 1.)

Dr. Imre Sándor: *A középiskola gyökeres reformjának előkészítése.* Budapest, 1912. Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t. (15 1.)

Katona Béla: *A népesedés politikai és gazdasági jelentősége.* Budapest, 1912. Légrádi testvérek (69 1.)

Dr. Apáthy István: *A fejlődés törvényei és a társadalom.* Budapest, 1912. Ajtay K. Albert könyvsajtója. (VI/277 1.)

Bartha Miklós: *Összegyűjtött munkái.* Ötödik kötet. Politikai cikkek. Bpest, 1912. Benkő Gyula cs. és kir. udv. könyvkereskedés (319 1.)

Maurice Exsteens: *La Préhistoire a la Portée de Tous*. 1913. Bruxelles
Louis Exsteens.

gr. Apponyi Albert: *Magyar köz-
jog osztrák világitásban*. Négy elő-
adás. 1912. Budapest, Franklin-
Társulat (79 1.)

Dr. Emerich Basch: *Die Gemeinde-
betriebe in Ungarn*. München u.
Leipzig, Dunker & Humblot 1912.
(176 1.)

*Munkabeszüntetések és munkakizárá-
sok a Magyar szent korona orszá-
gaiban az 1909. évben*. Kiadja a
keresk. m. kir. miniszter. Budapest,
1912. Athenaeum (99 1.)

Fehér Sándor: *A mester*. El-
beszélések (32 1.)

Ibsen Henrik: *Kis Eyolf*. For-
dította Coulemont Edith
grófnő (73 1.)

Berde Mária: *Versek* (38 1.)

Lőrinczy György: *Dejanira és
más novellák* (32 1.)

Szederkényi Anna: *A csodá-
latos sziget* (62 1.)

Arthur Schnitzler: *A pásztor-
furulya*. Fordította Telekes
Béla (63 1.)

Grete Meisel Hess: *Geister*. Novellen
Leipzig, 1912. (161 1.)

Földes Imre: *Fekete ország*. Budapest,
1912. Dick Manó kiadása (277 1.)

Andre Dubosco: *Budapest et les
Hongrois Préface de M. René Millet*.
Paris 1913. Riviere et Cie.

Dr. A. v. Borosini: *Die Essucht und
ihre Bekämpfung durch Horace
Fletcher*. 4. unveränderte Auflage.
15—20 Tausend. Verlag von Holze
& Pahlz, Dresden (XVIII + 263.)

Arthur Holitscher: *Amerika heute
und morgen*. S. Fischer Verlag,
Berlin (429 1.)

Remy de Gourmont: *A szerelem fizi-
kája*. Fordította Vajda Ernő. Világ-
könyvtár. Révai 1912. (256 1.)

Szablya János: *A Kéve könyve*. Buda-
pest, 1912. A „Kéve” művészegye-
siület kiadása

Dante komédiája: Első rész a *Pokol*.
Fordította Babits Mihály. Révai ki-
adás (330 1.)

Mecsnikov: *Optimista világnézet*. For-
dította Gergely Győző. Budapest,
1913. Világkönyvtár, Révai kiadás
(335 1.)

A Révai-Franklin per. Budapest, 1912.
Révai Testv. (234 1.)

Vojnovich Joó gr.: *A napra-
forgós hölgy*. Fordította
Márkus László (95 1.)

Jakob Wassermann: *Nagy Sán-
dor Babylonban*. Fordította
Franyó Zoltán (119 1.)

Kálnoki Izidor: *Négylábuak és
többlábuak* (53 1.)

Lukács György: *Esztétikai kul-
túra* (91 1.)

Budapest, 1912. Modern Könyvtár,
Athenaeum.

Budapest, 1912. Athenaeum.
Modern Könyvtár.